

**Вищий навчальний заклад
«Університет економіки та права «КРОК»**

INDEX COPERNICUS
I N T E R N A T I O N A L

ПРАВНИЧИЙ ВІСНИК УНІВЕРСИТЕТУ «КРОК»

Випуск тридцять четвертий

Збірник наукових праць «Правничий вісник Університету «КРОК»:

- 1) внесено до переліку фахових видань України з юридичних та психологічних наук (наказ Міністерства освіти і науки України №1328 від 21.12.2015 року);
- 2) входить до бази даних Index Copernicus International;
- 3) входить до бази даних «Російський індекс наукового цитування» (база даних РИНЦ), розташованої в науковому інформаційному ресурсі російської зони мережі Інтернет;
- 4) входить до бази даних Ulrich's Periodicals Directory, США (international database Ulrich's Periodicals Directory, USA).

Правничий вісник Університету «КРОК» : зб. наук. праць. Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «КРОК». – Вип. 34. – К., 2019. – 193 с.

Тридцять четвертий випуск збірника містить статті науковців Університету економіки та права «КРОК», а також інших закладів вищої освіти і науково-дослідних установ України.

Розраховано на науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти, аспірантів, магістрів, фахівців-практиків у галузях теорії та історії держави і права, конституційного, адміністративного, цивільного, цивільного процесуального, кримінального, кримінально-процесуального, господарського, фінансового, міжнародного права, а також у галузях юридичної, організаційної та економічної психології.

*Рекомендовано до друку Вченою радою Університету економіки та права «КРОК»
(протокол № 5 від 25 квітня 2019 р.)*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
серія КВ № П237-П7Р від 19.05.2006 р.

© Університет економіки та права «КРОК», 2019
© Автори статей, 2019

Головний редактор:

Француз А.Й., доктор юридичних наук, професор, Герой України,
Заслужений юрист України, лауреат премії імені Ярослава Мудрого

Заступники головного редактора:

Скрипнюк В.М., доктор юридичних наук, професор, лауреат премії імені Ярослава Мудрого.
Сингаївська І.В., кандидат психологічних наук, доцент

Відповідальний секретар:

Доляновська І.М.
кандидат юридичних наук, доцент

Члени редколегії:

Юридичні науки:

Копиленко О.Л.

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії
наук України, академік Національної академії
правових наук України

Костицький М.В.

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії
педагогічних наук України, академік
Національної академії правових наук України

Геперідзе Д.С. (Тбілісі, Грузія)

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Академії Юридичних
Наук Грузії

Ткач Д.І.

доктор політичних наук, професор,
Надзвичайний і Повноважний Посол України

Шевченко А.С.

доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України

Гасвський Домінік (Варшава, Польща)

доктор габілітований, професор

Гардапхадзе Т.Г. (Тбілісі, Грузія)

доктор юридичних наук, професор

Каллас Мар'ян (Варшава, Польща)

доктор габілітований, професор

**Стадніченко Станіслав Лешек
(Варшава, Польща)**

доктор габілітований, професор

Олійник О.Б.

доктор філологічних наук,
доктор юридичних наук, професор

Козенюк В.О.

доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник

Пугачов О.М. (Полоцьк, Білорусь)

кандидат юридичних наук, доцент

Скоморовський В.Б.

доктор юридичних наук, доцент

Гіжевський В.К.

кандидат юридичних наук, професор,
лауреат премії імені Ярослава Мудрого

Корольова В.В.

кандидат юридичних наук, доцент

Лук'янець В.С.

кандидат юридичних наук, доцент

Баликіна-Галанець Л.І.

кандидат юридичних наук

Григорчук М.В.

кандидат юридичних наук

Кривов'яз О.В.

кандидат юридичних наук

Психологічні науки:

Сідак В.С.

доктор історичних наук, кандидат юридичних
наук, професор, член-кореспондент
Національної академії педагогічних наук
України, Заслужений діяч науки і техніки
України

Бондарчук О.І.

доктор психологічних наук, професор

Вірна Ж.П.

доктор психологічних наук, професор

Карамушка Л.М.

доктор психологічних наук, професор

Коваленко А.Б.

доктор психологічних наук, професор

Малкова Т.М.

доктор психологічних наук,
старший науковий співробітник

Одягайло Б.М.

доктор економічних наук, професор

Радчук Г.К.

доктор психологічних наук, професор

Семиченко В.А.

доктор психологічних наук, професор

Янчук В.А. (Мінськ, Білорусь)

доктор психологічних наук, професор

Шимко В.А.

доктор психологічних наук,
старший науковий співробітник

Зміст

Розділ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ ТА ПРАВОВИХ УЧЕНЬ. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

Француз А.Й., Лященко М.М.

Генезис глобальної системи антикорупційної боротьби 6

Олійник О.Б.

Розвиток юридичної риторики в середні віки та епоху ренесансу 23

Корнієнко О.О.

Правова регламентація трудової діяльності малолітніх та неповнолітніх в часи Гетьманату 30

Доляновська І.М.

Сучасні риси порушення конституційного права дитини на освіту в Україні 36

Костюк Н.П.

Проблеми виборчого законодавства України 44

Розділ 2. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Шишка Р.Б.

Санкції в цивільному праві 51

Lukianets V.S.

«Soft-law» in providing of fair competition 60

Форноляк В.М.

Становлення міжнародно-правових основ співробітництва держав у сфері протидії тероризму 73

Киричук А.С., Шевчук Т.М.

Гармонізація законодавства України та Європейського Союзу у сфері інтелектуальної власності 81

Розділ 3. ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО. ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО

Дишлева І.О.

Механізм формування доходів державного бюджету України: правовий аспект 90

Талимончик А.Б.

Сутність та призначення місцевих бюджетів: правовий аспект 98

Розділ 4. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Horielova V.

The ethics and morality of a private detective in the field of the legal requirements of the modern universe 105

Розділ 5. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ

Наконечна Н.В.

Аналіз результатів дослідження психологічних умов розвитку корпоративної культури приватного закладу вищої освіти 114

Ніколаєв Л.О., Маркелова А.В.

Психологічні чинники дезадаптації дітей молодшого шкільного віку 125

Лимар Л.В.

Поняття соціальної компетентності сімейного лікаря як різновиду його професійної компетентності..... 135

Карпенко О.В.

Перфекціонізм як проблема психології особистості..... 144

Алюшина Н.О., Кудринська Г.В.

Пілотне дослідження вивчення рівня спроможності служб управління персоналом державних органів 151

Васильченко О.М., Льошенко О.А., Чмір О.В.

Особливості смисложиттєвих орієнтацій студентів закладів вищої освіти 160

Кушніренко К.О.

Психологічні особливості вибору партнера сучасною молоддю 171

Артемов В.Ю., Руснак О.В., Жалубак В.М.

Ризики, які виикають в ході використання соціальних мереж в інтернеті: психологічний аспект 178

Шикер Л.В.

Рівні особистісного саморозвитку вчителів: результати констатувального експерименту... 186

Розділ 1

Теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень. Конституційне право; муніципальне право. Філософія права

УДК 351.343

DOI: <https://doi.org/10.31732/2707-9155-2019-34-6-22>

Генезис глобальної системи антикорупційної боротьби

Француз А.Й.

*Герой України, Заслужений юрист України,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри державно-правових дисциплін,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»,
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, 03113, Україна
тел.: (050) -33-944-02, e-mail: AnatoliyFJ@krok.edu.ua
ORCID: 0000-0003-2861-1252*

Лященко М.М.

*Аспірант, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»,
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, 03113, Україна
тел.: (095) -31-944-02, e-mail: LiashchenkoMM@krok.edu.ua
ORCID: 0000-0002-0102-7964*

Genesis of the global anti-corruption combat system

Frantsuz A.J.

*Hero of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine
Doctor of Sciences (Law), Professor,
Professor of Department of State Legal Disciplines,
“KROK” University, st. Tabirna, 30-32, 03113, Kyiv, Ukraine
tel.: (050) -33-944 -02 , e-mail: AnatoliyFJ@krok.edu.ua
ORCID: 0000-0003-2861-1252*

Liashchenko M.M.*Postgraduate Student, "KROK" University,**st. Tabirna, 30-32, 03113, Kyiv, Ukraine**tel.: (095) -31-944-02, e-mail: LiashchenkoMM@krok.edu.ua**ORCID: 0000-0002-0102-7964*

Анотація. Корупція без постійної протидії їй має властивість розширюватися. Ось чому все більш природним для будь-якої держави стає здійснення постійної антикорупційної політики. Лише ця стратегія видається єдино ефективною в нинішніх умовах. При цьому вона не протиставляється застосуванню правового державного примусу до корупціонерів. Навпаки, цей примус стає більш ефективним, оскільки вбудовується в загальну систему антикорупційного стримування. Антикорупційна політика – це комплекс правових, економічних, освітніх, виховних, організаційних та інших заходів, спрямованих на створення системи запобігання та протидії корупції і усунення причин її виникнення. Метою антикорупційної політики є зниження рівня корупції та забезпечення захисту прав і законних інтересів громадян та суспільства від її негативних наслідків. Корупція є, мабуть, найбільшою політичною та економічною проблемою людства у XXI столітті. Це явище лежить в основі або близько до таких ганебних суспільних проявів, як бідність, політична нестабільність, організована злочинність, міжнародний тероризм, громадянське невдоволення, економічний спад і ряду інших, погіршуючи якість життя мільярдів людей на земній кулі. З огляду на обраний Україною шлях до інтеграції у світову спільноту та міжнародне бізнес-середовище, зусилля, що здійснюються для демократизації суспільного життя – запровадження світових антикорупційних стандартів в правове поле держави, стає дедалі більш актуальним. В статті досліджені джерела корупції як негативного глобального суспільного явища, розглянута трансформація антикорупційних ініціатив, проаналізований поетапний процес формування системи міжнародних методів антикорупційної боротьби з 60-х років минулого століття до сьогодення, описані основні міжнародні правові акти та громадські ініціативи щодо запобігання корупційним проявам в державних інституціях і міжнародному бізнесі, які приймалися на кожному етапі.

Ключові слова: проблема корупції, протидія хабарництву, антикорупційне законодавство, міжнародне законодавство з протидії корупції, Організація Об'єднаних Націй, Конвенція ООН проти корупції 2003 р., Рада Європи.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 51.

Annotation. Corruption, without constant counteraction, has a tendency to expand. That is why it is becoming more and more natural for any state to pursue a permanent anti-corruption policy. Only this strategy seems to be the only one effective in the current environment. However, it does not oppose the application of legal state coercion to corrupt officials. On the contrary, this coercion becomes more effective as it is embedded in a general system of anti-corruption deterrence. Anti-corruption policy is a complex of legal, economic, educational, organizational and other measures aimed at creating a system of preventing and combating corruption and eliminating the causes of its occurrence. The purpose of anti-corruption policy is to reduce the level of corruption and to protect the rights and legitimate interests of citizens and society from its negative consequences. Corruption is probably the biggest political and economic problem for mankind in the 21st century. This phenomenon is at the heart of or close to such shameful social manifestations as poverty, political instability, organized crime, international terrorism, civil dis-

content, economic downturn and several others, affecting the quality of life of billions of people on the globe. With Ukraine's path to integration into the world community and the international business environment, the efforts being made to democratize public life - the introduction of global anti-corruption standards into the legal field of the country, is becoming increasingly relevant. The article investigates the causes of corruption as a negative global social phenomenon, examines transformation of attitude towards corruption and anti-corruption initiatives, analyzes the staged process of forming a system of international methods of anticorruption struggle from the 60s of last century to the present day, describes the basic legal acts, international public initiatives on prevention of corruptive manifestations in government institutions and international business, which were taken at every stage.

Keywords: *the problem of corruption, preventing of bribery, anti-corruption legislation, international anti-corruption legislation, United Nations, United Nations Convention against Corruption 2003, Council of Europe*

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 51.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

З огляду на обраний Україною шлях до інтеграції у світову спільноту та міжнародне бізнес-середовище, зусилля, що здійснюються для демократизації суспільного життя – запровадження світових антикорупційних стандартів в правове поле держави стає дедалі більш актуальним. Водночас, українськими науковцями та фахівцями з протидії корупції надто мало уваги приділено дослідженню процесів, принципів та механізмів запобігання корупції, які запроваджені та втілюються у світі. В даній статті зроблена спроба заповнити цю прогалину.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питаннями стосовно особливостей запобігання корупції, глобальної системи антикорупційної боротьби цікавились як українські, так і зарубіжні науковці. Але більшість праць даних дослідників приділено дослідженню процесів, принципів та механізмів запобігання корупції, які запроваджені та втілюються у світі. Це роботи В.Ф. Опришка, Б.В. Романюка, М.І. Камлика, В.Є. Невмержицького, Р. Клітгарда, С. Андерсона, Б. Террасіно та інших учених. Думки науковців з даних питань до

того ж різняться, оскільки бачення кожного ґрунтується на власному науковому та практичному досвіді.

Формулювання цілей статті

В статті систематизовано та викладено основні етапи становлення міжнародної системи боротьби з корупцією, зроблений огляд міжнародних правових норм антикорупційного спрямування та досліджена динаміка поглядів провідних науковців світу на методи антикорупційної боротьби з метою поширення цього досвіду та подальшого вивчення цієї проблеми українськими науковцями.

Виклад основного матеріалу дослідження

Корупція є, мабуть, найбільшою політичною та економічною проблемою людства у XXI столітті. Це явище лежить в основі або близько до таких ганебних суспільних проявів, як бідність, політична нестабільність, організована злочинність, міжнародний тероризм, громадянське невдоволення, економічний спад і ряду інших, погіршуючи якість життя мільярдів людей на земній кулі. Протягом тривалого часу у світі побувала думка, що корупція, як соціальне явище, притаманна виключно бідним та слаборозвиненим країнам або окремим прошкам бюрократії,

доки, нарешті, голова Світового банку Джеймс Вулфенсон, в промові 1 жовтня 1996 р. не назвав корупцію раковою пухлиною суспільства [1], тобто явищем, що характеризується, за визначенням ряду вчених (Піет та Айген 1998; Манакорда 1999; Трікот 2001; Монгілло 2012; Террачіно 2012), «міжнародною інфляційною спіраллю криміналізації». Таким чином, нарешті прийшло усвідомлення, що корупція існує навіть у розвинених демократіях та у вільних постіндустріальних економіках, а різниця між країнами полягає не у наявності або відсутності у них корупції як такої, а у масштабах протидії їй, характері та динаміці корупційних проявів, впливі корупції на економічні, політичні, правові та інші соціальні процеси.

Сучасне визначення корупції характеризує це явище, як універсальний інструмент подолання ринкових механізмів конкуренції, як найпростіший шлях отримання доступу до важкодоступних ресурсів, до управлінських можливостей або послуг, що підвищують побутовий комфорт. Так, Роберт Клітгаард, зазначаючи, що хабарі платять в будь-якій країні світу, вивів просту формулу корупції [2]:

**Корупція = монополія +
+ дискреція – відповідальність**

де корупція є похідною від монополії влади, підсиленої можливостями чиновника приймати рішення на власний розсуд і відсутністю відповідальності. За цих умов хабарниками здебільшого стають посадові особи задля отримання винагороди від громадян за спрощення адміністративних процедур або хабарів від компаній, які бажають знівелювати конкуренцію у своїй сфері бізнесу. [3]

Дуже небезпечним є глобальний процес криміналізації корупції, тобто її вплив на фінансування терористичних актів, торгівлю наркотиками, розкрадання або неефективне використання краї-

нами третього світу допомоги, наданої для економічного зростання та розвитку. [4] Саме такі наслідки глобальних корупційних процесів здійснюють руйнівний вплив на розвиток людства: як заявив у 2018 році на Всесвітньому економічному форумі в Давосі Генсек ООН Антоніо Гут'єреш, щорічні витрати на міжнародну корупцію становлять приголомшливі \$ 3,6 трлн. [5]. Це означає, що такі кошти щорічно викрадаються з бюджетів країн світу, позбавляючи, таким чином, їх громадян гідної освіти, сучасного медичного обслуговування та кращого життя і, врешті решт, надії на краще майбутнє.

Катастрофічними є також і політичні наслідки корупції: вона породжує марнотратство дорогоцінних ресурсів та талантів, що здатні підвищити потенціал країни. В найгіршому випадку такий сценарій коштує життя окремим громадянам та суспільствам в цілому. [6]. Тож не дивно, що серед світової спільноти поступово визріло усвідомлення необхідності об'єднання зусиль для боротьби з корупцією шляхом створення системних механізмів протидії: координації антикорупційних зусиль; створення і вдосконалення правової бази, якої не передбачає жоден інший злочин міжнародного характеру; розробка та впровадження єдиних антикорупційних стандартів прозорості та відкритості; створення спеціальних міжнародних, міждержавних та місцевих антикорупційних органів; запровадження антикорупційних санкцій проти держав, суб'єктів господарювання та окремих громадян; співпраця в рамках численних громадських ініціатив із запобігання та протидії корупції.

Щоб зрозуміти принципи формування сучасних антикорупційних механізмів, слід, перш за все, зрозуміти генезис антикорупційної боротьби, оскільки методи превентивного та карального

характеру проти корупції людство шукало здавна, поступово їх розвиваючи та удосконалюючи.

Одними з найбільш ранніх документів, що донесли до нас згадки про перші спроби боротьби з корупцією є кодекс царя Вавілону Хаммурапі, датований приблизно 1754 роком до н.е., Великий Указ Єгипетського фараона Хоремхеба (Horemheb, бл. 1300 р. до н.е.) та Артхашастра – давньоіндійський трактат про державність (II ст. до н.е.) [7]. В них засуджувалось хабарництво, особливо серед чиновників та в судовій сфері, передбачались різні види покарань. В часи давньої Римської імперії корупція також піддавалась осуду, про що свідчить, зокрема, Указ імператора Костянтина, виданий в 331 році. [8].

Оскільки в давні часи основою для формування моральних принципів в суспільстві була релігія та релігійні постулати, то основні світові релігії такі як буддизм, християнство, індуїзм, іслам, юдаїзм, сикхізм і даосизм також засуджували корупційну поведінку у своїх релігійних текстах [9]. «Дарів не приймай, бо дари сліпими роблять зрячих і перекручують справу який записав те, що почув з неба. У Корані також є заборона давати хабарі. Пророк Мухаммед застерігає, що Аллах прокляне всіх, хто дає хабарі. правих». Це перша антикорупційна заповідь, дана Господом Богом Мойсею. Негативним є ставлення до хабарників і в буддизмі: «Несправедливі чиновники – це злодії, які крадуть щастя народу, вони обдурюють і правителя, і народ» [10].

В давні часи моральні, релігійні та законодавчі корупційні обмеження стосувались, в основному хабарництва, як найбільш поширеного та наочного прояву корупційних дій і лише з розвитком та поширенням професійної бюрократії, прийшло глибше усвідомлення згубності корупційних процесів. Необ-

хідність боротьби з розкраданням державних коштів, зловживанням владою та службовим становищем чиновниками, непотизмом призвели до виникнення антикорупційного законодавства в окремих країнах та негативного сприйняття корупційних проявів в суспільстві. До прикладу, у Великобританії ще в 1551 р. парламентом був ухвалений законодавчий акт Про продаж посад (The Sale of Offices Act 1551), який урегулював та обмежував неофіційні та нефіксовані збори королівських службовців і продаж державних посад. [11], в 1889 році – закон про корупцію в державних органах (Public Bodies Corrupt Practices Act 1889), а пізніше – антикорупційні закони Prevention of Corruption Act (1906) та Prevention of Corruption Act (1916), які охоплювали ширше коло цих злочинів [12]. В США немає єдиного антикорупційного закону, проте відповідні положення містяться в низці федеральних нормативно-правових актів, зокрема: в Законі про неправдиві звіти (1863 р.); Законі про фондові біржі (1934 р.); в Кодексі законів США (1952 р.), розділ 18 глава 63 «Поштове та інші види шахрайства»; в Кодексі внутрішніх доходів (1954 р.), Законі про звітність щодо валютних та міжнародних операцій (1970 р.), Законі про іноземну корупційну практику (1977 р.), Акті про етику поведінки державних службовців (1978 р.) тощо. [13] Проте це була, радше, локальна війна проти корупції з суто національних інтересів. Адже ще за часів «холодної війни», в 50-х–60-х роках ХХ століття, країни з обох сторін «залізної завіси» прагнули економічно та політично підтримати потенційних союзників, не беручи до уваги рівень корупції в союзних державах. [14]

Нехтуванню негативним впливом корупції в глобальному масштабі сприяли також твердження окремих економістів, які вважали, що деякі види коруп-

ції можуть бути навіть корисними для суспільства. [15] Найбільш ілюстративними в цьому сенсі виглядають погляди Самюеля Хантінгтона, який стверджував, що зростання рівня корупції стало позитивним поштовхом до еволюції суспільства в бік модернізації, яка передбачає розмежування між державною посадою та приватною лояльністю, між суспільним добробутом та приватним інтересом. У свою чергу, модернізація, на думку Хантінгтона, створює нові джерела влади і багатства, сприяє інтеграції представників економічної влади в політичний процес, а корупція є засобом такої інтеграції. [16]

Ці фактори, серед іншого, тривалий час перешкоджали формуванню всебічної антикорупційної політики на міжнародному рівні, тож системний підхід до подолання проявів міжнародної корупції став формуватись порівняно недавно.

Перший етап формування міжнародної системи антикорупційних механізмів розпочався в 70-х роках минулого століття під впливом еволюційних антикорупційних процесів, що відбувались в США. Корупційні скандали, що вибухнули тут у 60-х –70-х роках (зокрема, Уотергейтський скандал), перевели антикорупційні дебати в політичну площину. [17]. Хоча Генеральною Асамблеєю ООН (далі – ГА ООН) в 1975 р. була прийнята Резолюція 3514 «Заходи проти корупційних практик транснаціональних та інших корпорацій, їх посередників та інших залучених сторін» [18], але її положення були радше декларативними та мали рекомендаційний характер, тож в 1977 році Конгрес США ініціював і прийняв закон по боротьбі з міжнародною корупцією Foreign Corrupt Practices Act (далі – FCPA) [19] – перший закон, що забороняв транснаціональне хабарництво. Попри те, що дія закону FCPA обмежена діловими операціями, аме-

риканські та міжнародні корпорації повною мірою відчували сувору дію його положень. Так, за оцінками різних експертів, лише за 1995 рік через його обмежувальні антикорупційні положення, втрати американських компаній становили 45 мільярдів доларів США. [20]

З метою поширення цієї апробованої антикорупційної практики у світі, уряд США у на початку 90-х років минулого століття почав лобювати прийняття міжнародного антикорупційного договору, аби запровадити міжнародні правила гри в царині боротьби з глобальною корупцією [21]. Досить поляризовані дебати в рамках Економічної та Соціальної Ради ООН (United Nations Economic and Social Council – «ECOSOC», далі – ЕКОСОП), Організації економічного співробітництва та розвитку (далі – ОЕСР), з урядами ряду країн наштовхнулись на відсутність спільної позиції стосовно кодексу поведінки транснаціональних корпорацій і, зокрема, сплати хабарів при отриманні та супроводженні міжнародних контрактів. Урядовці деяких країн третього світу та країн, що розвиваються, обстоювали позицію захисту практики хабарництва в стосунках своїх урядовців з транснаціональними корпораціями, вважаючи такі дії не протиправними, а навпаки – необхідними. [21]

На той час країни третього світу і Південно-Східної Азії не готові були погодитись на злам звичаєвих стереотипів та прийняття глобальних правил боротьби з корупцією. Тож США, як флагман антикорупційної боротьби, залучили до розробки та впровадження глобальної антикорупційної стратегії структури ООН (Генеральну асамблею ООН, ЕКОСОП, Комісію ООН з запобігання злочинності та забезпечення кримінального правосуддя, тощо), Раду Європи (далі – РЄ), ОЕСР, широкі кола міжнародної академічної спіль-

ноти, групи експертів з питань корупції, створивши на цій основі головний дискусійно-просвітницький майданчик прихильників боротьби з глобальною корупцією. Одночасно стала застосовуватись стратегія «покрокової легалізації» [21] – покроковий підхід з активним, але поступовим впровадженням антикорупційних обмежень, з просвітницькою антикорупційною діяльністю. Крім Резолюції ГА ООН 1975 року, на цьому етапі були прийняті наступні законодавчі документи: Конвенція ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин від 20 грудня 1988 р. [22], Резолюція 34/169 ГА ООН «Міжнародний кодекс поведінки державних посадових осіб» від 17.12.1979 [23], Резолюція 45/117 ГА ООН «Типовий договір про взаємну допомогу в галузі кримінального правосуддя» від 14 грудня 1990 [24], Резолюція 45/121 ГА ООН «Восьмий конгрес ООН з запобігання злочинності та поведження з правопорушниками» від 14.12.1990 [25], Конвенція РЄ про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом від 8 листопада 1990р. [26, с.345], Декларація ОЕСР «Про міжнародні інвестиції та багатонаціональні компанії» від 21.06.1976р. [27, с.101], численні аналітичні матеріали, наукові статі, доповіді, серед яких варто згадати Рекомендації Секретаріату ООН «Практичні заходи боротьби з корупцією», прийняті на VIII Конгресі ООН в Гавані (27 серпня – 07 вересня 1990 року. [28]

Ці дії поступово сформували серед держав світу спільний погляд на реальний стан корупції та нагальну необхідність боротьби з нею, зменшили правову невизначеність та допомогли подолати розбіжності, які перешкоджали міжнародній співпраці.

Другий етап створення глобального набору інструментів антикорупцій-

ної боротьби починається наприкінці минулого століття. Закінчення «холодної війни» дало поштовх новим антикорупційним зусиллям у світі, а катализатором активізації таких дій стали фактори, які сприяли поширенню міжнародної корупції, зокрема: падіння комуністичних режимів без негайної заміни повністю демократичними та підзвітними інституціями; хвиля приватизації та дерегуляції, яка відбулась на значній частині світових ринків; революція у сфері IT-технологій, яка полегшила техніку комунікації та спростила банківські процедури, хоча і сприяла їх прозорості; [29]

В цей час приймається багато міжнародних конвенцій, рекомендацій, створюються глобальні ініціативи по організації спільних дій тощо, які започаткували багату, але неузгоджену правову базу. І лише після прийняття історичної Конвенції ОЕСР «Про боротьбу з підкупом посадових осіб іноземних держав при проведенні міжнародних ділових операцій» від 21.11.1997 (далі – Конвенція ОЕСР 1997 р.) [30], почалась ґрунтовна, системна робота по формуванню міжнародної правової бази, по адаптації міжнародних антикорупційних норм до місцевого законодавства різних країн. Конвенція ОЕСР 1997 р. характеризує хабарництво, як злочинне явище, яке корумпує різні структури суспільства та заважає вільній конкуренції в країні та за її межами. Вона встановлює юридичні стандарти для запобігання криміналізації хабарництва серед іноземних державних посадових осіб і забезпечує відкритий механізм колегіального контролю з метою заохочення держав до їх імплементації. Важливо відзначити, що Конвенція охоплює території за межами ОЕСР, її підписали додатково 8 країн – не членів ОЕСР. Конвенція ОЕСР 1997 р. вплинула на формування глобального мис-

лення про те, як використовувати міжнародні інструменти для розв'язання проблем з проявами міжнародного хабарництва та особами, причетними до них.

Розвиваючи та розширюючи положення Конвенції ОЕСР 1997 р., були прийняті глобальні, регіональні та субрегіональні акти, конвенції, спільні документи антикорупційного спрямування, серед яких найбільш значущими є: Резолюція ГА ООН «Про боротьбу з корупцією» від 16.12.1996 р. (A/RES/51/59) [23]; Резолюція ГА ООН №51/59 від 12.12.1996 про затвердження «Міжнародного кодексу поведінки державних посадових осіб» [23]; «Міжамериканська конвенція проти корупції», прийнята Організацією американських держав 29.03.1996 р. [23]; Конвенція РЄ «Про боротьбу з корупцією, яка стосується посадових осіб Європейської Спільноти або чиновників держав-членів Європейського Союзу», прийнята 26 травня 1997 року [31]; Кримінальна Конвенція РЄ «Про боротьбу з корупцією», прийнята Комітетом міністрів Ради Європи 27 січня 1999 року [32]; Цивільна конвенція про корупцію, прийнята Комітетом міністрів Ради Європи 4 листопада 1999 року [33]; Рекомендації ОЕСР щодо поліпшення етичної поведінки в державній службі (1998) [34]; ОЕСР – Боротьба з корупцією: Посібник з корпоративної практики (1999 р., Переглянуто у 2003) [35]; Проблеми корупції та боротьби з нею були внесені до порядку денного Дев'ятого (IX) Конгресу ООН, що відбувся в Каїрі у 1995 році.

Ці документи декларують принципи нетерпимості до корупції, вказують на шляхи превенції та міри покарання за корупційні злочини. Тому поняття корупції розширюється, включаючи не лише злочини, пов'язані з хабарництвом в приватному бізнесі, а і випад-

ки політичної корупції; розкрадання іноземної допомоги; хабарництво за привілейований доступ до еліти; менш помітні випадки на кшталт хабарництва у футбольних змаганнях чи хабарі місцевим правоохоронцям. Визнається, що хоча збитки від дрібної побутової корупції можуть здаватись незначними, практика нехтування нею є не менш шкідливою, ніж корупція у транснаціональних бізнес-операціях. Адже в таких випадках люди стикаються з корупцією в повсякденному житті і ця причетність формує в суспільній свідомості думку про неспроможність її подолання, про те, що корупція є «неминучою» або «є єдиним дієвим механізмом розв'язання проблемних питань» [17].

Значну роль в трансформації ставлення до корупції у світі у 80–90-х роках минулого століття відіграв Світовий банк, який застосовував суто фінансові інструменти для вдосконалення антикорупційних механізмів, змінивши умови кредитування після низки скандалів, що сталися на початку 90х років. Виявилось, що корупційна складова була «інтегрована» в кредитні умови, завдяки чому частина кредитних коштів Світового банку розкрадалась.

В той час один з регіональних директорів Світового банку Пітер Уйген навіть залишив посаду на знак незгоди з кредитною політикою керівництва та відсутністю практики протидії корупційним проявам (пізніше він став засновником Transparency International). Поступово політика Світового банку змінилась і під головуванням Джеймса Вулферсона банк розширив програми прозорості, доброчесності, відповідальності; антикорупційні стандарти були запроваджені в його практику. [17] В 1996–97 роках під впливом зміни позиції Світового банку, МВФ також визнав згубний вплив корупції на економіку та фінансовий сектор та, слідом за Світо-

вим банком, включив правила прозорості та антикорупційні стандарти у свою повсякденну практику. [17]

Точкою відліку третього етапу формування глобальних антикорупційних механізмів, який триває і досі, можна вважати прийняття Конвенції ООН проти корупції (UNCAC, або the Merida Convention) від 31 жовтня 2003 р. (далі – UNCAC 2003 р.) [36]. В цей час відбулось загальне усвідомлення корупції як системного явища глобального масштабу, яке крім соціальних, економічних та політичних проблем здатне призводити до війн, міжнародних та міжнаціональних конфліктів.

Яскравим уособленням цих поглядів стала промова на Радбезі ООН 10 вересня 2018 р. Представника США при ООН Ніккі Гейлі, яка сказала, що корупція «дозволяє процвітати транснаціональній злочинності й торгівлі наркотиками, загрожуючи здоров'ю і безпеці всіх нас. Нестабільність і відтік зневірених людей, свідчать, що корупція – це не лише внутрішня справа. Вона є регіональною та глобальною проблемою для всіх нас.... У найбільш проблемних країнах світу корупція не є просто частиною системи. Корупція – це система. Уряди в таких країнах, як Венесуела та Іран, не існують, щоб служити своїм людям і скоюють незначні корупційні дії на стороні. Вони існують, щоб служити власним інтересам, а корупція – це засіб, за допомогою якого вони їх досягають. Річ у тому, що корумповані режими не можна проігнорувати, відмахнутися, або розглядати їх потай. Якщо Рада Безпеки виконуватиме свої зобов'язання щодо миру та безпеки, корупція має бути вирішена. Приклади корупції, що призводять до конфліктів, навколо нас. Оцінки того, наскільки корумпований уряд Віктора Януковича обікрав український народ, сягнули 100 мільярдів доларів протягом менш ніж чотирьох

років. Його щедрий спосіб життя був легендарним і дуже обурював український народ. І коли Янукович зрештою був відсторонений за свої злочини, ланцюжкова реакція була глобальною. Росія окупувала Крим і почала найсерйознішу конфронтацію між Москвою і Заходом після закінчення холодної війни». [37].

На цьому етапі до транснаціональних антикорупційних зусиль США активно долучились не лише структури ООН, ОЕСР та РЄ, а й уряди, численні громадські організації та недержавні ініціативи. Стало очевидним, що як і будь-яка політика, антикорупційна стратегія вимагає ініціативи та підтримки з боку керівництва держави, державних структур чи вищої управлінської ланки приватного бізнесу, аби антикорупційні дії були скоординованими, цілісними, всебічними та обов'язковими до виконання. Як зазначає Флоренція Герзовіч (Florenzia Guertzovich), консультант з питань антикорупційної боротьби фонду Дж. Сороса «Відкрите суспільство», «У всіх суспільствах існують зацікавлені сторони що мають власні інтереси, які можуть втратити від антикорупційних реформ». [38]

Особливістю формування антикорупційних механізмів на цьому етапі стало те, що вони з нормативно регуляторних стали трансформуватись в обмежувально-каральні у вигляді санкцій, що накладаються на бізнес-структури чи осіб, причетних до скоєння корупційних злочинів; в судовій практиці із накладенням штрафів та навіть ув'язненням причетних; з'явилась чітка система превентивних заходів у вигляді антикорупційної комплаєнс-моделі ABC (Anti Bribery Compliens), профілактичної моделі KYC (Know Your Client – «Знай свого клієнта») та фінансової Due Diligence («Належна перевірка»).

На початку 2000-х стали розробля-

тись численні нормативні, рекомендаційні та методичні документи, в яких від загальних декларативних норм акценти зміщуються в бік конкретизації та деталізації антикорупційних механізмів таких, наприклад, як впровадження норм доброчесності та етичності в бізнесі та на державній службі; унеможливлення конфлікту інтересів; унормування діяльності інституту інформаторства та захист інформаторів; запобігання співпраці з особами чи структурами, які перебувають під санкціями, тощо. Серед них: Рамкове рішення Ради Європейського Союзу №568 від 22.07.2003 р. про боротьбу з корупцією в приватному секторі [39]; Рекомендації ОЕСР «Управління конфліктом інтересів у державному секторі» (2003) [40] та «Антикорупційні заходи та Експортні кредити» (2006) [41]; Коррупция. Глоссарий международных стандартов в области уголовного права (2007) [42]; Принципи ОЕСР щодо доброчесності державних закупівель (2008) [43]; Рекомендації Податкової ради ОЕСР щодо подальшої боротьби з підкупом іноземних державних службовців у міжнародних господарських операціях (2009) [44]; Інструкція з Due Diligence перевірки ключових ланок постачання корисних копалин з конфліктних районів та зон високого ризику (2011 рік) [45]; Правила поведінки та рекомендації ICC щодо боротьби з вимаганням та хабарництвом (видання 2005 року) [46]; Інструкція ICC щодо агентів, посередників та третіх сторін (2010) [47]; Правила ICC боротьби з корупцією (переглянуті у 2011 році) [48]; Конвенція Африканського Союзу про запобігання і боротьбу з корупцією, прийняту главами держав і урядів Африканського Союзу 12 липня 2003 року [49].

Надважливу роль в процесах удосконалення антикорупційної стратегії відіграють міжнародні антикорупцій-

ні громадські організації та ініціативи, глобальні рухи антикорупційного спрямування, найбільш значущими з яких є: *Transparency International («TI»)* – неурядова організація, заснована в 1993 р., яка функціонує в більшості країн світу і проводить соціологічні дослідження феномену корупції. Одним із найбільш відомих показників, який широко використовують при аналізі рівня корупції є *Corruption Perception Index (CPI – індекс сприйняття корупції)*, що зображає ставлення суспільства до корупції в окремих країнах; *Глобальний договір ООН (1999-2000 р.)* [50] – Ініціатива ООН, орієнтована на об’єднання зусиль приватного сектору на формування соціальної відповідальності бізнесу і всіх, хто готовий до неї долучитись, шляхом дотримання та популяризації 10 принципів, які включають: права людини, принципи праці, екологічні принципи та антикорупційний принцип; *Угода про створення групи держав по боротьбі з корупцією (GRECO)* від 05 травня 1998 р. та ухвалений в рамках роботи ОЕСР у 2003 році представниками урядових делегацій Азербайджану, Вірменії, Грузії, Російської Федерації, Таджикистану та України Стамбульський план дій боротьби з корупцією [23]; *Глобальна ініціатива «Партнерство проти корупції» (Partnering Against Corruption Initiative – PACI)*, яка виникла у 2004 році в рамках Світового Економічного Форуму (WEF) та стала потужним голосом бізнесу в питаннях боротьби з корупцією, створивши міжгалузеву платформу для об’єднання зусиль лідерів бізнесу, урядів та міжнародної громадськості в боротьбі з корупцією, за впровадження відкритості, прозорості та зниження корупційних ризиків на ринках, що розвиваються; *Ініціатива «Клептократія» (Kleptocracy Initiative)* – дослідницька група при американському некомерційному аналітичному центрі Інститут

Гудзона, який досліджує корозійний вплив на американську демократію та національну безпеку діяльності авторитарних режимів, зовнішньої корупції та фінансових потоків спровокованих нею. Ініціатива «Клептократія» розробляє ефективні механізми, які допомагають запобігти виведенню активів іноземних корупціонерів, розміщені в США, а також унеможливають використання цих активів проти США та її союзників; *Global Magnitsky Human Rights Accountability Act* – Закон Магнітського, офіційно відомий як Акт Магнітського або «Чорний список» – закон США та низки інших країн, що містить перелік російських чиновників, причетних до шахрайств, переслідувань та порушень прав людини, зокрема пов'язаних зі справою компанії «Hermitage Capital Management» та смертю російського адвоката Сергія Магнітського. Прийнятий Конгресом США та підписаний президентом Б.Обамою в грудні 2012 р. [51], з 2016 року цей законопроект застосовується на глобальному рівні та дозволяє уряду США санкціонувати та заморожувати активи тих, кого він вважає порушниками прав людини та забороняти їм в'їзд до США.

Тобто, антикорупційні процеси, розпочавшись на найвищому міжнародному рівні, зрушили процес впровадження антикорупційних норм державами, які сповідують принципи неприйняття корупції та бізнес-структурами, орієнтованими на зовнішні ринки. Саме діяльність транснаціональних корпорацій стала полігоном для апробування глобальних антикорупційних механізмів та щоразу доводить їх дієвість.

Водночас, варто зазначити, що навіть UNCAC 2003 р. – Конвенція, яка вважається універсальним антикорупційним нормативним документом, не передбачає обов'язкового нав'язування

її норм країнам-учасникам та адаптації всіх її положень в національне законодавство; добровільними до імплементації є також і більшість антикорупційних документів. Це пов'язано з логікою антикорупційної стратегії, яка передбачає, що держави мають самостійно дійти до усвідомлення актуальності впровадження антикорупційних механізмів у своє правове поле, що антикорупційні процеси не можуть бути швидкими та завершеними. Боротьба з корупцією – це постійний, кропіткий та відповідальний процес на всіх рівнях діяльності держави, який базується на повному неприйнятті корупції суспільством.

Висновки

Дослідження глобальних антикорупційних процесів, розуміння динаміки їх розвитку, логіки та принципів функціонування механізмів протидії корупції – надважливе завдання, яке стоїть перед державниками, науковцями, підприємцями України на сучасному етапі історичного розвитку. Аби боротьба з корупцією, задекларована у 2014 році владою, не перетворилась на тимчасову антикорупційну кампанію без дієвих результатів, необхідно не лише імplementувати відповідні міжнародні норми в українське правове поле, а і розробити нові або адаптувати чинні превентивні механізми в діяльність державних структур та підприємств приватного сектору економіки, враховуючи шлях, який пройшли в цьому напрямку розвинені країни світу.

Маємо надію, що запропонована стаття, в якій стисло викладений процес зародження, розвитку та становлення стратегії антикорупційної боротьби, стане корисною фахівцям, які мають стосунок до стану боротьби з корупцією в Україні та всім небайдужим громадянам.

Література

1. James, D., Wolfensohn, A. K. (2005), *Voice for the World's Poor: selected speeches and writings of World Bank President James D. Wolfensohn, 1995-2005*, The World Bank, Washington, DC, USA.
2. Robert, K. (1998), "International Cooperation Against Corruption", *Finance&Development*, pp.3-6
3. Anderson, C. (2017), "Sanctions, Transparency, and Accountability: The Missing Links in Natural Resource Anti-Corruption Efforts", *Georgetown Journal of International Law*, Vol. 48(3), pp. 779–806.
4. Конвенція ООН проти корупції від 7 грудня 2007 року. Відомості Верховної Ради України, 2007, №49, стор. 2048.
5. World Economic Forum (2017), "Corruption is costing the global economy \$3.6 billion dollars every year". Retrieved from: <https://www.weforum.org/agenda/2018/12/the-global-economy-loses-3-6-trillion-to-corruption-each-year-says-u-n/> (Accessed 12 November 2018)
6. Jozeph A. Pozsgai, (2017), "Systems Model on Corruption and Anticorruption Reform: International, Domestic Pressure, and Government Strategies to Preserve the Status Quo", *Air&Space Power Journal*, Vol.8(3), pp. 40-55.
7. Olivelle, P. (2013), "King, Governance and Law in Ancient India: Kauṭilya's Arthaśāstra", Oxford University Press, 30–31 pp.
8. John, T. (1984), *Noonan. Bribes*. University of California Press, USA.
9. Bacio, T. (2012), *The International Legal Framework against Corruption: States' Obligations to Prevent and Repress Corruption*, Intersentia Publishing Ltd, United Kingdom.
10. Француз А. Й., Француз А. А. Громадянське суспільство як ефективний механізм запобігання та протидії корупції. Правничий вісник Університету "КРОК", 2013, Вип.15. с.11-18.
11. The official site of National Archive of Great Britain (2018), "Sale of Offices Act 1551". Retrieved from: <http://www.legislation.gov.uk/aep/Edw6/5-6/16/contents> (Accessed 12 November 2018); Mark, K. (2016), "Old Corruption. What British history can tell us about corruption today", University of Warwick, UK.
12. The official site of National Archive of Great Britain (2018), "Bribery Act of 08.04.2010, Introduction, Summary, art.4". Retrieved from: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2010/23/notes/data.xhtml?view=snippet&wrap=true> (Accessed 1 November 2018); Nevmergickij, E.V. (2005), *Pravovi problemi borotibi z ekonomichnou zlochinnistu i korupcieu [Legal problems of combating economic crime and corruption]*, APSV, Kyiv, Ukraine.
13. Офіційний сайт Національного інституту стратегічних досліджень, «Міжнародний досвід боротьби з корупцією в секторі безпеки: висновки для України: Аналітична записка». URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1848/> (дата звернення 1.11. 2018).
14. Kubiciel, M. (2009), "Core Criminal Law Provisions in the United Nations Convention against Corruption", *International Criminal Law Review*, vol.9, pp. 139-155.
15. Thuo Gathii, J. (2009), "Defining the Relationship between Human Rights and Corruption", *University of Pennsylvania Journal of International Law*, Vol.31:1, pp. 125-202.
16. Huntington, Samuel P. (1968), *Political Order in Changing Societies*, Yale University Press. London. UK.
17. Wouters, J. (2013), "The International Legal Framework Against Corruption: Achievements and Challenges", *Melbourne Journal of International Law*, Vol.14. pp. 2-76.
18. Офіційний сайт Організації Об'єднаних Націй, Резолюція 3514 Генеральної Асамблеї ООН «Заходи проти корупційних практик транснаціональних та інших корпорацій, їх посередників та інших залучених сторін» від 15 грудня 1975 року, URL: [https://undocs.org/ru/A/RES/3514\(XXX\)](https://undocs.org/ru/A/RES/3514(XXX)) (Accessed 1 October 2018).
19. The official site US Department of Justice, (2018), "Foreign Corrupt Practices Act of 1977 (FCPA)". Retrieved from: <https://www.justice.gov/criminal-fraud/foreign-corrupt-practices-act> (дата звернення 1.10. 2018).
20. Cleveland, M. (2009), "Trends in the International Fight against Bribery and Corruption", *Owens Journal of Business Ethics*, Vol. 90 (2), pp.199-244.
21. The official site of American Association of Political Science, (2018), Snidal, D., Abbott W., K., "Filling in the Folk Theorem: The Role of Gradualism and Legalization in International Cooperation to Combat Corruption". Retrieved from: http://www.academia.edu/1336804/Filling_in_the_Folk_Theorem_The_Role_

of_Gradualism_and_Legalization_in_International_Cooperation_to_Combat_Corruption (Accessed 1 October 2018).

22. Офіційний сайт Верховної Ради України, Конвенція ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин від 20 грудня 1988р, URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_096 (дата звернення 15.11. 2018)

23. Міжнародні правові акти та законодавство окремих країн про корупцію / Упоряд.: М.І. Камлик та ін., за ред.:Б.В.Романюка, М.І.Камлика. Київ. Школяр, 1999, 478 с.

24. Офіційний сайт Верховної Ради України, Резолюція Ради Безпеки ООН. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_833 (дата звернення 15.11. 2018).

25. Офіційний сайт Організації Об'єднаних Націй, Резолюція Ради Безпеки ООН 45-121", URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/45/121> (дата звернення 15.11. 2018).

26. Конвенція РС про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом від 8 листопада 1990 року. Офіційний вісник України, 1998 р., №13, стор.345

27. Опришко В.Ф. Міжнародне економічне право: підручник, Київ, КНЕУ, 2003, 311 с.

28. Попередження злочинності та кримінальне правосуддя у контексті розвитку: реалізації та перспективи міжнародного співробітництва. Практичні заходи боротьби з корупцією: резолюції VIII Конгресу ООН із запобігання злочинності від 7 вересня 1990 року/ Законодавство України , URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_785 (дата звернення 15.11. 2018).

29. Johnson, R. A, (2004), "About Corruption", The Struggle against Corruption: A Comparative Study, Palgrave Macmillan, pp. 1-19.

30. Офіційний сайт Верховної Ради України, Конвенція про Організацію економічного співробітництва та розвитку, URL.: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_154 (дата звернення 15.11. 2018).

31. Official Journal of the European Union, (1997), vol. 0012 – 0022, p. 221.

32. Кримінальна Конвенція про попередження корупції. Відомості Верховної Ради України, 2007, № 47-48.

33. Цивільна Конвенція про попередження корупції. Офіційний вісник України, 2006 рік, вип. 9, с.252.

34. OECD, Recommendation of the Council on Improving Ethical Conduct in the Public Service Including Principles for Managing Ethics in the Public Service/ OECD, LEGAL/0298 (2018). Retrieved from: <https://legalinstruments.oecd.org/public/doc/129/129.en.pdf> (Accessed 15 November 2018)

35. ICC, Publication No. 678, (2018). Retrieved from: <http://store.iccwbo.org/content/uploaded/pdf/ICC-Fighting-Corruption-International-Corporate-Integrity-Handbook.pdf> (Accessed 11 November 2018)

36. Конвенція Організації Об'єднаних Націй, Відомості Верховної Ради України, 2007, вип. 49. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_c16 (дата звернення 11.11. 2018).

37. United States Mission to the United Nations. Retrieved from: <https://usun.state.gov/remarks/8591> (Accessed 11 November 2018)

38. Guerzovich, F. (2012), "Effectiveness of International Anticorruption Conventions on Domestic Policy Changes in Latin America", Open Society Foundation. Retrieved from: <https://www.opensocietyfoundations.org/reports/effectiveness-international-anticorruption-conventions-domestic-policy-changes-latin-america> (Accessed 11 November 2018)

39. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), "Council Framework Decision 2003/568 / JHA on combating corruption in the private sector". Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_945 (Accessed 11 November 2018).

40. The official site of Organization for Economic Co-operation and Development (2017), "Managing Conflict of Interest in the Public Sector". Retrieved from: <https://www.oecd.org/gov/ethics/49107986.pdf> (Accessed 1 November 2018).

41. The official site of Organization for Economic Co-operation and Development (2017), "Anti-Bribery Measures and Export Credits". Retrieved from: <http://www.oecd.org/tad/xcred/anti-bribery-measures.htm> (Accessed 1 November 2018).

42. The official site of Organization for Economic Co-operation and Development (2013), "Corruption. A Glossary of International Criminal Law Standards". Retrieved from: <https://www.oecd.org/daf/anti-bribery/41194582.pdf> (Accessed 1 November 2018)

43. The official site of Organization for Economic Co-operation and Development (2013), “Principles for Integrity in Public Procurement”. Retrieved from: <https://www.oecd.org/gov/ethics/48994520.pdf> (Accessed 1 November 2018).

44. The official site of Organization for Economic Co-operation and Development (2013), “Convention on combating bribery of public officials in international business transactions”. Retrieved from: https://www.oecd.org/daf/anti-bribery/ConvCombatBribery_ENG.pdf (Accessed 1 November 2018)

45. The official site of Organization for Economic Co-operation and Development (2014), “Due Diligence Guidance for Responsible Supply Chains of Minerals from Conflict-Affected and High-Risk Areas”. Retrieved from: <https://www.oecd.org/corporate/mne/GuidanceEdition2.pdf> (Accessed 1 November 2018)

46. The official site of International Chamber of Commerce (2014), “Combating Extortion and Bribery: ICC Rules of Conduct and Recommendations”. Retrieved from: <https://cdn.iccwbo.org/content/uploads/sites/3/2005/10/Combating-Extortion-and-Bribery-ICC-Rules-of-Conduct-and-Recommendations.pdf> (Accessed 1 November 2018).

47. The official site of International Chamber of Commerce (2010), “Guidelines on Agents, Intermediaries and Other Third Parties – 2010”, International Chamber of Commerce. Retrieved from: <https://iccwbo.org/publication/icc-guidelines-agents-intermediaries-third-parties-2010/> (Accessed 1 November 2018).

48. The official site of International Chamber of Commerce (2017), “Rules on Combating Corruption /International Chamber of Commerce”. Retrieved from: <https://cdn.iccwbo.org/content/uploads/sites/3/2011/10/ICC-Rules-on-Combating-Corruption-2011.pdf> (Accessed 1 November 2018).

49. The official site of African Union (2015), “African Union Convention on Preventing and Combating Corruption/ African Union”. Retrieved from: <https://au.int/en/treaties/african-union-convention-preventing-and-combating-corruption> (Accessed 1 November 2018).

50. The official site of United Nations Global Compact. Retrieved from: <https://globalcompact.org.ua/who-we-are/> (Accessed 1 November 2018).

51. The official site of Congress of USA (2016), “Global Magnitsky Human Rights Accountability Act”. Retrieved from: <https://www.congress.gov/bill/114th-congress/senate-ill/284/text> (Accessed 1 November 2018).

Reference

1. James, D., Wolfensohn, A. K. (2005), *Voice for the World's Poor: selected speeches and writings of World Bank President James D. Wolfensohn, 1995-2005*, The World Bank, Washington, DC, USA.

2. Robert, K. (1998), “International Cooperation Against Corruption”, *Finance&Development*, pp.3-6.

3. Anderson, C. (2017), “Sanctions, Transparency, and Accountability: The Missing Links in Natural Resource Anti-Corruption Efforts”, *Georgetown Journal of International Law*, Vol. 48(3), pp. 779–806.

4. The Verkhovna Rada of Ukraine (2017), “The Convention of Organization of United Nations against corruption”, *Vidomosti Verhovnoii Radi*, vol.49, pp. 2048.

5. World Economic Forum (2017), “Corruption is costing the global economy \$3.6 billion dollars every year”. Retrieved from: <https://www.weforum.org/agenda/2018/12/the-global-economy-loses-3-6-trillion-to-corruption-each-year-says-u-n/> (Accessed 12 November 2018).

6. Jozeph A. Pozsgai, (2017), “Systems Model on Corruption and Anticorruption Reform: International, Domestic Pressure, and Government Strategies to Preserve the Status Quo”, *Air&Space Power Journal*, Vol.8(3), pp. 40-55.

7. Olivelle, P. (2013), “King, Governance and Law in Ancient India: Kauṭilya’s Arthaśāstra”, *Oxford University Press*, 30–31 pp.

8. John, T. (1984), *Noonan. Bribes*. University of California Press, USA.

9. Bacio, T. (2012), *The International Legal Framework against Corruption: States’ Obligations to Prevent and Repress Corruption*, Intersentia Publishing Ltd, United Kingdom.

10. Frantsuz A.J., Frantsuz A.A. (2013), “Civil society as an effective mechanism for preventing and combating corruption”, *Pravnichij visnik Universitetu “KROK”*, vol.15. pp.11-18.

11. The official site of National Archive of Great Britain (2018), “Sale of Offices Act 1551”, Retrieved from: <http://www.legislation.gov.uk/aep/Edw6/5-6/16/contents> (Accessed 12 November 2018); Mark, K. (2016), “Old Corruption. What British history can tell us about corruption today”, University of Warwick, UK.
12. The official site of National Archive of Great Britain (2018), “Bribery Act of 08.04.2010, Introduction, Summary, art.4”. Retrieved from: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2010/23/notes/data.xht?view=snippet&wrap=true> (Accessed 1 November 2018); Nevmergickij, E.V. (2005), *Pravovi problemi borotibi z ekonomichnou zlochinnistu i korupcieu* [Legal problems of combating economic crime and corruption], APSV, Kyiv, Ukraine.
13. The official site of National Institute of Strategic Investigations (2018), “International experience in the fight against corruption in the security sector: conclusions for Ukraine. Analytical note”. Retrieved from: <http://www.niss.gov.ua/articles/1848/> (Accessed 1 November 2018)
14. Kubiciel, M. (2009), “Core Criminal Law Provisions in the United Nations Convention against Corruption”, *International Criminal Law Review*, vol. 9, pp. 139-155.
15. Thuo Gathii, J. (2009), “Defining the Relationship between Human Rights and Corruption”, *University of Pennsylvania Journal of International Law*, Vol. 31:1, pp. 125-202.
16. Huntington, Samuel P. (1968), *Political Order in Changing Societies*, Yale University Press. London. UK.
17. Wouters, J. (2013), “The International Legal Framework Against Corruption: Achievements and Challenges”, *Melbourne Journal of International Law*, Vol.14, pp. 2-76.
18. The official site Organization of United Nations (2018), “UN General Assembly Resolution 3514 “Measures against the Corrupt Practices of Transnational and Other Corporations, Their Intermediaries and Other Parties” of 15.12.1975. Retrieved from: [https://undocs.org/ru/A/RES/3514\(XXX\)](https://undocs.org/ru/A/RES/3514(XXX)) (Accessed 1 October 2018).
19. The official site US Department of Justice, (2018), “Foreign Corrupt Practices Act of 1977 (FCPA)”. Retrieved from: <https://www.justice.gov/criminal-fraud/foreign-corrupt-practices-act> (Accessed 1 October 2018).
20. Cleveland, M. (2009), “Trends in the International Fight against Bribery and Corruption”, *Owens Journal of Business Ethics*, Vol. 90 (2), pp.199-244.
21. The official site of American Association of Political Science, (2018), Snidal, D., Abbott W., K., “Filling in the Folk Theorem: The Role of Gradualism and Legalization in International Cooperation to Combat Corruption”. Retrieved from: http://www.academia.edu/1336804/Filling_in_the_Folk_Theorem_The_Role_of_Gradualism_and_Legalization_in_International_Cooperation_to_Combat_Corruption (Accessed 1 October 2018).
22. The Verkhovna Rada of Ukraine (2018), “UN Convention against Narcotic Drugs and Psychotropic Substances”. Retrieved from: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_096 (Accessed 15 November 2018)
23. *Mignarodni pravovi akti ta zakonodavstvo okremih krain pro korupcieu* [International legal acts and legislation of individual countries on corruption], (1999), Kamlik, M.I. and Romanuk, B.V., Shkolyar, Kyiv, Ukraine.
24. The Verkhovna Rada of Ukraine (2018), “Resolution GA UN 45- 17”. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_833 (Accessed 15 November 2018).
25. The official site Organization of United Nations (2018), “Resolution GA UN 45-121”, Retrieved from: <https://undocs.org/ru/A/RES/45/121> (Accessed 15 November 2018).
26. Cabinet of Ministers of Ukraine (1998), “Council of Europe Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of Proceeds of Crime”, *Ofitsijnyj visnyk Ukrainy*, vol.13, p.345.
27. Oprishko, V.F. (2003), *Mignarodne ekonomichne pravo* [International economic law], KNEU, Kyiv, Ukraine.
28. “Crime prevention and criminal justice in the context of development: implementation and perspectives for international cooperation” (2017), *Practichni zahodi borotibi z korupcieu: rezolucii VIII Kongresu OON iz zapobigannya zlochinnosti vid 7 veresnya 1990 roku* [Practical Measures

to Combat Corruption: Resolutions of the 8th UN Congress on Crime Prevention of 7 September 1990] Практичні заходи боротьби з корупцією: резолюції VIII Конгресу ООН із запобігання злочинності від 7 вересня 1990 року, Retrieved from: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_785 (Accessed 15 November 2018).

29. Johnson, R. A. (2004), "About Corruption", *The Struggle against Corruption: A Comparative Study*, Palgrave Macmillan, pp. 1-19.

30. The Verkhovna Rada of Ukraine (2018), "Convention of Organization of economic cooperation and development". Retrieved from: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_154 (Accessed 15 November 2018)

31. Official Journal of the European Union, (1997), vol. 0012 – 0022, p. 221.

32. The Verkhovna Rada of Ukraine (2007), "The Criminal convention about suppression of corruption", *Vidomosti Verhovnoi Radi Ukrainy*, vol. 47-48.

33. Cabinet of Ministers of Ukraine (2006), "The Civil convention about suppression of corruption", *Ofitsijnyj visnyk Ukrainy*, vol. 9, pp.252,

34. OECD, Recommendation of the Council on Improving Ethical Conduct in the Public Service Including Principles for Managing Ethics in the Public Service/ OECD, LEGAL/0298 (2018). Retrieved from: <https://legalinstruments.oecd.org/public/doc/129/129.en.pdf> (Accessed 15 November 2018).

35. ICC, Publication No. 678, (2018), Retrieved from: <http://store.iccwbo.org/content/uploaded/pdf/ICC-Fighting-Corruption-International-Corporate-Integrity-Handbook.pdf> (Accessed 11 November 2018).

36. The Verkhovna Rada of Ukraine (2007), "The Convention of Organization of United Nations", *Vidomosti Verhovnoi Radi Ukrainy*, vol. 49. Retrieved from: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_c16 (Accessed 11 November 2018).

37. United States Mission to the United Nations. Retrieved from: <https://usun.state.gov/remarks/8591> (Accessed 11 November 2018).

38. Guertzovich, F. (2012), "Effectiveness of International Anticorruption Conventions on Domestic Policy Changes in Latin America", Open Society Foundation. Retrieved from: <https://www.opensocietyfoundations.org/reports/effectiveness-international-anticorruption-conventions-domestic-policy-changes-latin-america> (Accessed 11 November 2018).

39. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), "Council Framework Decision 2003/568 / JHA on combating corruption in the private sector", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_945 (Accessed 11 November 2018).

40. The official site of Organization for Economic Co-operation and Development (2017), "Managing Conflict of Interest in the Public Sector". Retrieved from: <https://www.oecd.org/gov/ethics/49107986.pdf> (Accessed 1 November 2018).

41. The official site of Organization for Economic Co-operation and Development (2017), "Anti-Bribery Measures and Export Credits". Retrieved from: <http://www.oecd.org/tad/xcred/anti-bribery-measures.htm> (Accessed 1 November 2018).

42. The official site of Organization for Economic Co-operation and Development (2013), "Corruption. A Glossary of International Criminal Law Standards". Retrieved from: <https://www.oecd.org/daf/anti-bribery/41194582.pdf> (Accessed 1 November 2018).

43. The official site of Organization for Economic Co-operation and Development (2013), "Principles for Integrity in Public Procurement". Retrieved from: <https://www.oecd.org/gov/ethics/48994520.pdf> (Accessed 1 November 2018).

44. The official site of Organization for Economic Co-operation and Development (2013), "Convention on combating bribery of public officials in international business transactions". Retrieved from: https://www.oecd.org/daf/anti-bribery/ConvCombatBribery_ENG.pdf (Accessed 1 November 2018).

45. The official site of Organization for Economic Co-operation and Development (2014), "Due Diligence Guidance for Responsible Supply Chains of Minerals from Conflict-Affected and High-

Risk Areas”. Retrieved from: <https://www.oecd.org/corporate/mne/GuidanceEdition2.pdf> (Accessed 1 November 2018).

46. The official site of International Chamber of Commerce (2014), “Combating Extortion and Bribery: ICC Rules of Conduct and Recommendations». Retrieved from: <https://cdn.iccwbo.org/content/uploads/sites/3/2005/10/Combating-Extortion-and-Bribery-ICC-Rules-of-Conduct-and-Recommendations.pdf> (Accessed 1 November 2018).

47. The official site of International Chamber of Commerce (2010), «Guidelines on Agents, Intermediaries and Other Third Parties – 2010», International Chamber of Commerce. Retrieved from: <https://iccwbo.org/publication/icc-guidelines-agents-intermediaries-third-parties-2010/> (Accessed 1 November 2018).

48. The official site of International Chamber of Commerce (2017), «Rules on Combating Corruption /International Chamber of Commerce». Retrieved from: <https://cdn.iccwbo.org/content/uploads/sites/3/2011/10/ICC-Rules-on-Combating-Corruption-2011.pdf> (Accessed 1 November 2018).

49. The official site of African Union (2015), «African Union Convention on Preventing and Combating Corruption/ African Union». Retrieved from: <https://au.int/en/treaties/african-union-convention-preventing-and-combating-corruption> (Accessed 1 November 2018).

50. The official site of United Nations Global Compact. Retrieved from: <https://globalcompact.org.ua/who-we-are/> (Accessed 1 November 2018).

51. The official site of Congress of USA (2016), «Global Magnitsky Human Rights Accountability Act». Retrieved from: <https://www.congress.gov/bill/114th-congress/senate-ill/284/text> (Accessed 1 November 2018).

Стаття надійшла до редакції 23.11.2018 року

УДК 340

DOI: <https://doi.org/10.31732/2707-9155-2019-34-23-29>

Розвиток юридичної риторики в середні віки та епоху Ренесансу

Олійник О.Б.

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри державно-правових дисциплін,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»,
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, 03113, Україна
тел.: (050) -55-956-12, e-mail: OliylikOB@krok.edu.ua
ORCID: 0000-0003-4941-8785*

Development of the legal rhetoric in the middle age and Renesanose epoch

Oliylik O.

*Doctor of Law, Professor, Professor of the State Legal Department
“KROK” University, st. Tabirna, 30-32, 03113, Kyiv, Ukraine
tel.: (067) -14-814 -11, e-mail: OliylikOB@krok.edu.ua
ORCID: 0000-0003-4941-8785*

Анотація. Торкаючись ролі або функцій риторики в житті і діяльності юристів, слід зробити застереження, що їх неможливо повністю виділити і описати. Знання риторики, володіння красномовством розширює світогляд, формує методологічну культуру мислення і практичної дії юриста, розвиває почуття впевненості в собі, психологічну стійкість, властивості комунікативності, вміння зрозуміти співрозмовника, знайти з ним точки дотику, розкрити сутність описуваних процесів і явищ, точно їх інтерпретувати, доступно, ясно, чітко, емоційно пояснити слухачам. Найбільш повно і всебічно роль красномовства і, звичайно, риторики проявляється в судових засіданнях. Це обумовлено багатьма факторами і насамперед метою мовлення на суді представників будь-якої зі сторін, що беруть участь в судовому засіданні: державного обвинувачення, захисту, суддів, свідків, експертів. Отже, мова будь-якого, хто виступає в суді, орієнтована в першу чергу на розуміння предмета мовлення усіма, хто бере участь в судовому засіданні. Вона повинна бути зрозуміла тими, до кого вона звернена, і тими, хто буде приймати рішення по конкретній справі, що розглядається. Кожне слово виступає в судовому засіданні юриста має бути зрозуміло слухачами зовсім так, як розуміє його сам виступаючий. Більш того, мова юриста повинна ясно, чітко і однозначно відобразити подію, явище, процес з виділенням сутнісних ознак предмета мовлення. Буває, що оратор чомусь вважає за потрібне висловитися невизначено з того чи іншого факту дійсності. Однак ясність складу необхідна в цьому випадку не менше ніж, ніж у будь-якому іншому, щоб зберегти саме ту ступінь освітлення предмета, яка потрібна оратора. В іншому випадку слухачі, які представляють собою не тільки склад судового засідання, а й присутніх журналістів і просто зацікавлених людей, можуть

тракувати події, явища, процеси зовсім не так, як хотів би того виступаючий. Але для розуміння значення судової риторики в юриспруденції неможливе без з'ясування її розвитку і становлення, що і намагається здійснити автор в даній публікації. Розглянуто розвиток релігійності єзуїтичного типу і поширення схоластики юридичної риторики у Середні віки; досліджено різницю між риторикою, що формується у Середні віки, і риторикою класичного періоду; проаналізовано красномовство слов'ян як наслідувачів класичної античної риторики і західноєвропейської думки пізнього Середньовіччя; розглянуто перетворення, які сталися у світогляді індивідуумів часів Відродження, відновлення судової і парламентської риторики та поява торгового красномовства; широке розповсюдження гострої епістолярної полеміки, розквіт письмової риторики епохи Відродження. Досліджено особливості розвитку юридичної риторики епохи Відродження.

Ключові слова: риторика класичного періоду античності, тактика і стратегія юридичної промови епохи Середньовіччя, середньовічна риторика, догматизм і схоластика середньовічної риторики, церковно-інквізиційний процес, католицизм, тривіум і квадріум, ампліфікація, епістолярна риторика Відродження, судова і парламентська риторика, торгове красномовство.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 8.

Annotation. Concerning the role or function of rhetoric in the lives and activities of lawyers, reservations should be made that cannot be fully distinguished and described. Knowledge of rhetoric, possession of eloquence expands the outlook, forms a methodological culture of thinking and practical action of a lawyer; develops a sense of self-confidence, psychological stability, communication skills, ability to understand the interlocutor; find with him touch points, reveal the essence of described processes, reveal the essence of described processes, accessible, clear, clear; emotionally explained to the listeners. The fullest and most comprehensive role of eloquence and, of course, the rhetoric manifests itself in court sessions. This is due to many factors and, above all, the purpose of speaking in court of the representatives of any of the parties involved in the court hearing: state prosecution, defense, judges, witnesses, experts. Therefore, the language of anyone who speaks in a court of law is focused primarily on understanding the subject of speech to all who participate in the hearing. It must be understood by those to whom it is addressed and by those who will decide the particular case under consideration. Every word of a lawyer at a court hearing must be understood by the audience exactly as the speaker understands it. Moreover, the language of the lawyer must clearly, clearly and unambiguously reflect the event, phenomenon, process with the identification of the essential features of the subject of speech. It happens that the speaker for some reason considers it necessary to speak uncertainly about this or that fact of reality. However, the clarity of the composition is necessary in this case, no less than in any other, to preserve exactly the degree of illumination of the object that the speaker needs. Otherwise, the listeners, who represent not only the composition of the court session, but also the journalists present and simply interested people, can interpret events, phenomena, processes in the same way as the speaker would like. But to understand the importance of judicial rhetoric in jurisprudence is impossible without explaining its development and formation, which is what the author is trying to do in this publication. Religiosity iyezuyitychnoho considered development and prosperity of scholasticism type of legal rhetoric in the Middle Ages, studied the difference between eloquence, which is formed in the Middle Ages, and the beautiful antique analyzed eloquence Slavs as imitators of classical ancient rhetoric and Western views of the late Middle Ages, considered transformation which took place in the worldview of the person during the Renaissance, the restoration of judicial and parliamentary eloquence and the emergence of shopping, fashion launch urgent written polemic, rhetoric writing flowering of the Renaissance, the singularities of the legal rheto-

ric of the Renaissance and determined the overall processes of convergence of rhetoric and, in particular, legal, the study of poetic and artistic language.

Keywords: *ancient rhetoric, tactics and strategy of legal speech of the Middle Ages, medieval rhetoric, dogmatism and scholasticism of medieval rhetoric, Church inkvizitsiynny process, Catholicism, and tryvium kvadrium, amplification, written rhetoric of Renaissance court, parliamentary, trade rhetoric, the rhetoric of secular conversation, the rhetoric of the portrait.*

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 8.

Постановка проблеми

Дослідження розвитку юридичної риторики у Середні віки та епоху Відродження. Юридична риторика у Середні віки в умовах бурхливого розвитку релігійності єзуїтичного типу і з процвітаням схоластики продовжувала прогресувати разом із церковною риторикою порівняно з іншими видами риторики, які в цей період історії переживали помітний занепад.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідження розвитку юридичної риторики у Середні віки та епоху Відродження достатньо широко представлено у науковій літературі. Однак відновлення судової і парламентської риторики та поява торгового красномовства; широке розповсюдження гострої епістолярної полеміки, розквіт письмової риторики епохи Відродження недостатньо проаналізовані. Наукову цікавість становить дослідження особливості розвитку юридичної риторики епохи Відродження.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

У таких історико-культурних і соціально-політичних умовах юридична риторика в античному сенсі фактично перестала існувати й зводилася до псевдонаукового освячення церковно-інквізиційного процесу, що має безліч спільних ознак із сучасним кримінальним переслідуванням – як за переліком звинувачень, так і за характером ведення судового процесу. З цих причин

можна з усією відповідальністю констатувати, що наукові та правничі надбання середньовічної риторики скоріше є сумнівно корисними у формуванні й розвитку вчення про професійне мовлення юристів. Дана стаття подає етапи розвитку риторики у Середні віки і Відродження.

Формування цілей статті

Метою статті є дослідження виникнення й розвитку риторики як мистецтва красномовства; подання історичних відомостей про найвидатніших ораторів середньовіччя та епохи Відродження, етапи становлення ораторського мистецтва.

Виклад основного матеріалу дослідження

На заміну аудиторії класичних слухачів, представлених вільними і незалежними громадянами демократичних міст-полісів Давньої Греції чи з вихованим гострим відчуттям відповідальності перед державою громадян Риму, на світову арену виходить богобоязливий люд, у переважній більшості неосвічений та необізнаний у питаннях сприйняття і поваги до загальнолюдських цінностей. Саме неосвіченість й обмеженість світогляду породжували глибокі зміни змісту і форм основного елемента риторики – промови. У Середні віки зазнали ґрунтовних спотворень тактика та стратегія промови, а отже, й комплекс мовленнєвих і психологічних засобів комунікації. Середньовічна риторика втратила основну мету риторики класичної – переконання, а риторика

як наука перетворилася на засіб тиску, пригнічення та схоластичного аргументування безмежної влади церкви і феодально-васального правління.

Авторитаризм середньовічного католицизму пригнічував розвиток риторики, бо тримав ключі від «майбутнього блаженства». За тих умов ораторське мистецтво не могло володіти творчою силою справжнього мистецтва, а оратор був небажаним у державному житті: політичної риторики майже не існувало, а ораторське мистецтво розвивалося здебільшого на церковних кафедрах, у середньовічних університетах і феодальних та міських судах [1].

Середні віки, як бачимо, додали до теоретичної класичної спадщини античності не так і багато. Однак, у ранньому Середньовіччі можна відшукати видатних схоластів-риторів Європи. Серед видатних красномовців варто назвати іспанського архієпископа Ісідора Севільського (560–635), англосаксонського літописця і монаха Беди Ясновельможного (673–735) й також Юлія Руфінія [2]. Завдяки напрацюванням цих видатних особистостей дійшли до нашого часу класифікації риторичних фігур, систематизовано і впорядковано риторичну термінологію та ін.

Серед риторів пізнього Середньовіччя слід згадати німецького філолога, професора грецької й латинської мов Філіпе Мелангтоне (1497–1560). «Риторика» Мелангтоне була перекладена вже у 1620 р. і використовувалася як підручник у навчальних закладах середньовічної Європи. Спеціалістам також добре відомі класифікація та риторична термінологія голландського філолога Герхарда Фоска (1577–1649), що побачили світ у трактатах «Риторичний коментар, або Наставови ораторам» («*Commentariorum rhetoricum, sive Orationum institutionum*») і «Риторичне мистецтво» («*Ars rhetorica*», 1606) [1].

Між красномовством, яке сформувалося у Середні віки, й красномовством античності простежується суттєва різниця. У класичний період античності риторика тісно була пов'язана з потребою у переконанні, у доведенні того, що протилежна сторона з різних причин не бажала визнавати, чи то, наприклад, риторика у судах, чи виступи у сенаті. У Середні віки такого не спостерігалось. Звісно, не слід категорично стверджувати, що гомілетичі не властивий такий елемент, як переконання, адже для того, щоб змусити слідувати заповідям і канонам церкви, вірянам треба пояснювати й розтлумачувати церковні канони. Однак принциповим убачається те, що фактично в ситуації проголошення церковної проповіді ритори-проповідники мали справу не з протилежними поглядами, а з протиставленням знання й віри, віри й ересі.

Середньовічний занепад і ренесансне відродження риторики як науки чітко позначилися на розвитку індивідуума й тогочасного суспільства. Звернення до класичних взірців риторики в середньовічних університетах, бурсах знайшла втілення наприкінці пізнього середньовіччя. Це пов'язують із поверненням тривіуму та квадріуму, серед яких саме мистецтву красномовства відводилося чільне місце і насамперед у прагненні людини оволодіти всесвітом через античний логос – єдність та гармонію думки і слова.

Варто зупинитися й на такому специфічному явищі в риторичній науці, як красномовство українців у цей період, що базувалося як на класичній античній риторичній, так і на досягненнях західноєвропейської думки.

Після хрещення Русі активно створювалися пам'ятки писемності, розвивалося прикладне мистецтво, архітектура, література, культура, зокрема й риторична [4]. Найвідомішими

ораторами часів Київської Русі можна назвати Іларіона та Кирила Туровського. Роль риторичного слова була напрочуд важливою у боротьбі народів України-Руси й у період визвольно-національних змагань українців проти окатоличення з боку Речі Посполитої і насадження кріпацтва з боку Московії, проти турецької неволі та українських панів. Кращі художні твори видатних майстрів слова ставали народними і національними. У цьому контексті хрестоматійним прикладом може слугувати наукова та творча спадщина з філософії і риторики Г.С. Сковороди й надбання у розвитку риторичної науки братчиків і професорів Києво-Могилянської академії.

На жаль, до наших днів не дійшли імена багатьох ораторів-патріотів, але перлини їх словесного таланту, мудрості і краси думки увійшли до золотослову українського народу.

В епоху Відродження відбуваються досить значні зміни в культурі. Саме в цей час християнство перестає бути пануючою ідеологією, у науці й мистецтві розвивається свобода думки, поглядів, переконань, формується новітній для європейської культури тип людини; змінюються економічні відносини, зазнає ґрунтовних перетворень інститут державності, набуває новаційних для свого часу елементів освіта. Якщо за античності в центрі світу стояла природа, а в Середні віки – Бог, то в період Відродження це місце посідає людина. Саме тому є підстави стверджувати, що головною особливістю періоду Ренесансу є антропоцентризм філософії. Не випадковим вбачається й повернення до ідей античності. Люди епохи Ренесансу по-іншому сприйняли філософію і культуру класичної доби античності – менш упереджено, звертаючи свою увагу на захоплення природою, її красою, у тому числі й людською.

У той же час з відновленням судових і парламентської риторики, з'являється торгове красномовство, набуває поширення епістолярна полеміка (наприклад, між Лютером і Еразмом Роттердамським) [7; 8]. Однак у цей період постає проблематика усної риторики, очевидно виявилася наявна криза в цій частині риторичної науки. Якщо в античну епоху перевага надавалася усній риторичі, то в ренесансний період – перевага на боці епістолярної (письмової) риторики. На нашу думку, це можна назвати негативним елементом для судової риторики, яка потребувала вдосконалення й письмової, й усної форм. Утім у цей період набуває потужного потенціалу для подальшого розвитку риторика права, з формуванням юридичної і законодавчої техніки.

Також у ренесансний період юридична риторика збагачується практикою літературного мовлення, наповнюється її лексичний запас. У зіставленні з пізнім середньовіччям, коли в юридичній практиці широко застосовувалася латина, у цей період набуває широкого поширення потужна течія живих національних мов, прагнучи відійти від мертвої латини прадавніх підручників з риторики. Так, наприклад, наприкінці XVI ст. в Англії з'являються і швидко стають популярними «Сад красномовства» Генрі Пічем, «Мистецтво англійської поезії» Джорджа Путтенхема [1]; у Франції в тому ж напрямку рухаються напрацювання поета і теоретика класицизму Нікола Буало (1636–1711) (трактат «L'art poétique») [3]. Збагачується і теоретична база риторики. У ренесансний період в англійських стилістів з'являється важливе поняття ампліфікації як особливої групи риторичних засобів [2]. В епоху Ренесансу риторика набула помітного розвитку. В цей період загальна риторика, і навіть юридична, зближуються з вивченням

поетичної та художньої мови. Однак у цьому процесі є і чимало негативного. Справа в тому, що риторична комунікація завдяки своїй спрямованості на вплив на свідомість індивідів помітно відрізняється від художньої літератури. Звичайно, художня література не виключає повністю вплив на читача, але ця мета завжди є вторинною, оскільки головна мета письменника – створення особливого світу, який в літературі втілюється не за допомогою фарб і звуків, а за допомогою слів. А це означає, що риторика і художня література використовують одні й ті ж засоби, але роблять це по-різному, згідно з тими законами, яким вони підпорядковуються.

Варто наголосити, хоча це було оцінено не одразу, втім ампліфікація дозволила завершити розподіл, розпочатий античною риторикою, й об'єднати в межах риторичних фігур ампліфікацію й тропи. Однак, на нашу думку, зближення з теорією художнього мовлення надає юридичній риторичі лише тимчасовий успіх, оскільки художньому мовленню характерні власні закони творення і функціонування.

Висновки

Отже, доходимо висновку, що для розвитку юридичної риторики характерно таке.

Література

1. Аверинцев С. С. Риторика и истоки европейской литературной традиции. СПб. 3-е изд. 2006. 448 с.
2. Аннушкин В. И. История риторики Москва: Флинта: Наука. 2011. 224 с.
3. Буало Н. Поэтическое искусство. Пер. с франц. Москва: Рипол-классик. 2017. 152 с.
4. Гаспаров М. Л. Средневековые латинские поэтики в системе средневековой грамматики и риторики. *Проблемы литературной теории в Византии и латинском Средневековье*. Москва: 1986.
5. Сагач Г. М. Риторика: навч. посіб. Вид. 2-ге, перероб. і доп. Київ. 2010. 30 с.
6. Peachem H. The Garden of Eloquence. – L., 1577.
7. Lanham R. A handlist of rhetorical terms. Los Angeles, 1968.
8. Isidori Hispalensis episcopi Etimologiarum sive Originum libri // Halm G. *Rhetores latini minores*. Lipsiae, 1863.

По-перше, розвиток національних мов. Якщо у Середні віки риторика була тісно пов'язана з латинською мовою, то в ренесансний період національні мови набувають якісно нового значення, активно розвивається публічна комунікація, не пов'язана з академічною та церковною сферами. Розвиток економіки і культури сприяв активному прогресу торгового красномовства та відродженню парламентського і судового видів риторики.

По-друге, рух Реформації призвів до того, що у переважній більшості держав навіть спілкування всередині церкви починає відбуватися не середньовічною латиною, а живою національною мовою. У цей період з'являються перші праці з риторики, написані національними мовами, серед яких, наприклад, твори П'єра Фабрі й Антуана Фоклена. Фактично заново в епоху Ренесансу створюються різні галузі риторики, наприклад, риторика світської бесіди, риторика портрету та ін. Завдяки цьому значного розвитку набула культура мовлення, що мала чималий позитивний вплив на розвиток юридичної риторики, культуру юридичного мовлення, адже розроблені здебільшого завдяки риторичі норми художньої мови стають одночасно нормами і розмовної національної мови.

Reference

1. Averincev, S.S. (2006), *Ritorika i istoki evropeyskoy literaturnoi tradicii* (The rhetoric and origins of the European literary tradition) 3-e izd. Sankt Peterburg. Russia.
2. Annushkin, V.I. (2011), *Istoriia ritoriki* (The history of rhetoric), Nauka, Moscow, Russia.
3. Bualo, N. (2017), *Poeticheskoe iskusstvo* (The art of poetry), Ripol-klassik, Moscow, Russia.
4. Gasparov, M.L. (1986), *Srednevekovie latinskie poetiki v sisteme srednevekovoii grammatiki i ritoriki* (Medieval Latin poetics in the system of medieval grammar and rhetoric). *Problemi literaturnoi teorii v Vizantii i latinskom Srednevekovii*. Moscow, Russia.
5. Sagach, G.M. (2010), *Ritorika* (The rhetoric), In *Ure*, Kyiv, Ukraine.
6. Peachem H. *The Garden of Eloquence*. – L., 1577.
7. Lanham R. *A handlist of rhetorical terms*. Los Angeles, 1968.
8. Isidori Hispalensis episcopi *Etimologiarum sive Originum libri* // Halm G. *Rhetores latini minores*. Lipsiae, 1863.

Стаття надійшла до редакції 28.12.2018 р.

УДК340.15:349.2:94(477)

DOI: <https://doi.org/10.31732/2707-9155-2019-34-30-35>

Правова регламентація трудової діяльності малолітніх та неповнолітніх в часи Гетьманату

Корнієнко О.О.

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», м. Київ, вул. Табірна, 30-32, 03113, Україна
тел.: (067) -14-814 -11, e-mail: KornienkoOO@krok.edu.ua
ORCID: 0000-0002-2836-9585*

Legal regulation of the labor activity of minors during the hetmanate's time

Korniyenko O.

*Ph.D. in Law, Associate Professor of Department of the theory and history of state and law “KROK” University, st. Tabirna, 30-32, 03113, Kyiv, Ukraine
tel.: (067) -14-814 -11, e-mail: KornienkoOO@krok.edu.ua
ORCID: 0000-0002-2836-9585*

Анотація. На сьогоднішній день актуальним залишається питання правової регламентації трудової політики держави щодо різних верст населення, зокрема дітей та підлітків. Проіснувавши майже тридцять років, українська держава, при регулюванні трудових відносин досі використовує трудове законодавство радянського союзу з доповненнями та правками. Вже довгий час ведуться дискусії щодо розробки та прийняття власного трудового кодексу, який би ґрунтувався на європейських цінностях та враховував сучасні тенденції в трудовій діяльності. Але не дивлячись на те, що умови праці, види та методи діяльності зазнають постійної еволюції, доречно було б познайомитися із особистим історичним досвідом. Цікавим, на наш погляд, дослідити законодавчі ініціативи в цій сфері в період національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. чи хоча б приділити одному із державних утворень цього періоду, як найбільш приближеному до сьогодні. Автор у своїй статті зосередився на Українській Державі часів Павла Скоропадського, як одній із перших, що дійсно приділяла увагу соціальній та трудовій політиці і для реалізації якої навіть створила окреме міністерство. У статті досліджено юридичну складову зазначеного періоду щодо правової регламентації трудової зайнятості малолітніх та неповнолітніх осіб. Автор проаналізував Положення про охорону праці малолітніх та підлітків, яке присвячене детальної регламентації трудової діяльності осіб, які не досягли вісімнадцяти років. У ньому з'ясовано порядок прийняття на роботу у залежності від віку дитини, деталізовано умови праці, нормування праці у залежності від віку, визначено перелік робіт на які малолітні та

неповнолітні не можуть бути допущені у жодному разі, порядок проходження медичного огляду та перелік установ і лікарень що можуть такий огляд здійснювати тощо. В процесі дослідження даного періоду, автор робить порівняння із сучасністю і доходить до висновку, що деякі моменти в правовому регулюванні трудової діяльності є однаковими або дуже подібними.

Ключові слова: соціальне забезпечення, соціальний захист, соціальна політика, Українська Держава часів П. Скоропадського, трудова діяльність дітей, робітнича політика.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 5.

Annotation. To date, the question of the legal regulation of the state's labor policy towards different segments of the population (in particular children and adolescents) remains relevant. Having existed for almost 30 years, Ukrainian State still uses the labor law of the Soviet Union with supplements and amendments in regulating labor relations. Discussions about the development and adoption of a Labor Code that would be based on European values and would take into account current labor trends have been ongoing for a long time. But despite the fact that working conditions, types and methods of activity are evolving all the time, it would be appropriate to get acquainted with personal historical experience. From our point of view, it is interesting to examine legislative initiatives in this area during the period of national liberation competitions of 1917-1921 years, or, at least, one of the state entities of this period, as the closest to the present statehood. In the article the author is focused on the Ukrainian State of the times of Pavlo Skoropadsky, as one of the first states that really paid attention to social and labor policy and even created a separate ministry to ensure completion of these projects. In the article the legal component of the specified period is being investigated regarding the legal regulation of employment of kids and minors. The author analyzed The Regulation on the Labour Protection of Minors and Adolescents, which deals with the detailed regulation of the employment of people under the age of eighteen years. The Regulation focuses on the procedure of employment depending on the age of child, provides details about the working conditions. Also in The Regulation are clarified age-related standardization of work, identified a list of jobs that may not be allowed for minors, established the procedure of medical examination and a list of facilities and hospitals that can carry out such examinations. In the process of studying of specified period, the author makes a comparison with modernity and concludes that some points in the legal regulation of employment are the same or very similar.

Key words: social security, social protection, social policy, Ukrainian state of times P. Skoropadsky, labor activity of children, labor policy.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 5.

Постановка проблеми

Сучасні державотворчі процеси в Україні зумовлені низкою чинників соціального характеру. Труднощі, які виникають на шляху їхнього подолання, спонукають учених і громадськість звертати увагу власне на їхній історичний контекст. Одним із важливих завдань сьогодення є з'ясування процесу еволюції правового регулювання соціальної та робітничої політики в укра-

їнському праві. Зі здобуттям Україною незалежності відкриття низки архівних фондів дало нові перспективи для дослідження процесу українського державотворення та розвитку української політико-правової думки. Її особливу цікавість для нас становить саме соціальна орієнтованість вітчизняної правової практики.

Українська Держава П. Скоропадського проіснувала всього 7,5 місяців,

але незважаючи на свою скороминучість, мала вагомі досягнення в сфері соціального захисту населення, окремі аспекти яких є малодосліджуваними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Теоретичну основу дослідження становлять наукові праці вітчизняних та зарубіжних учених. Серед українських науковців слід зазначити: Андрусишина Б.І., що досліджував різні аспекти робітничої політики українських урядів 1917-1920 рр.; Булгакова Ю. В., який цікавився промислово-робітничою політикою уряду гетьмана Павла Скоропадського; Гай-Нижник П., предметом дослідження якого була проблема безробіття в період Гетьманату. Вищепераховані дослідники загалом досліджували робітничу політику зазначеного періоду, при цьому лише побіжно торкалися трудової політики стосовно малолітніх та неповнолітніх осіб.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

В Україні існує реальна потреба розгалуженого і дієвого права соціального забезпечення, створення цілої системи правового захисту в усіх випадках існуючих соціальних ризиків, належного потрактування юридичною наукою всіх, без винятку, соціально-забезпечувальних відносин, які виникають унаслідок здійснення державою своєї соціальної функції. Першочерговим є забезпечення базових прав людини. Серед таких – право на життя, житло, освіту, медичну допомогу тощо. Особливе місце у соціальній політиці держави посідає захист малолітніх та неповнолітніх осіб. Даний аспект є малодосліджуваним і може бути сьогодні корисним з погляду історичної ретроспективи та для порівняльного досвіду з сучасним українським законодавцем.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження досвіду уряду Української Держави часів Гетьманату в сфері трудової регламентації малолітніх та неповнолітніх осіб.

Виклад основного матеріалу дослідження

Українська Держава часів Павла Скоропадського посідає визначне місце в історії Українській революції, адже, незважаючи на нетривалий час свого існування, саме завдяки йому було досягнуто вагомих, навіть неповторних результатів у різних сферах життя.

Як зазначає у своєму дисертаційному дослідженні М. М. Шумило, в період гетьманського правління законодавче забезпечення соціальної політики, порівняно з попередніми періодами, також було недостатнім [1]. Водночас, саме за гетьмана П. Скоропадського було вирішено створити окремий вищий виконавчий орган, який би зосереджено займався соціальною політикою. З цією метою 25 травня (за н.ст.) 1918 р. було створено перше Міністерство народного здоров'я й державної опіки (далі – МНЗДО) [2], що було одним із важливих кроків гетьманського уряду в соціальній сфері.

Ще одним міністерством, що здійснювало соціальну підтримку населення в цей час, було Міністерство праці (далі – МП) з розгалуженою системою департаментів, відділів та підвідділів.

3 травня 1918 р. в уряді, сформованому Ф. А. Лизогубом, посаду міністра праці посів соціаліст, професор зоології 53-річний Юлій Миколайович Вагнер. Спочатку існування Української Держави (у травні 1918 р.) штатний розпис Міністерства складався з 9 департаментів, який включав: департамент законодавчих внесень, канцелярію, департамент охорони праці, соціального забезпечення, взаємовідношення праці та капіталу,

ринку праці, статистики, правничий та громадських робіт. Але влітку 1918 р. структура Міністерства дещо скоротилася і тепер МП мало у своєму складі 6 департаментів: загальних справ, законодавчих внесень, охорони праці, ринку праці, громадських робіт та статистичне бюро.

Остаточного вигляду структура МП набула лише восени 1918 р., коли Радою Міністрів було зрештою ухвалено і затверджено 20 жовтня гетьманом П. Скоропадським Закон «Про штати центральних установ Міністерства Праці», за яким міністерство складалося з шести підрозділів: адміністрації самого міністра, трьох департаментів (загальних справ, ринку праці та громадських робіт, охорони праці), статистичного бюро і редакції відомчого друкованого органу «Вісника Міністерства Праці» [3].

Достатньо цікавою політика Української Держави була стосовно соціального забезпечення малолітніх та підлітків. У Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України зберігається «Положення об охороне труда малолетних и подростков» [4], в якому, зокрема, зазначається (п. 1), що дія цього Положення призначена для тих, хто «користується найманою працею (фабрично-заводські, гірничі, гірничозаводські, ремонтно-будівельні, транспортні заклади, постійні і торгуючі в рознос і розвіз торгівлі заклади і казенні, незалежно від кількості людей, зайнятих у них по-найму)» [4]. Дія цього Положення розповсюджувалася також на підлітків, зайнятих у закладах за договором навчання [4].

Цікаво, що законодавець давав визначення, кого вважати малолітнім і підлітком, яке переважно співпадає з трудовими категоріями, що визнає сучасна юридична практика. Так, у п. 2. зазначається, що малолітніми є діти, які «не досягли 14 років від народження»;

стосовно ж їхнього права на працю Положення встановлює, що «до роботи [вони] не допускаються». Також вказується, що «до підземних робіт забороняється допускати підлітків, які не досягли 17 років від народження».

На сьогоднішній день неповнолітньою вважається особа, яка не досягла 18 років [5], тоді як у добу правління П. Скоропадського нею вважався 17-річний підліток.

Для осіб у віці від 14 до 17 років встановлювалася низка правил, за умов дотримання яких вони допускалися до роботи. Підлітки не могли бути зайняті роботою у віці від 14 до 16 років більше шести годин на добу й у віці від 16 до 17 років більше восьми годин на добу, не включаючи часу, необхідного для живання їжі та відпочинку.

Робота підлітків не повинна була тривати більше чотирьох годин поспіль, причому перерва на обід не могла бути меншою за півгодини і більшою, ніж 2 години [4]. Між іншим, це визнається трудовим законодавством сучасної України.

Підлітки не могли бути зайняті роботою між сьомою годиною вечора та шостою годиною ранку. Тобто, заборонялося використовувати їхню працю в нічний час, що є однією з головних вимог до використання праці підлітків і сьогодні. У закладах, в яких була введена шістнадцятигодинна безперервна робота з двома змінами, нічний час, протягом якого підлітки не допускалися до роботи, рахувався від дев'яти годин вечора до п'яти годин ранку. Заборонялося використовувати роботу підлітків у неділю і встановлені законом або обов'язковими постановами святкові дні. Не допускалися вони до надурочних робіт. Підлітків, зайнятих роботою за наймом в одному закладі, заборонялося одночасно приймати на роботу в іншому закладі. Вони не допускалися

до роботи без засвідчення їхнього віку в метричних свідоцтвах або виписці з церковних книг. Ці документи повинні були зберігатися в конторі закладу і надаватися особам трудового нагляду за першою ж вимогою [4].

Підлітки не допускалися до роботи без засвідчення лікаря в тому, що вони здорові й за станом свого здоров'я можуть бути допущені на ту роботу, на яку наймаються. Довідка лікаря зберігалася в конторі закладу і пред'являлася особам трудового нагляду за вимогою. Зазначені в цій статті документи мали право надавати лише «суспільні лікарі» (земські або міські), лікарі лікарняних кас або ж лікарі, занесені в особливий список, який був затверджений місцевими органами МП [4]. Допущені до праці підлітки проходили огляд у вказаних лікарів не рідше двох разів на рік, а також – за вимогою посадових осіб трудового нагляду. Результати огляду вносилися в особливу «шнурову книгу» закладу. Якщо лікар установлював, що робота, на якій зайнятий підліток, шкідливо впливає на його здоров'я, він робив відповідну відмітку в цій книзі та повідомляв про це посадову особу трудового нагляду. Та, в свою чергу, видавала розпорядження про звільнення підлітка від шкідливої для його здоров'я роботи. Лікарський огляд підлітків проводився безкоштовно (він нічого не коштував як дітям, так і їхнім піклувальникам та роботодавцям). Витрати на лікарський огляд підлітків покривали відповідні земські, міські установи, а також – державна скарбниця.

Окрім того, заборонялося допускати підлітка до таких виробництв, які за своїми властивостями були небезпечними, могли зашкодити його здоров'ю або негативно позначитися на його моралі. Список таких виробництв і робіт оголошувався Головною палатою праці [4]. До заснування Головної палати праці

видання цього списку покладалося на МП спільно з Міністерством торгівлі і промисловості (як власне й інші функції ще не існуючої тоді Головної палати праці) [4].

Усі працюючі у закладах підлітки повинні були стояти на обліку в особливій «шнуровій книзі», яка закріплювалася печаткою посадової особи з трудового нагляду. В цій книзі зазначалися ім'я, по батькові, прізвище підлітка; число, місяць і рік його народження; місце проживання підлітка та його батьків, а за відсутності останніх – закладу, який ніс за нього відповідальність; відомості про одержання освіти; час вступу на роботу; рід занять підлітка; час і причини припинення або звільнення з роботи підлітка. Крім того, у книзі містилася особлива графа для зауважень посадових осіб трудового нагляду. Ця книга мала зберігатися в конторі закладу і надаватися посадовим особам трудового нагляду за першою ж вимогою [4].

Висновки

У підсумку варто зазначити, що охорона праці малолітніх та підлітків у добу УД 1918 р. була досконало розроблена і закріплена на законодавчому рівні. У той час чітко регламентувалися умови прийняття підлітків на роботу, правила їхнього обліку, стеження за станом їхнього здоров'я тощо. Фактично працювати в УД дозволялося людині, яка досягла 14-річного віку. Підлітки мали менший, порівняно з повнолітніми працівниками, робочий день; не використовувалися у нічних змінах і надурочних роботах. Привертає увагу юридично закріпленій безкоштовний лікарський огляд і нагляд за працюючими неповнолітніми. Загалом варто зауважити, що цю ланку соціальної політики гетьманський уряд намагався забезпечити відповідно до потреб людини і вимог часу.

Література

1. Шумило М. М. Правове регулювання пенсійного забезпечення державних службовців: дис... канд. юр. наук: 12.00.05 / М. Шумило. Київ, 2009. 244 с.
2. Держархів Харківської області. – Ф. 304, оп. 1, спр. 3458. – 56 арк.
3. Гай-Нижник П. П. Міністерство праці Української Держави і робітниче законодавство Гетьманату 1918 р. у світлі невідомих документів. Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. Київ: Поліграфічний центр «Фоліат», 2007. Т. XVIII. С. 325-350.
4. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 2857, оп. 1, спр. 10. – 20 арк.
5. Цивільний кодекс України. Київ: Алерта; ЦУЛ, 2011. 308 с.

Reference

1. Shumylo, M. M. (2009), "Legal regulation of the pension provision of civil servants", Abstract of Ph.D. dissertation, Theory of state and law, History of politics and law teachings, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine.
2. State Archive of Kharkiv region, f. 304, op. 1, case. 3458, 56 sheets.
3. Gai-Nyzhnik, P.P. (2007), "Ministry of Labor of the Ukrainian State and labor legislation of the Hetmanate of the 1918 year in the light of unknown documents", *Collection of the Scientific Researches of the Institute of Ukrainian Studies*. Vol. XVIII. p. 325-350.
4. Central State Archives of Higher Authorities and Administration of Ukraine, f. 2857, op. 1, cf. 10, p. 20.
5. The Civil Code of Ukraine (2011) Kiev: Alerta; CUL, 2011. 308 p.

Стаття надійшла до редакції 05.01.2019 р.

УДК 342.733

DOI: <https://doi.org/10.31732/2707-9155-2019-34-36-43>

Сучасні риси порушення конституційного права дитини на освіту в Україні

Долянська І.М.

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»,
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, 03113, Україна
тел.: (093) -75-831-04, e-mail: DolianovskaIM@krok.edu.ua
ORCID: 0000-0002-1606-7096*

Modern features of violation of the child's constitutional right to education in Ukraine

Dolianovska I.M.

*Ph.D. in Law, Associate Professor of Department of the state legal disciplines,
“KROK” University, st. Tabirna, 30-32, 03113, Kyiv, Ukraine
tel.: (093) -75-831-04, e-mail: DolianovskaIM@krok.edu.ua
ORCID: 0000-0002-1606-7096*

Анотація. Освіта – це один з найдавніших соціальних інститутів, який спроможний відтворювати й передавати знання, уміння, навички, готувати нові покоління до життя, готувати підростаюче покоління до вирішення економічних, соціальних, культурних проблем, що стоять перед людством. У сучасному світі освіта – складне і багатоманітне суспільне явище, сфера передачі, освоєння і перероблення знань і соціального досвіду і є основою розвитку нації. Саме тому забезпечення державою права на освіту має особливу суспільну роль. Право людини на освіту відносять до культурних прав людини, які за своєю суттю є мірою духовності, що гарантує особі держава, а за змістом – межею можливої дозволеної поведінки чи діяльності особи у культурній сфері. Право людини на освіту – одне з основних людських прав у цивілізованому суспільстві: воно є важливим не тільки для окремої особи, а й для сімей, громади, усього суспільства та держави в цілому. Право дитини на освіту відіграє важливу роль у формуванні суспільства. Діти – майбутнє України. Їм обов'язково доведеться брати участь у діяльності та розвитку держави. Освічені діти сьогодні – запорука успішної країни завтра. Тому соціальна та правова підтримка дитинства є пріоритетним напрямом у досягненні поставлених державою цілей. Право на освіту є основоположним соціально-культурним правом, що забезпечує стабільний розвиток молодого покоління. Всебічний розвиток дитини, як члена суспільства повністю залежить від можливості повною мірою реалізовувати свої права. Якісна початкова освіта надає дітям рівні вихідні шанси і дозволяє досягнути успіху на наступних етапах навчання. Вони мають право на повноцінну освіту з раннього віку. Основою реалізації прав дітей на освіту

є велика кількість нормативних актів як в Україні, так і у світі. У статті, крім окреслених вище питань, також досліджено сучасні риси порушення конституційного права дитини на освіту. Автор статті окремо окреслює коло дітей, реалізація права на отримання освіти у яких ускладнена соціально-політичними умовами в суспільстві.

Ключові слова: конституційне право на освіту, значення освіти для дитини, освітній рівень дитини.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 11.

Annotation. Education is one of the oldest social institutions that can reproduce and impart knowledge, skills, skills, prepare new generations for life, prepare the younger generation for solving economic, social, and cultural problems facing humanity. In the modern world, education is a complex and multifaceted social phenomenon, the sphere of transfer, development, and processing of knowledge and social experience and is the basis of the nation's development. That is why securing the state the right to education has a special social role. Human rights to education refer to cultural human rights, which in their essence are a measure of spirituality that guarantees a person a state and, in content, a limit to the possible permissible behavior or activity of a person in the cultural sphere. The human right to education is one of the fundamental human rights in a civilized society: it is important not only for the individual but also for families, the community, the whole society and the state as a whole. The right of the child to education plays an important role in shaping society. Children are the future of Ukraine. They will have to participate in the activities and development of the state. Enlightened children today are the key to a successful country tomorrow. Therefore, social and legal support for childhood is a priority in achieving the goals set by the state. The right to education is a fundamental socio-cultural right that ensures the stable development of the young generation. The comprehensive development of a child as a member of society is entirely dependent on the ability to fully exercise their rights. Quality elementary education gives children a level of initial opportunity and succeeds in the next stages of learning. They have the right to full education from an early age. The basis for the realization of children's rights to education is a large number of regulations both in Ukraine and in the world. In addition to the issues outlined above, the article also examines the contemporary features of violation of the child's constitutional right to education. The author of the article separately outlines the circle of children whose realization of the right to education in which is complicated by socio-political conditions in society.

Key words: the constitutional right of education, the meaning of education for children, educational level of the child.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 11.

Постановка проблеми

У сучасному світі значення освіти для людини не піддається сумніву. Мова йде навіть не про обов'язкову наявність свідоцтв, дипломів або сертифікатів про володіння тим або тим освітнім рівнем, хоча їх наявність апіорі підвищує статус людини. Цінність освіти полягає насамперед у тому, які практичні навички здобуваються внаслідок оволодіння певним рівнем знань, яким чином їх

найкраще застосувати і яку економічну перевагу дані навички нададуть члену суспільства. Ця економічна цінність складової освіти найактуальніша на сьогодні.

Звичайно, присутня також і особистісна цінність освіченої людини для суспільства, оскільки такі характеристики особи, як грамотність, професійна компетентність та культура будуть цінуватися в будь-якому колективі й спільноті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Детальному аналізу сучасних рис реалізації права дитини на освіту в Україні досі належної уваги не приділялося. Існуючі наукові праці з цього питання присвячені або загальним питанням щодо освіти в Україні (О. А. Павлюх, А. В. Мороз, О. С. Терзі, В. С. Русін, А. В. Дакал та інші) або проблемам реалізації даного конституційного права окремих груп дітей – неповнолітніх (Н. О. Філіпська, Н. Коломоєць, О. М. Потопахіна та інші).

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Українська держава дбає про гідні умови життєдіяльності людей. Насамперед це стосується підростаючого покоління. Конституція України гарантує охорону дитинства, отримання дітьми належної освіти, забороняє експлуатацію дітей та інше. Право дитини на освіту закріплено у ст. 3 Конституції України, де зазначено, що кожен має право на освіту і що повна загальна середня освіта є обов'язковою. Але сучасне життя в Україні мінливе, особливо в частині соціально-політичних та економічних перетворень. Тому автор особливу увагу звертає на всебічне дотримання права на отримання повноцінної освіти дітьми, в тому числі найуразливішими їх категоріями.

Формулювання цілей статті

Дослідити сучасний стан із дотриманням та реалізацією конституційного права дитини на освіту в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження

На винятковому значенні освіти для життя кожного члена суспільства наголошується і в Законі України «Про освіту» (далі – ЗУ «Про освіту») [9], де зазначається, що освіта є «...основою

інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорукою розвитку суспільства, об'єднаного спільними цінностями і культурою, та держави».

Так, мета освіти, виходячи з її складових, дає підстави розуміти, що навчатися не пізно у будь-якому віці, навіть уже маючи свідоцтва або дипломи про вищу освіту. Разом з тим, у суспільстві існує загроза реалізації права на отримання освіти самої найуразливішої групи населення – неповнолітніх громадян або дітей.

На нашу думку, до них належать:

1. Діти, які піддаються експлуатації їх праці, іншими словами, які залучаються до праці добровільно або примусово.

Щодо статистичних даних про дитячу працю, то їх можна поділити на офіційні та неофіційні. Так, за даними Державної служби України з питань праці [11], у 2017 році було виявлено 385 неповнолітніх віком від 14 до 18 років, які офіційно працювали у 169 роботодавців.

Щодо даних про неофіційну працю дітей, то останні дослідження були проведені у 2014-2015 роках Державною службою статистики України за сприяння Міжнародної програми з питань ліквідації дитячої праці (ІРЕС) та Міжнародної організації праці (МОП) [6], внаслідок чого було виявлено 264,1 тис. працюючих дітей із 607,4 тис. дітей, що брали участь в опитуванні. З них виконували небезпечну роботу 76,4 тис. дітей.

Діти, які працюють, не сприймають освіту як необхідну умову для свого майбутнього, і тому деякі з них віддають перевагу праці, як запоруці успіху в житті й можливості мати власні кошти. Це не може не позначитися на поганому відвідуванні навчального закладу та відсутності прагнення отримати якісну, належну освіту.

2. Діти, які проживають на тимчасово окупованих територіях.

За даними дослідників [5], на підконтрольній агресорові території приблизно 850 закладів освіти перейшли на навчання за російськими підручниками та програмами. Діти отримують атестати і свідоцтва невизнаних «Л/ДНР», навчання супроводжується агресивною антигуманістичною та антиукраїнською пропагандою.

Кількість дітей із тимчасово невідконтрольних територій, які навчаються дистанційно/на екстернаті, зросла більш ніж на третину. Перевантаженість педагогічного персоналу та безоплатне надання освітніх послуг знижує якість навчання і не дозволяє проводити його у повному обсязі.

3. Діти, які є внутрішньо переміщеними особами.

Знову ж таки, дослідники визначають становище з правом на освіту внутрішньо переміщених осіб стабільно складним. Як приклад, досить суперечливим є оновлений порядок вступу до ВНЗ з тимчасово окупованих територій, а надання державної цільової підтримки студентам-вимушеним переселенцям реалізується лише частково.

До вищезазначеного додаються ще й проблеми матеріального та психологічного характеру в таких дітей: складна економічна ситуація у родині (витрати на нові підручники, винаймання житла), неприйняття дитини новим шкільним колективом, інколи й педагогічним.

4. Діти, які піддаються насильству (булінгу) в школах.

Не можна не зазначити про зв'язок отримання освіти та цих ненормальних явищ, але не так давно активно обговорюваних у нашому суспільстві. Статистика з даної проблеми доволі невтішна [1]. Україна у першій десятці країн Європи за поширеністю булінгу з-поміж 11–15-річних школярів. Вона залишила

далеко позаду не лише найбільш соціально благополучні Данію чи Норвегію, але й, приміром, Угорщину та Грецію. Торік 67% українських дітей або були жертвами, або кривдниками, або свідками булінгу. Четверть із них безпосередньо зазнали цькування. 48% цих дітей нікому не розповіли про пережите.

Наслідки булінгу, звичайно, прямо не пов'язані й не порушують право на отримання освіти. Це наслідки фізичного та психологічного характеру. Але додатковим наслідком такого явища є небажання дитини йти до школи, вимушена зміна навчального закладу і звикання до нового колективу, труднощі зі сприйняттям навчального матеріалу через психічні розлади. А ось за таких обставин перешкоджання отриманню освіти є наявним.

Дослідники проблем набуття права на освіту в Україні [5] наголошують на порушенні його у дітей-представників ромської спільноти (дискримінація, ізоляція, відправлення у спеціалізовані класи) та у дітей з інвалідністю. Щодо останньої категорії, то у 2017 році кількість дітей з особливими освітніми потребами, які навчаються у звичайних школах, збільшилася на 70%. Проте ситуація залишається складною для значної кількості дітей з інвалідністю. Незважаючи на запровадження концепції інклюзивної освіти, з 16395 навчальних закладів забезпечити вільний доступ у всій школі дітям з інвалідністю може лише 69.

Звичайно, є проблеми більш державного характеру, які перешкоджають у праві отримання освіти не тільки найуразливіших категорій неповнолітніх осіб, що уже нами були окреслені, так і неповнолітніх громадян загалом.

Так, у Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року [4] основними проблемами та ризиками в отриманні освіти неповноліт-

німи і молоддю визнаються: недостатня відповідність освітніх послуг вимогам суспільства, запитам особистості, потребам ринку праці; обмеженість доступу до якісної освіти окремих категорій населення (діти, які проживають у сільській місцевості, діти з особливими освітніми потребами, обдарована учнівська молодь, діти мігрантів); відсутність цілісної системи виховання, фізичного, морального та духовного розвитку і соціалізації дітей та молоді; недостатній розвиток мережі дошкільних навчальних закладів; недостатній рівень соціально-правового захисту учасників навчально-виховного процесу, відсутність цілісної системи соціально-економічних стимулів у педагогічних і науково-педагогічних працівників, невисокий рівень заробітної плати таких працівників; розшарування суспільства за матеріальним становищем сімей; негативний вплив складної демографічної ситуації.

Відповідно до ст. 3 «Право громадян України на освіту» ЗУ «Про освіту» [9] громадяни України мають право на безоплатну освіту в усіх державних навчальних закладах незалежно від статі, раси, національності, соціального і майнового стану, роду та характеру занять, світоглядних переконань, належності до партій, ставлення до релігії, віросповідання, стану здоров'я, місця проживання й інших обставин, а ч.2 ст.10 встановлює такі рівні освіти: дошкільну; початкову, базову середню, профільну середню; три рівні професійно-технічної освіти; фахову передвищу освіту; початковий рівень вищої освіти, три рівні вищої освіти (бакалаврський, магістерський, освітньо-науковий/освітньо-творчий), науковий рівень вищої освіти. Положення ч.3 ст. 55 «Права та обов'язки батьків здобувачів освіти» визначає обов'язок батьків сприяти «... виконанню дитиною освітньої про-

грами та досягненню дитиною передбачених нею результатів навчання; дбати про фізичне і психічне здоров'я дитини, сприяти розвитку її здібностей, формувати навички здорового способу життя; настановленням і особистим прикладом утверджувати повагу до суспільної моралі та суспільних цінностей, зокрема правди, справедливості, патріотизму, гуманізму, толерантності, працелюбства...» тощо.

ЗУ «Про освіту» та Національна стратегія розвитку освіти в Україні [4, 9] у низці положень передбачають такі шляхи забезпечення підростаючого покоління якісною та безперервною освітою: обов'язкове здобуття повної загальної середньої освіти; посилення відповідальності сім'ї, місцевих органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування за порушення прав дитини щодо обов'язковості навчання; створення умов для здобуття якісної освіти, незалежно від місця проживання; створення умов для здобуття вищої освіти дітьми-сиротами, дітьми, позбавленими батьківського піклування, та дітьми-інвалідами; заборона відволікання учнів і студентів за рахунок навчального часу на роботу й здійснення заходів, не пов'язаних з процесом навчання; сприяння батьками здобуттю дітьми освіти у закладах освіти або забезпечення повноцінної домашньої освіти відповідно до вимог щодо її змісту, рівня та обсягу.

У чому ж зміст порушення такого важливого права кожної дитини, як права на отримання освіти? На наше переконання, порушуються дві складові такого права: по-перше, це освітні, а по-друге, це особистісні навички і вміння. Внаслідок порушення права на освіту дані навички неповнолітньою особою не набуваються.

В Україні існують нормативно-правові документи МОН України, які ви-

значають відповідні освітні вміння і навички дітей, залежно від їх вікової категорії. Мова йде насамперед про Державний стандарт початкової освіти [8], розроблений відповідно до пізнавальних можливостей дітей молодшого шкільного віку, який передбачає всебічний розвиток та виховання особистості через формування в учнів бажання і вміння вчитися, повноцінних мовленнєвих, читацьких, обчислювальних умінь та навичок, умінь і навичок здорового способу життя. Даний документ передбачає, що діти мають набути достатній особистий досвід культури спілкування й співпраці у різних видах діяльності, самовираження у творчих видах завдань. Державний стандарт базової і повної середньої освіти [7] містить державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів. Дані вимоги у Державному стандарті подано за галузевим принципом у семи освітніх галузях: мови і літератури, суспільствознавства, естетичної культури, математики, природознавства, здоров'я та фізичної культури, технології.

Крім того, в Україні розпочалося реформування Концепції загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року [3]. Однак її реформування є поступовим, і діє вона лише у частині затвердження нового стандарту початкової освіти у 2018 році, тобто поширюється лише на дітей, які у 2018 році пішли до першого класу.

На тих дітей, які вже навчаються, поширюються норми Концепції загальної середньої освіти (12-річна школа) від 2001 р. [2]. Середня загальноосвітня школа визнається тим основним соціальним інститутом, що реалізує мету загальної середньої освіти, робить вирішальний внесок у формування інтелекту, самосвідомості нації, забезпечення її фізичного і духовного здоров'я.

Враховуючи широкий діапазон вікових особливостей молодших школярів, у структурі початкової школи необхідно розрізнити мікроетапи: I–II класи, у яких навчаються діти 6–7 річного віку, і III–IV класи.

Освітніми результатами цього ступеня школи є повноцінні мовленнєві, читацькі, обчислювальні, фізкультурно-рухові уміння і навички, узагальнені знання про реальний світ у його зв'язках та залежностях, достатньо розвинені мислення, уява, пам'ять, сенсорні уміння, здатність до творчого самовираження, особистісно ціннісного ставлення до праці, мистецтва, здоров'я, вміння виконувати нескладні творчі завдання.

Основна школа (5–9 класи) дає базу загальну середню освіту, що є фундаментом загальноосвітньої підготовки всіх школярів, формує в них готовність до вибору і реалізації форми подальшого одержання освіти та профілю навчання. Важливого значення надається формуванню здорового способу життя, правовому й екологічному вихованню.

Старша школа (10–12 класи) є останнім етапом одержання повної загальної середньої освіти, на якому завершується формування цілісної картини світу, оволодіння способами пізнавальної і комунікативної діяльності, вміннями одержувати з різних джерел та переробляти інформацію, застосовувати знання.

Вважаємо, що визначення освітнього рівня має проводитися педагогами або психологами, яке полягає у визначенні рівня знань з того чи того предмету загальноосвітньої шкільної програми, внаслідок чого порівнюється фактичний рівень знань дитини з належним освітнім рівнем, що визначається положеннями про державні стандарти початкової загальної або базової і повної середньої освіти.

Щодо особистісних навичок та умінь дитини, то науковцями-педагога-

ми І. Андрущенко, Л. Чеховською, Н. Чибісовою та іншими [10] одногослосно сформульовано переваги освіченої особи, серед яких: уміння підійти до аналізу речей і процесів з різних позицій; уміння оперувати нагромадженими знаннями, вирішувати нові, нестандартні проблеми, завдання; розвиток наукового мислення; готовність суб'єктів соціальної дії для вирішення економічних, соціальних, культурних проблем. Педагогами також наголошується, що благо людини, становище культури та духовності в суспільстві, темпи економічного, науково-технічного, політичного і соціального прогресу саме й залежать від якості та рівня освіти.

Висновки

На завершення викладу матеріалу пропонуються заходи, які мають загальнодержавний характер і спрямовані поліпшити ситуацію з реалізацією кон-

ституційного права дитини на освіту:

- забезпечення економічних і соціальних гарантій для реалізації конституційного права на освіту кожної дитиною в Україні незалежно від місця проживання, форми здобуття освіти, належності до тієї або тієї соціальної групи (малозабезпечені, інваліди, вимушені переселенці, діти з неповних сімей тощо);

- підвищення відповідальності сім'ї за освіту і виховання дітей;

- забезпечення економічних та соціальних гарантій педагогічним, науково-педагогічним та іншим працівникам системи освіти, підвищення їх соціального статусу, престижу педагогічної професії, створення умов для професійного вдосконалення і творчості;

- обов'язкове здобуття всіма дітьми й молоддю повної загальної середньої освіти в обсягах, визначених державними стандартами загальної середньої освіти.

Література

1. Булінг у школі: чому українські діти такі жорстокі? URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-44425003> (дата звернення 12.11.2018)
2. Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. Київ: «Педагогічна преса», 2002, № 2. 20 с.
3. Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти “Нова українська школа” на період до 2029 року: постанова Кабінету Міністрів від 14 груд. 2016 р. №988-р. *Урядовий кур'єр*. 2016 р. 28 грудн.
4. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року: указ Президента України від 25 черв. 2013 р. № 344. *Офіційний вісник України*. 2013 р. 12 липн.
5. Право на освіту – 2017. URL: <http://helsinki.org.ua/pravo-na-osvitu-2017> (дата звернення 11.10.2018)
6. Презентація результатів дослідження «Національне обстеження дитячої праці в Україні 2014-2015 рр.». URL: <http://employers.org.ua/news/id1852> (дата звернення 11.10.2018)
7. Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти: постанова Кабінету Міністрів від 23 лист. 2011 року. №1392. *Урядовий кур'єр*. 2011 р. 1 лют.
8. Про затвердження Державного стандарту початкової освіти: постанова Кабінету Міністрів від 21 лют. 2018 року. №87. *Урядовий кур'єр*. 2018 р. 23 лют.
9. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2017. № 38-39. Ст.380
10. Роль освіти і культури у формуванні людини. URL: <http://referat-ok.com.ua/kulturologiya-ta-mistectvo/rol-osviti-i-kulturi-u-formuvanni-lyudini>. (дата звернення 11.10.2018)
11. Статистична інформація щодо праці дітей за 2017 рік: *Офіційний сайт Державної служби України з питань праці*. URL: <http://dsp.gov.ua/vsesvitnii-den-borotby-z-dytiachoiu-pratseiu-vidznachaietsia-12-cheruvia/> (дата звернення 11.10.2018)

Reference

1. Buling u shkoli: chomu ukraïnski diti taki gorstoki? (2018). Retrieved from: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-44425003> (Accessed 12 November 2018)
2. Ministry of Education and Science of Ukraine (2002), "Information bulletin of Ministry of Education and Science of Ukraine", *Pedagogichna presa*, vol. 2., 20 p.
3. Cabinet of Ministers of Ukraine (2016), Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Concept of realization of state policy in the sphere of reforming of general secondary education "New Ukrainian School", *Uryadoviy kurier*, №246.
4. President of Ukraine (2013), The Decree of President of Ukraine "The National Strategy for the Development of Education in Ukraine until 2021", *Ofic. visn. Ukrainy*, vol.50., S. 18.
5. Pravo na osvitu – 2017, (2017). Retrieved from: <http://helsinki.org.ua/pravo-na-osvitu-2017> (Accessed 12 November 2018)
6. The official site of the Employers of Ukraine (2016), "Prezentaciya rezultativ doslidgennya «Nacionalne obstegennya dityachoi praci v Ukraini 2014-2015 r.r.»". Retrieved from: <http://employers.org.ua/news/id1852> (Accessed 12 November 2018)
7. Cabinet of Ministers of Ukraine (2011), Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the State standard of basic and complete general secondary education", *Uryadovii kuriier*, vol.19., 1 lyt.
8. Cabinet of Ministers of Ukraine (2018), Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the State standard of primary", *Uryadovii kuriier*, vol.38., 23 lut.
9. The Verkhovna Rada of Ukraine (2017), The Law of Ukraine "On education", *Vidomosti Verhovnoii Radi*, vol. 38-39, Art.380
10. Rolii osviti i kulturi u formuvanni ludini, (2016). Retrieved from: <http://referat-ok.com.ua/kulturologiya-ta-mistectvo/rol-osviti-i-kulturi-u-formuvanni-lyudini>. (Accessed 12 November 2018)
11. The official site of State Service of Ukraine on Labor (2017), "Statistichna informaciia shodo praci diteii za 2017 rik". Retrieved from: <http://dsp.gov.ua/vsesvitnii-den-borotby-z-dytiachoiu-pratseiu-vidznachaietsia-12-chervnia/> (Accessed 12 November 2018)

Стаття надійшла до редакції 07.01.2019 р.

УДК 340.1

DOI: <https://doi.org/10.31732/2707-9155-2019-34-44-50>

Проблеми виборчого законодавства України

Костюк Н.П.

*Старший викладач кафедри права,
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету
м. Вінниця, вулиця Соборна, 87, Вінницька область, 21000, Україна
тел.: (067) -79-931-63, e-mail: Uya40@i.ua
ORCID: 0000-0002-8802-9419*

Problems of electoral legislation of Ukraine

Kostyuk N.P.

*Senior Lecturer of Law Department,
Vinnitsa trade and economic institution
of Kyiv Nationality Trade and Economy University
Vinnitsa, Soborna str., 87, 21000, Ukraine
tel.: (067) -79-931-63, e-mail: Uya40@i.ua
ORCID: 0000-0002-8802-9419*

Анотація. *Виборча система України, як система суспільних відносин, пов'язаних із формуванням складу представницьких органів шляхом виборів, включає вибори до органів державної влади, тобто до Верховної Ради України, вибори Президента України та органів місцевого самоврядування. Одна з ключових ознак демократичного ладу – регулярні, прозорі, змагальні вибори, з допомогою яких громадяни-виборці формують органи, що приймають найважливіші політичні рішення в державі, виконують завдання і функції держави. Після Революції Гідності з усією гостротою постала необхідність проведення суспільних реформ задля збереження України як незалежної держави та її розвитку. На сьогодні ми спостерігаємо хай і повільний, але прогрес реформування у багатьох сферах. Проте політична система не змінюється, хоча запит суспільства на її зміну величезний. А без реформування ключового механізму формування найвищих органів політичної влади – виборів – навіть уже помітні скромні досягнення в інших сферах залишаються вкрай уразливими. Головною загрозою функціонування виборчої системи є існування умов для: впливу на результати виборів з боку окремих посадовців, політичних сил і фінансово-промислових груп; впливу на результати виборів з-за кордону; фальсифікацій та спотворення результату волевиявлення громадян на післявиборчому етапі політичного процесу, та, як наслідок, недостатньої легітимації державної влади. Розбудова української демократії все ще триває і має певні успіхи. Українські вибори визнаються як всередині країни, так, завдяки роботі міжнародних спостерігачів, і на міжнародному рівні. Проте регулярні порушення виборчого процесу свідчать про необхідність його вдосконалення. В даній статті дослід-*

джуються проблемні питання виборчого процесу в Україні, проблеми формування системи виборчого законодавства України, на підставі якого відбувається виборчий процес по виборам Президента України, розробка пропозиції щодо його вдосконалення.

Ключові слова: вибори Президента України, принципи виборчого законодавства, виборча система.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 11.

Annotation. *The electoral system of Ukraine, as a system of public relations related to the formation of the composition of representative agencies through elections, includes elections to state bodies, that is, the Verkhovna Rada of Ukraine, elections of the President of Ukraine and local self-government agencies. One of the key features of a democratic system is the regular, transparent, competitive elections by which voters form the agencies that make the most important political decisions in the state, fulfill the tasks and functions of the state. Following the Revolution of Dignity, the need for social reforms emerged with the urgency to preserve Ukraine as an independent state and develop it. Today we are seeing slow but some progress in reform in many areas. However, the political system does not change, although the public's demand for change is huge. And without reforming the key mechanism of formation of the highest bodies of political power – elections – even the already remarkable modest achievements in other spheres remain extremely vulnerable. The main threat to the functioning of the electoral system is the existence of conditions for: influencing the results of elections by individual officials, political forces and financial and industrial groups; influencing the results of elections from abroad; falsification and distortion of the result of the will of citizens at the post-election stage of the political process and, as a consequence, insufficient legitimization of state power. The development of Ukrainian democracy is still ongoing and has had some success. Ukrainian elections are recognized both domestically and through the work of international observers and internationally. However, regular irregularities in the electoral process indicate the need for improvement. This article explores the problematic issues of the electoral process in Ukraine, the problems of forming the system of electoral legislation of Ukraine, on the basis of which the electoral process for the election of the President of Ukraine takes place, and the development of a proposal for its improvement.*

Keywords: elections of President of Ukraine, principles of electoral legislation, electoral system.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 11.

Постановка проблеми

Статтю присвячено висвітленню перспектив розвитку та удосконалення національного законодавства у сфері регулювання організації та проведення виборів Президента України. Проведено огляд законодавства, що визначає правові засади і особливості виборчого процесу. Досліджено питання законодавчого забезпечення виборчого процесу в Україні, проблеми формування системи виборчого законодавства України, на підставі якого проходить виборчий процес – вибори Президента України,

вироблення пропозицій щодо його вдосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питаннями виборчого процесу цікавились як українські, так і зарубіжні науковці. Але більшість праць українських дослідників з проблем реалізації виборчого права присвячено проблемі обрання виборчої системи для виборів народних депутатів України. Це роботи В. Шаповала, Ю. Ключковського, Б. Райковського, М. Рибачука, О. Альон-

кіна, Г. Крючкова, Н. Бойко, М. Баймуратова, І. Сліденка, та ін. Окремі аспекти досліджуваної проблеми висвітлено в працях О. Барабаша, В. Шаповала, Ю. Шемшученка, І. Коліушка, В. Федоренка, О. Майданника, Ю. Барабаша, І. Зайця, А. Яковлева, В. Кравченка, В. Погорілка, П. Стецюка, М. Орзіха, М. Козюбри, О. Пушкіної, М. Ставнійчук та інших учених. Думки науковців з питань законодавчого забезпечення виборчого процесу в Україні різняться, оскільки бачення кожного ґрунтується на власному науковому та практичному досвіді.

Формулювання цілей статті

Метою статті є проведення комплексного аналізу законодавчого забезпечення виборчого процесу в Україні, розгляд проблем формування системи виборчого законодавства України, на підставі якого проходить виборчий процес – вибори Президента України, вироблення пропозицій щодо вдосконалення законодавчого забезпечення виборчого процесу в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження

Прийняття у 1996 році Конституції України започаткувало новий етап в житті нашої країни, що характеризується утвердженням якісно нового українського законодавства і, зокрема, виборчого законодавства, за допомогою якого забезпечується виборчий процес в Україні. Законодавство розглядають як сукупність законів та інших правових актів держави, що забезпечують правове регулювання суспільних відносин на її території [1]. О. Лисенкова формує окремо нормативне визначення законодавства України, котре розглядає як сукупність нормативно-правових актів вищої юридичної сили у державі, якими є закони як результат безпосереднього волевиявлення народу (референдуму) або

його представницького органу (Верховної Ради України), а також чинні міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надає Верховна Рада України [2]. Конституційний Суд України у справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення ч. 3 ст. 21 КЗпП України 9 липня 1998 року вирішив, що термін «законодавство» треба розуміти так, що ним охоплюються закони України, чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також постанови Верховної Ради України, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, прийняті в межах їх повноважень та відповідно до Конституції України і законів України [3]. Але це тлумачення не можна беззаперечно застосовувати до загального розуміння терміна «законодавство» чи «виборче законодавство України», оскільки наведене рішення приймалося лише щодо визначення сфери застосування контракту як особливої форми трудового договору. Систему виборчого законодавства України в юридичній літературі переважно поділяють на чотири групи законодавчих актів [4; 5; 6]. Основу цієї системи становить Конституція України – Основний Закон держави, який виступає ядром усієї правової системи і має вищу юридичну силу по відношенню до інших законів. Другу групу утворюють спеціальні виборчі закони: Закон України «Про вибори Президента України» [1], Закон України «Про вибори народних депутатів України» (на думку М. Ставнійчук, ця назва закону вимагає уточнення, а саме Закон України «Про вибори до Верховної Ради України», оскільки, відповідно до Конституції України, юридично вагомим фактом, що має відповідні юридичні наслідки, є обрання конституційного складу Верховної Ради України [7]), Закон України

«Про місцеві вибори» [8], Закон України «Про Центральну виборчу комісію» [9], «Про Державний реєстр виборців» [10].

Президент України, відповідно до чинного законодавства України обирається громадянами України на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування терміном на п'ять років. Законодавство про вибори Президента України передбачає наступні принципи: принцип рівного виборчого права, принцип загального виборчого права, принцип особистого голосування, принцип таємного голосування. Ці принципи задекларовано, як в Конституції України, так і в спеціальному законі «Про вибори Президента України». Під час першого туру виборів 2019 року спостерігалось порушення принципу таємниці голосування, який передбачає, що контроль за волевиявленням громадян заборонено, а саме: фотографування, відеофіксація в будь-який спосіб результатів волевиявлення виборців в кабіні для таємного голосування, а також демонстрація виборцем результатів волевиявлення у приміщенні для голосування забороняються і є порушенням таємниці голосування. Порушення таємниці голосування здійснювалось у наступних формах: в кабінках для голосування була присутня понад одна людина, багато виборців демонстрували за кого вони віддали свій голос, проблемою виявилась неможливість голосувати таємно через неправильно встановлені кабінки або прозорі штори, а також фотографування виборцями бюлетенів. Членам виборчих комісій, іншим особам чинне законодавство забороняє вчиняти будь-які дії чи розголошувати відомості, які дають можливість встановити зміст волевиявлення конкретного виборця. Але не буде вважатися порушенням закону допомога виборцю при здійсненні його

виборчого права у разі, якщо виборець має вади здоров'я і не може самостійно здійснити своє активне виборче право (заповнити бюлетень або опустити бюлетень у скриньку для голосування) [1].

Публічність і відкритість виборчого процесу, реалізовувалась шляхом надання необхідної інформації про роботу виборчих комісій, про їх склад, результати голосування, графік роботи. Кожен виборець мав можливість отримати необхідну інформацію про свої права, а саме: право оскаржити неправомірні дії або бездіяльність виборчих комісій, право на ознайомлення зі списками виборців, з передвиборними програмами та відомостями про кандидатів на пост Президента України.

Представники всеукраїнської громадської організації «Комітет виборців України» (КВУ) за підсумками січневого моніторингу на прес-брифінгу в Українському кризовому медіа-центрі заявили, що найбільше порушень під час виборчої кампанії 2019 року було проведення незаконної агітації [11]. Зважаючи на те, що стаття 59 закону України «Про вибори Президента України», передбачає обов'язково наявність інформації про загальний тираж, замовника, особу, відповідальну за тираж. Велика кількість рекламної продукції: газети, біл-борди, канцелярські вироби не містили вихідних даних. Також не було уточнено, що кошти на рекламну продукцію надходили з фонду кандидата. Це може бути визначено, як порушення принципу рівності виборчого права, оскільки стаття 8 закону України «Про вибори Президента України» передбачає заборону використання для фінансування передвиборчої агітації коштів з будь-яких фондів, окрім фондів кандидатів на посаду Президента України та Державного бюджету України [1].

Проблемним залишається тіньове фінансування не тільки передвиборної

рекламної продукції, а й роботи багатьох осіб, які залучаються до виборчого процесу у якості спостерігачів, агітаторів та інших низових ланок, які незаконно фінансуються кандидатами на пост Президента України. Інше питання стосується технічних кандидатів, які включені до списку і створюють незручності для звичайного виборця, оскільки велика кількість кандидатів, розпорошує голоси виборців. Особливої уваги заслуговує робота Центральної виборчої комісії, яка в цілому спрацювала на «відмінно». Протягом лютого 2019 року ЦВК прийняло 250 постанов для організації виборчого процесу. Окружні виборчі комісії було сформовано вчасно і без порушень вимог виборчого законодавства. Всього утворено 199 окружних виборчих комісій. До їх складу включено понад 7,3 тис. осіб. Але одразу після утворення виборчих комісій почалися заміни. Це було викликано, по-перше безвідповідальним ставленням кандидатів на пост Президента, оскільки більшість з членів комісії не мали досвіду роботи; по-друге, були кратні включення до комісій, тобто одні й ті ж самі люди подавалися як члени комісії від різних кандидатів; по-третє, подавали кандидатури осіб, які перебувають за кордоном, або проживають в іншому регіоні. В Луганській області 7 з 18 осіб, призначених на керівні посади в шести ОВК, були замінені протягом першого тижня роботи. У Вінницькій області на наступний день після утворення комісій надійшли відмови від посади голів комісій в ОВК №11 та 13, а в ОВК № 17 повноваження склали усі три керівні посади. Схожі випадки мали місце в Харківській, Житомирській та інших областях [11].

Проаналізувавши програми кандидатів на пост Президента, слід вказати на наступні недоліки: більшість з них носять декларативний характер, тобто

не передбачають реальних механізмів втілення в життя; хоча більшість програм акцентують увагу на соціальній і економічній сфері, але питання, які піднімаються кандидатами не стосуються повноважень Президента України. Кандидати на пост Президента, як правило уникають відкритих дебатів, хоча закон «Про вибори Президента» передбачає обов'язковість дебатів тільки під час другого туру, але виборці не можуть реально оцінити програми і погляди кандидатів. На нашу думку, відкрите спілкування з виборцями, з представниками ЗМІ позитивно впливає на рейтинг кандидата [1].

Набуло активного поширення матеріалів чорного PR в соціальних мережах, зокрема, в мережі facebook.

Висновки

Закон України «Про вибори Президента України» надав можливість реалізувати активне виборче право як внутрішньо переміщеним особам, так і звичайним громадянам, які на момент проведення виборів перебували у від'язі. Відповідно до статті 7 закону України «Про Державний реєстр виборців» за зверненням виборця, який має право голосу на відповідних виборах, орган ведення Реєстру може тимчасово (на період їх проведення) змінити виборцю місце голосування (виборчу дільницю) без зміни його виборчої адреси. Звернення повинно мати вмотивовані підтвердження і подається до органу ведення Реєстру за місцезнаходженням зазначеної виборцем виборчої дільниці або за виборчою адресою не пізніше ніж за п'ять днів до дня голосування на відповідних виборах. Тимчасова зміна місця голосування виборця (виборчої дільниці) підтверджується посвідченням за формою, встановленою Центральною виборчою комісією, яке видається виборцю [10]. Ключовою

проблемою цього річних виборів залишається регуляція роботи. В виборчій кампанії використовувався чорний піар і соціальні медіа. Кандидати активно використовували дискредитаційні матеріали проти інших кандидатів і способи негативної агітації.

Міжнародні спостерігачі в цілому позитивно сприйняли виборчий процес 2019, оцінивши його як такий, що про-

ведений прозоро і ефективно. Перший тур виборів на посаду Президента України 2019 року відбувся відповідно до законів України та міжнародних стандартів, були незначні загальні порушення і порушення в день виборів, порушення правил проведення передвиборчої агітації обмежували чесну конкуренцію серед кандидатів, але вони не вплинули на результат виборів.

Література

1. Про вибори Президента України: Закон України від 05 березня 1999 року. №474-XIV. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/474-xiv-62> (дата звернення 12.09. 2018)
2. Лисенкова О. Законодавство України: необхідне нормативне визначення поняття. *Право України*. 1999. № 11. С. 93–97.
3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміну «законодавство») від 9 липня 1998 року № 12-рп/98. *Офіційний вісник України*. 1998. № 32. ст. 1209.
4. Ставнійчук М. І. Актуальні питання систематизації виборчого законодавства України. *Україна. Вибори 98: Досвід. Проблеми. Перспективи*: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (доповіді, виступи, рекомендації). Київ: Центральна виборча комісія, 1999. С. 37–43.
5. Конституційне право України: підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих закладів освіти / за редакцією док. юридич. наук, проф. В. Ф. Погорілка. Київ: Наукова думка, 1999. 734 с.
6. Мурашин О. Г. Акти прямого народовладдя у правовій системі. Київ: Знання, 1999. 182 с.
7. Ставнійчук М. І. Законодавство про вибори народних депутатів України: проблеми теорії і практики: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. 12.00.02 Київ: Видавничий центр Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 1999. 18 с.
8. Про місцеві вибори: закон України від 14 липня 2015 року: № 595 VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-19> (дата звернення 12.09. 2018)
9. Про Центральну виборчу комісію: закон України від 30 червня 2004 року. №1932-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-15> (дата звернення 12.09. 2018)
10. Про Державний реєстр виборців: закон України від 22 лютого 2007 року. №698- V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-16> (дата звернення 12.09. 2018)
11. Звіт ЦВК за результатами довгострокового спостереження за підготовкою до чергових виборів Президента України (лютий 2019) . URL: <http://www.cvu.org.ua/nodes/view/type:news/slug:zvity-kvu-za-rezultatamy-dovhostrokovoho-sposterezhenia-za-pidhotovkoiu-do-cherhovyykh-vyboriv-prezydenta> (дата звернення 12.02. 2019)

Reference

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (1999), The Law of Ukraine «About the election of the President of Ukraine». Retrieved from: www.president.gov.ua/documents/474-xiv-62 (Accessed 12 September 2018).
2. Lisenkova, O. (1999), “Legislation of Ukraine: regulatory definition is needed”, *Pravo Ukrainy*. Vol. 11, pp. 93–97.
3. Constitutional Court of Ukraine (1998), “Resolution “The decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case of the constitutional appeal of the Kyiv City Council of Trade Unions on the official interpretation of part three of Article 21 of the Labor Code of Ukraine (the case on the

interpretation of the term “legislation”)), *Ofitsiynii visnik Ukraini*. vol. 32. p. 1209. 4. Stavniichuk, M. (1999), “Topical issues of systematization of the electoral legislation of Ukraine”, *Ukraine. Vibori 98: Dosvid. Problemi. Prspektivi: Zbirnik materialiv mignarodnoi naukovo-praktichnoi konferencii (dopovidi, vistupi, rekomendacii)* (collection of materials of international scientific-practical conference (reports, speeches, recommendation), Central Election Committee, p. 37–43.

5. *Konstituciyne pravo Ukraini (Constitutional Law of Ukraine): pidruchnik dlya studentiv uridichnih specialinostey vichih zakladiv osviti / za redakcieu doc. uridich. nauk, prof. Pogorilka, V.F.* (1999). Naukova dumka, Kyiv, Ukraine.

6. Murashin, O.G. (1999), *Akti pryamogo narodovladdya u pravovii sistemi* (acts of direct democracy in the legal system), Znannya, Kyiv, Ukraine.

7. Stavniichuk, M.I. (1999), “Legislation on the election of people’s deputies: problems of the theory and practice”, Abstract of Ph.D. dissertation, Constitutional and Municipal Law, V.M.Koretsky Institute of state and law of National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

8. The Verkhovna Rada of Ukraine (2015), The Law of Ukraine “About local elections”. Retrieved from: zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-19 (Accessed 12 September 2018)

9. The Verkhovna Rada of Ukraine (2015), The Law of Ukraine “About Central Election Commission”. Retrieved from: zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-15 (Accessed 12 September 2018).

10. The Verkhovna Rada of Ukraine (2015), The Law of Ukraine, “About State Register of Electors”. Retrieved from: zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-16 (Accessed 12 September 2018).

11. *Zvit CVK za rezultatami dovhostrokovogo sposteregennya za pidgotovkou do chergovih viboriv Prezidenta Ukraini (lutii 2019)*. available at: cvu.org.ua/nodes/view/type:news/slug:zvityk-za-rezultatamy-dovhostrokovoho-sposterezhennia-za-pidhotovkou-do-cherhoviykh-vyboriv-prezydenta (Accessed 12 September 2018)

Стаття надійшла до редакції 20.02.2019

Розділ 2

Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Міжнародне право. Господарське право, господарсько-процесуальне право

УДК 347.065

DOI: <https://doi.org/10.31732/2707-9155-2019-34-51-59>

Санкції в цивільному праві

Шишка Р.Б.

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри державно-правових дисциплін,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»,
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, 03113, Україна
тел.: (067) -14-814 -11, e-mail: roman1353@ukr.net
ORCID: 0000-0002-0532-1909*

Sanctions in civil law

Shishka R.B.

*Doctor of Sciences (Law), Professor,
Professor of Department of State Legal Disciplines,
“KROK” University, st. Tabirna, 30-32, 03113, Kyiv, Ukraine
tel.: (067) -14-814 -11, e-mail: roman1353@ukr.net
ORCID: 0000-0002-0532-1909*

Анотація. Цивільно-правова відповідальність є одним із видів юридичної відповідальності. На неї поширюються загальні положення про юридичну відповідальність, але вона має й такі особливості, що змушують розглядати її як самостійну правову категорію. Спільним для всіх видів юридичної відповідальності є те, що до порушника чужих прав застосовуються санкції. Але зміст санкцій, порядок і мета їх застосування мають свою специфіку для кожного виду юридичної відповідальності. В статті йдеться про доцільність запровадження санкцій в цивільному праві та вади сучасного відновлювального та компенсаторного підходу до захисту цивільних прав, який не сприяє профілактиці порушень

суб'єктивних цивільних прав та охоронюваних законом інтересів. Автор зважає на наслідки правопорушень в сучасному цивільному праві та звертає увагу на традиційні елементи норми права, та ігнорування санкцій в актах цивільного законодавства. Обґрунтована потреба їх встановлення як санкцій приватного характеру. Відсутність останніх з урахуванням наявної ментальності призвело до системних порушень та зловживань суб'єктивними правами і невиконання юридичних обов'язків. Цивільно-правова відповідальність, власне, зводиться до застосування майнових санкцій та особистих санкцій. Якщо виходити із загально-теоретичного постулату виникає ряд проблем щодо притягнення до відповідальності як державного примусу. Обґрунтована нагальна потреба санкцій в цивільному законодавстві та запропоновано в окремій главі ЦК України прописати всі наслідки порушення норм цивільного права як санкції, зокрема й тих, що передбачені Законом України «Про санкції». Передусім це стосується особистих санкцій як заборон та обмежень у здійсненні належних цивільних прав. Це слугуватиме ефективності цивільного законодавства, посиленню гарантій виконання цивільних обов'язків та здійсненню охоронюваних законом інтересів. Така парадигма наразі є виправданою і слугує ефективності цивільно-правового регулювання та якості національного законодавства стосовно якого, за висновками Європейського суду з прав людини, в Україні чимало проблем.

Ключові слова: правова норма, цивільно-правові санкції, цивільне право, цивільне законодавство

Формул.: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 9.

Annotation. Civil liability is a type of legal liability. It is subject to general legal liability provisions, but it also has such features that make it a separate legal category. Common to all types of legal liability is that sanctions are imposed on the offender. But the content of sanctions, the procedure and the purpose of their application have their own specificity for each type of legal liability. The article deals with the expediency of imposing sanctions in civil law and the disadvantages of a modern restorative and compensatory approach to the protection of civil rights, which does not contribute to the prevention of violations of subjective civil rights and protected by law interests. The author takes into account the consequences of offenses in modern civil law and draws attention to the traditional elements of the rule of law, ignoring the sanctions in acts of civil law and the need to establish them as sanctions of a private nature. This has led to systemic abuse and abuse. Civil liability, in fact, boils down to the application of property sanctions and personal sanctions. The urgent need for sanctions in civil law is substantiated and it is suggested that a separate chapter of the Civil Code of Ukraine should prescribe all consequences of violation of civil law norms as sanctions, in particular, and those stipulated by the Law of Ukraine "On Sanctions". This will serve the effectiveness of civil law, strengthen the safeguards of civil obligations and the exercise of legitimate interests. This paradigm is currently justified and serves the effectiveness of civil law regulation and the quality of national law.

Keywords: civil law, the rule of law, civil law penalties, civil law sanctions.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 9.

Постановка проблеми

Апріорі правова норма складається із трьох елементів, в тому числі й санкції. Винятком є норма-дефініція, яка її не має. Такий підхід є загально прийнятим в доктрині теорії права і стосується й норм цивільного права. Проте на від-

міну від КК України, КУпАП України в ЦК України санкції не передбачені. Навіть якщо негативні наслідки в останньому за одне і те ж саме порушення можуть проявлятися по різному: на галузевому рівні, при субсидіарному застосуванні норм права, як обмеження,

виконання акцесорного зобов'язання, стягнення чи примус відчувається брак санкцій.

Очевидно, що йдеться про різні за природою та процедурою застосування наслідки, які збігаються інколи за проявами, але різні за механізмом: одне відшкодувати завдану шкоду порушником самостійно, інші – на вимогу чи претензію потерпілого чи відповідного державного органу чи громадського об'єднання, а зовсім інше – за рішенням суду, що може буди виконане державною виконавчою службою. До того предмет цивільного права значно розширився і продовжує розширюватися. З можливим скасуванням Господарського кодексу України ЦК України має заповнити прогалину щодо застосування санкцій до порушників господарських зобов'язань.

З урахуванням домінування регуляторної функції норм цивільного права, на їх санкціях в ЦК України спеціально не наголошено як в загальних його положеннях так і не деталізовано в окремих інститутах. Тож не всі норми цивільного права забезпечені санкціями. Між тим проблема загострилась на практиці, де свобода та пріоритет права над законом окремими членами суспільства витлумачені як всюдозволеність. Принаймні у приватній сфері частина учасників суспільства ведуть себе «як слон у посудній лавці»: не звертають, ігнорують, порушують приватні права інших учасників правовідносин, відверто зловживають своїми правами під прикриття хибного уявлення про загальнодозволеність у приватній сфері, і в певній мірі навіть хизуються своєю безкарністю за порушення їх приватних зобов'язань. Це проявляється у побутовій сфері, спілкуванні, здійсненні особистих та майнових прав, встановленні організаційно-правових форм юридичних осіб, використанні їх майна. Перелік можна продовжити.

В Законі України «Про санкції» написано санкції, в тому числі приватно-правового значення, які значно розширили їх сфери їх застосування, спрямування, підстави застосування і напрями дії, що спричинило потребу їх переосмислення. До того з внесенням змін в Сімейний кодекс України щодо санкцій неплательників аліментів виникла потреба їх теоретичного осмислення.

Метою цієї статті є презентація авторського тлумачення поняття «санкція в цивільному праві» як негативного наслідку для порушників, що має різні прояви, встановлення їх значення для практики та цивілістичної доктрини. Завдання – розкрити новітні підходи до розуміння санкцій з урахуванням її полісемізму та проявів у цивільному законодавстві України.

Об'єктом є цивільні відносини із застосування до порушника юридичного обов'язку примусу у виді санкцій, а *предметом* – правова категорія «цивільно-правова санкція» та її прояви в чинному законодавстві та цивілістичній доктрині.

Стан та рівень дослідження проблематики

Окремі роботи корифеїв С.С. Алексєєва, О.Е. Лейста та інших не розкривають всієї проблеми: правової природи особистих санкцій, що застосовуються до учасників цивільних правовідносин у виді позбавлення права участі в окремих з них чи обмеження такої участі; взаємозалежності цивільно-правових та інших санкцій, дії санкцій, їх забезпечення, співвідношення відшкодування шкоди та її компенсації, диференціації таких санкцій тощо. О.В. Дзера висловився про доцільність виділення у цивільному законодавстві права, а І.О. Дзера працює над доктринальною основою їх запровадження в ЦК України. Появи-

лись цікаві роботи О.О. Кота та інших, але санкціям там приділено не багато уваги. Така невизначеність слугує суб'єктивізму застосування окремих з них на практиці та їх тлумачення в доктрині, де вони зводяться до цивільно-правової відповідальності, тобто наслідку застосування санкцій.

На санкціях норми цивільного права досі увага не загострялась і вважалось, що компенсаторність норм цивільного права є загальним наслідком і для того встановлено достатньо способів та засобів захисту цивільних прав. Широко відома стаття Д.М. Кархальова та окремі її тлумачення в маловідомих виданнях. Проте це не так, оскільки не забезпечує суспільство від порушень приватних прав, зловнавмисних чи некомпетентних фахівців, що наразі є загрозою для суспільства як і їх наслідків.

Виклад основного матеріалу дослідження

Цивільно-правові санкції є різновидом правових негативних наслідків для порушника правила, що визначене диспозицією норми права. Це стосується й санкцій в цивільному праві, де стосовно їх є ряд неточностей і непорозумінь. Перші повинні бути виправлені, а другі – усунені.

Як встановила І.С. Канзафарова: цивільно-правова відповідальність – атрибут зобов'язального права; цивільне законодавство віднесло санкції до зобов'язального права. Вона обґрунтувала потребу вирізнення цивільної відповідальності та цивільно-правової відповідальності [3]. Це має практичне значення, хоча й незаслужено проігнороване в сучасній літературі, зокрема навчальній.

Здебільше ці аспекти досліджуються та оприлюднюються в традиційному аспекті без звертання уваги яким чином одна і та сама санкція може бути за-

стосована в механізмі правового регулювання та охорони і та захисту прав учасників приватних відносин. Очевидна різниця в тому: одне, коли неустойка (п.3 ч.1 ст. 611 ЦК) [8] добровільно сплачується як акцесорне зобов'язання боржника, що порушив свій обов'язок за основним зобов'язанням; інше – коли вона стягується на вимогу кредитора, в тому числі із задіянням субсидіарного впливу на неналежного боржника, зовсім інше якщо потерпілий звертається з позовом в суд і вона ним присуджується та примусово стягується виконавчими органами. Тут вона переростає у державний примус. Очевидно, що слід ці аспекти розмежувати.

Наразі для того настав слушний час подолати ці лукуни в доктринальному та практичному аспекті і посилити цей аспект охорони та захисту суб'єктивних цивільних прав. Тим більше, що це можна зробити комплексно при роботі над новим проектом європеїзованого Цивільного кодексу України, де у прагматичному аспекті слід вирішити загальні підходи щодо застосування до учасників цивільних відносин стягнень, оперативних заходів та санкцій. Інша справа, що доктрина країн ЄС ще не вирішила цих проблем.

Перша проблема в тому, що в цивільно-правовій доктрині такі санкції поглинуті способами захисту цивільних прав, внаслідок чого розмиті як правова категорія. Так передбачені ч.2 ст. 16 ЦК України окремі способи захисту, є санкціями, зокрема припинення правовідношення (п.7), відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди (п.8), відшкодування моральної (немайнової) шкоди (п.9). Зважаючи на негативні наслідки в необхідності додаткових витрат порушника юридичного обов'язку, то і визнання правочину недійсним (п.2), примусове виконання обов'язку в натурі (п.5)

і зміна правовідношення (п.6) також є санкціями.

Почнемо із розуміння самих санкцій. Загально прийнято, що санкції – частина норми, яка встановлює міри (вид та розмір) державного примусу, що застосовується при її порушенні [7]. Звернемо увагу, що тут кваліфікуючою ознакою санкції визначено – державний примус, який може застосувати державний орган. З того можна зробити висновок: санкція вважається лише такою в разі, коли вона застосовується примусово. Але виникає питання як цей примус застосувати. Як раніше я зазначав, сутність цивільно-правової відповідальності проявляється у двох елементах: визначеній судом санкції та державному примусі до її перетерпівання [9]

Проте цивільно-правова санкція, як складова правової норми, не завжди може бути доведена до примусу. Для цивільно правової норми, здебільше регулятивної, такі негативні правові наслідки можуть бути виконані порушником самостійно, зокрема як акцесорне зобов'язання навіть без звернення потерпілого. Власне це проведене ст. 611 ЦК України як наслідки порушення зобов'язань, де не наголошено на санкційну природу таких наслідків. В деліктних зобов'язаннях деліквенту надається право самостійно, без звернення потерпілого в суд та до виконавців, здійснити відшкодування. Тут йдеться про виконання зобов'язань і саморегулятивність відносин.

Не кращим чином санкція визначена у Гуглі як елемент правової норми, що встановлює невідповідні наслідки у разі порушення правила, визначеного диспозицією. Саме санкція є спонуканням особи до додержання норми права. Стандартна норма права викладається формулою «якщо → то → інакше», де «інакше» – це санкція [5]. Такий алгоритм застосування санкції є виправда-

ним з огляду на «ботизацію¹» правових норм, зокрема норм цивільного права з застосуванням більш диференційованого підходу, доступного для рафінованого аналізу та застосування.

У Вікіпедії санкція також витлумачена як елемент правової норми, що встановлює невідповідні наслідки у разі порушення правила, яке встановлене її диспозицією. Тож санкція є одним із опосередкованих спонукань особи до дотримання норми права [6], а не тільки примусом чи негативними наслідками порушення диспозиції норми права. За такого підходу зрозуміло превентивна та виховна функції її встановлення у нормі права.

Отже, майже у всіх визначеннях не уточнено як саме застосовується примус: кредитором чи його представниками, які встановили заборону фізичній особі і її притримуються: не продають білет на транспорт, видаляють із розважального закладу, не обслуговують тощо. Санкції можуть бути застосовані адміністраторами соціальних мереж як виділення невідповідного контенту, в тому числі на вимогу особи, щодо якої у ньому поміщено невідповідні повідомлення.

Тож ускладнює розуміння санкції як правової категорії її полісемізм, зокрема як дозвіл уповноваженого органу, міру та вид відповідальності тощо. Ми акцентуємо увагу на ній як елементі правової норми, який встановлює наслідки невиконання юридичних обов'язків, встановлених у диспозиції. За того не сприймаємо позитивістського сприйняття санкції як стимулів, що проводиться у трудовому праві.

Очевидно, що санкції в цивільному праві потрібні не тільки матеріальні

¹ Термін «ботизація» нами використаний як перифразування норм права для потреб їх застосування ботами.

(відшкодування збитків/шкоди, компенсації, але й персональні: позбавлення прав, обмеження в дієздатності, що вже прописані в ЦК України, а також передбачені Законом України «Про санкції» [4]: певної діяльності, спілкування і навіть наближення до особи, в'їзду/виїзду з України чи в Україну, приймати участь в приватизації державного чи комунального майна тощо. Такими, по суті, є блокування контентів тощо.

При тому в одних випадках йдеться про оперативні невідкладні заходи із захисту приватних прав особи, видалення порушників з приватних територій, з субсидіарним застосування норм публічного права, а в інших про осуд і судову заборону обмеження, в інших про вплив на майно та майнові інтереси порушника гіпотези чи диспозиції норм права. Перше стосується підміни підстав виникнення правовідносин, що практикується при омані чи обмані, друге – при відході від встановленого правила та його свавільного тлумачення сильними в правовідносинах приєднання.

Практика просунулась значно далі та виникла потреба диференційного чи секторального підходу до цієї категорії при європеїзації Цивільного кодексу України на парадигмі спочатку рекодифікації як системних суттєвих змістовних і структурних його новацій. Останні зумовлені швидкою трансформацією суспільства, введенням нових технологій та нових товарів і правових форм та засобів їх просування на ринку, потребами формування адекватних глобалізованій ринковій економіці правових інститутів та забезпечення безпеки людини й суспільства від зловживань товаровласників. Тут можна погодитися із А.С. Довгертом, що «...основним напрямом рекодифікації ЦК України є подальша “європеїзація” кодексу» [2].

Вагомим чинником сучасної рекодифікації цивільних кодексів багатьох країн, зокрема й України, стала світова (особливо європейська) тенденція до уніфікації та гармонізації приватноправового регулювання, що проведена безпосередньо Законом України «Про загальнодержавну програму адаптації національного законодавства України до законодавства країн Європейського Союзу». Зусиллями сотень фахівців із країн Європи знайдені найоптимальніші та глобально придатні правові норми (рішення) для багатьох сфер приватноправових відносин. Такі норми-рішення втілено у численних міжнародних документах з уніфікації приватного права. З огляду на сучасний якісний стан останніх, можна зробити висновок про достатнє «визрівання» міжнародної моделі реформ як чинника рекодифікації. Ще одним вагомим чинником для проведення нової кодифікації ЦК України є новітні реформи приватного права в країнах Європейського Союзу, зокрема, розробка і прийняття нових кодексів та законів, модернізація «старих» цивільно-правових кодифікацій з урахуванням європейських й універсальних міжнародних документів.

Наразі необхідною передумовою створення концепції та нормативного тексту проекту ЦК України є спроможність вітчизняної доктрини цивільного (приватного) права «очолити» та науково забезпечити реформаторський процес. Відзначаючи невідповідність окремих параметрів вітчизняної науки цивільного права європейським підходам, автор вважає, що їй загалом «під силу» забезпечити процес рекодифікації ЦК України. Що ж стосується обсягів, то, на погляд автора, системних суттєвих змін і структурних новацій зазнають не тільки розділи зобов'язального права, а й усі книги кодексу.

Поняття «санкція в цивільному праві» як негативного наслідку для порушників та встановлення його значення для практики цивільного права та цивілістичної доктрини є визначальним. Визначення цього поняття апріорі засновано на загальному вченні про норми права та її частину – санкцію .

У юридичній науці точаться суперечки про обов'язкову триєдність гіпотези, диспозиції та санкції. За загальним уявленням не всім нормам притаманна як гіпотеза, так і санкція. Говорячи про відсутність санкції, можемо як приклад навести Конституцію України, яка не містить структурно наслідків невиконання диспозиції. Проте окремі вчені наголошують на обов'язковій наявності трьох елементів. Якщо її розглядати більш уважено, це обумовлює наявність «прихованих» гіпотез та санкцій. Наприклад, стаття 21 – (у будь-якому випадку) усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними (інакше настає відповідальність, передбачена законом).

Цивільно-правові санкції проявляють ряд особливостей, що має значення передусім в судовій практиці. Передусім вони як все цивільно-правове регулювання є диспозитивними і окремі негативні наслідки, як зазначалось вище, можуть перетерпіватися порушниками без примусу: як акцесорне зобов'язання, добровільне обмеження, стягнення і як примус. Лише в останньому випадку передбачені негативні наслідки і є санкцією. До того такі наслідки застосовуються не на вимогу державного органу, а самого учасника цих правовідносин.

Щодо співвідношення санкції та відповідальності склалось певні підходи: по-перше вони є рівнозначними поняттями; по-друге, цивільно-правова відповідальність охоплює санкції чи їх

негативний вплив на порушника, по-третє, цивільно-правові санкції включають в себе відповідальність ; цивільно-правові санкції є мірою відповідальності чи перетерпівання порушника.

Наразі виникла потреба окрім майнових санкцій в ЦК прописати особисті негативні наслідки, які опинились поза цивільно-правовим впливом. Йдеться про обмеження дієздатності, навіть якщо воно на практиці судами застосовується досить рідко, заборони займатись певною діяльністю, неможливість бути опікуном, піклувальником, усиновителем. Випали із загального поля наслідки порушення зобов'язань (ст. 611 ЦК України) де сплата неустойки та відшкодування збитків та моральної шкоди, вписуються у майнові санкції, то зміна умов зобов'язання та припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови від зобов'язання або розірвання договору ще потребує з'ясування їх правової природи.

Однозначно, слід посилити значенні санкцій, а не тільки зупинитися на компенсаторності норм цивільного права . Тим більше, в них є нагальність та потреба забезпечити суспільство від зловнавмисних чи некомпетентних фахівців, загроз наслідків їх дій. Показовим в тому є встановлена прокуратурою м. Києва халатність 55-річного лікаря-анестезіолога. Він при інтубації трахеї допустив критичний дефект і спрямував інтубаційну трубку не в трахею, а в стравохід з наступним підключенням до апарату штучної вентиляції легких, в результаті чого настали трагічні наслідки – призвело до розвитку у пацієнтки коми [1]. Проте тут вбачається не ризик лікаря, а через його непрофесійність завдано шкоди здоров'ю. До того, в таких випадках лікарям та закладам охорони здоров'я здебільше вдається уникнути відшкодування такої шкоди.

Висновки

Очевидно, що санкції в цивільному праві наразі не перекриваються способами захисту цивільних прав. Вони конче потрібні не тільки матеріальні (відшкодування збитків/шкоди, компенсації, але й персональні: позбавлення прав, обмеження в дієздатності, заборони: певної діяльності, спілкування і навіть наближення до особи, в'їзду/виїзду з України чи в Україну, приймати участь в приватизації державного чи комунального майна тощо. Нині слід вирізняти запропоновані нами наслідки порушення обов'язків учасників цивільних відносин.

Література

1. Анестезіолог переплутав органи та ввів хворому прилад не в те місце. URL: <https://lenta.ua/v-kieve-vsuyu-noch-izbirali-meru-presecheniya-opasnoy-bande-20144/> (дата звернення 1.10. 2018)
2. Довгерт А.С. Рекодифікація Цивільного кодексу України: основні чинники і передумови для старту: Право України, 2019. URL: <https://pravoua.com.ua> > pravoukr > pravo_2019_1 > pravo_2019_1_s2 (дата звернення 1.10. 2018)
3. Канзафарова І.С. Теоретичні основи цивільно-правової відповідальності в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03 / Київ, Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України, 2007. 36 с.
4. Про санкції: Закон України від 14.08.2014. № 1644-VII. URL: zakon2.rada.gov.ua > laws > show (дата звернення 1.10. 2018)
5. Санкція URL: <https://www.google.com/search?q=%D1%81%D0%B0%BD%D0%BA%D1%86%D1%96%D1%8F%20%D1%86%D0%B5> (дата звернення 1.10. 2018)
6. Санкція URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B0%BD%D0%BA%D1%86%D1%96%D1%8F_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%97_%D0%BD%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B8 (дата звернення 1.10. 2018)
7. Скакун О.Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс): учебник. Харьков, Эспада, 2005. 840 с.
8. Цивільний кодекс України: станом на 1 вересня 2018 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення 1.10. 2018)
9. Шишка Р.Б. Цивільно-правова відповідальність і деліктне зобов'язання. *Збірник наукових праць Ірпінської фінансово-юридичної академії (право)*. 2013. Вип. 2. С. 205 -210.

Reference

1. Anestezilog pereplutav organi ta vviiv hvoromu prilad ne v te misce, (2018). Retrieved from: <https://lenta.ua/v-kieve-vsuyu-noch-izbirali-meru-presecheniya-opasnoy-bande-20144/> (Accessed 1 October 2018)
2. The official site of Pravo of Ukraine (2019), Doygert, A.S., “Recodifikacia Civilnogo kodeksu Ukraini: osnovni chinniki i peredumovi dlya startu”. Retrieved from: <https://pravoua.com.ua> > pravoukr > pravo_2 019_1 > pravo_2019_1_s2 (Accessed 1 Febuary 2019)
3. Kanzafarova, I.S. (2007), “The theoretical base of civil law responsibility” Abstract of Ph.D. dissertation, Civil law and process; family law, V.M. Koretsky Institute of state and law of National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

4. The Verkhovna Rada of Ukraine (2014), The Law of Ukraine “On sanctions”. Retrieved from: від 14.08.2014 № 1644-VII URL: zakon2.rada.gov.ua › laws › show (Accessed 1 October 2018)
5. Sankciia, available at: <https://www.google.com/search?q=%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%BA%D1%86%D1%96%D1%8F%20%D1%86%D0%B5> (Accessed 1 October 2018)
6. Sankciia. Retrieved from: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B0%D0%BD%D0%BA%D1%86%D1%96%D1%8F_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%97_%D0%BD%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B8 (Accessed 1 October 2018)
7. Skakun, O.F. (2005), *Theory of state and law* [Teoria gosudarstva i prava] (enciklopedicheskii kurs), Espada, Kharkov, Ukraine.
8. Civil Code of Ukraine. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (Accessed 1 October 2018)
9. Shishka, R.B. (2013), “Civil liability and tort”, *Zbirnik naukovih pracii Iripinskoï finansovo-uridichnoi akademii (pravo)*, Vol. 2, pp. 205 -210.

Стаття надійшла до редакції 11.02.2019 року

УДК 342.924

DOI: <https://doi.org/10.31732/2707-9155-2019-34-60-72>

«Soft-law» in providing of fair competition

Lukianets V.S.

*PhD of Law, associate professor
professor of the Department of Constitutional Law and Human Rights
National Academy of Internal Affairs,
1 Solomjanska Square, 03035, Kyiv, Ukraine
tel.: (067) 27-171-58, e-mail: valentuna_ukraine@ukr.net
ORCID: 0000-0003-2397-613X*

«М'яке право» у забезпеченні чесної конкуренції

Лук'янець В.С.

*Кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри конституційного права та прав людини
Національна академія внутрішніх справ,
м. Київ, пл. Солом'янська, 1, 03035, Україна
тел.: (067) 27-171-58, e-mail: valentuna_ukraine@ukr.net
ORCID: 0000-0003-2397-613X,*

Анотація. Мета цієї статті – окреслити позиції національних судів стосовно положень м'якого права про конкуренцію, сформованих Комісією ЄС, на прикладі двох юрисдикцій ЄС – Великобританії та Нідерландів. У статті застосовується порівняльний підхід, стосовно теорії встановлено кілька підходів щодо можливого ставлення судів до м'якого права. В широкому розумінні, суди можуть визнати (згоду, незгоду, переконання) або відмовитись у визнанні (нехтуванні, відхиленні) наднаціонального м'якого права у своєму судовому процесі. Визнаючи, що відмова судом у визнанні є природною судовою відповіддю на юридично необов'язкові інструменти, у статті стверджується, що м'яке право щодо конкуренції може і повинно бути визнане національними судами, оскільки це позитивно сприятиме досягненню цілей системи правозастосування та послідовності що може забезпечити юридичну визначеність та рівномірне застосування. Однак емпірична картина демонструє наявність різноманітних позицій та підходів з досліджуваного питання, які можуть стати викликом для послідовного правозастосування. Режим забезпечення дотримання добросовісної конкуренції в ЄС зазнав певних змін як за змістом, так і за процедурою, відповідно до Регламенту 1/2003 – Регламент «Модернізація», який набув чинності 1 травня 2004 року. Зазначений Регламент суттєво децентралізував процедуру розгляду справ та вніс суттєві зміни щодо самого змісту забезпечення конкуренції, що у свою чергу, створило певні виклики для нової системи, особливо з огляду на загальний принцип правової визначеності. Зважаючи на можливе (і досить ймовірне) неналежне та непослідовне

забезпечення конкуренції, Європейська Комісія запевняла, що визначеність буде належним чином забезпечена вже існуючою і добре розробленою прецедентною практикою (з питань конкуренції) Європейського суду, рішеннями Комісії ЄС, і, нарешті, не менш важливе значення – нормами м'якого права, що формуються у різного роду актах Комісії ЄС. Власне зазначені правові акти та їх значення для судових дискурсів у державах-членах ЄС є об'єктом дослідження у даній статті.

Ключові слова: м'яке право, конкурентне право ЄС, антимонопольне законодавство, настанова, повідомлення, національний суд, національна судова система, прецедентне право, визнання

Формул: 0, *рис.:* 0, *табл.:* 0, *бібл.:* 24.

Annotation. *The goal of the current article is to delineate national judicial responses to Commission-issued competition soft law within two EU jurisdictions – the UK and the Netherlands. A comparative methodology is adopted and, in terms of theory, several hypotheses of possible judicial attitudes to soft law are established. In broad terms, it is ventured that courts can either recognize (agreement, disagreement, persuasion) or refuse to recognize (neglect, rejection) supranational soft law in their judicial discourse. While acknowledging that judicial refusal for recognition is a natural judicial response to legally non-binding instruments, the paper argues that competition soft law could and should become recognized by national courts of law because that would contribute positively to the enforcement system's goals of consistency and the concomitant legal certainty and uniform application. The empirical picture that transpires, however, reveals a varied recognition landscape that could well pose challenges for consistent enforcement. The EU competition enforcement regime underwent quite some changes in both its substantive and procedural workings when Regulation 1/2003 – the 'Modernization' Regulation – entered into force on May 1st 2004. The procedural decentralization and the change in the logic of substantive enforcement the Regulation introduced created challenges for the new system, especially in light of the general principle of legal certainty. Mindful of possible (and plausible) enforcement inconsistencies, the European Commission maintained that certainty is going to be well served by the already existing and well-developed competition case law of the CJEU, the Commission's own decisional practice, and, last but not least, its soft law guidance in the forms of guidelines, notices, communications, etc. It is these latter instruments and their value for steering judicial discourse in EU Member States that the current paper is interested in.*

Keywords: *soft law, EU competition law, antitrust, guideline, notice, communication, national court, national judiciary, case law, recognition*

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 24.

Formulation of the issue

More than a decade after the great bulk of day-to-day enforcement of Articles 101 and 102 TFEU was put in the hands of national authorities and courts, the decentralized and substantively “more economic” EU competition regime seems to have matured enough to lend itself to an empirical analysis. This is evidenced by the increasing amount of studies and country reports that aim at compiling national administra-

tive and judicial decisions, [1] thus measuring the output and performance of the now multi-level competition enforcement regime established by the so-called “Modernization” Regulation 1/2003.[2] The current article also strives to contribute to this burgeoning discussion on national developments by choosing a very particular focus. Namely, the aim is to comparatively inquire into the ways in which and the extent to which national judiciaries engage

with Commission-issued competition soft law. The latter term refers to the non-binding guidelines, communications and notices authored by the European Commission, where the institution explains its enforcement practice and the law of EU competition policy.

Analysis of recent research and publications

The narrow question of this work is warranted because of the increased importance these instruments acquire in the currently decentralized competition enforcement regime. As Professor Colomo puts it: “Nowadays, following the formal dismantlement of the system requiring the ex-ante notification of agreements, it is difficult to see how the practical value of the guidelines is fundamentally different from that of “hard law” instruments, even though they do not have a comparable legal status from a formal standpoint.”[3] Other scholars also acknowledge the great weight soft law instruments have acquired in the competition field, with some lamenting this development [4] and others applauding it. [5] The latter normative stances, however, do not answer the question of the legal, and not just practical, status of supranational competition soft law in EU Member States. Going beyond the undisputed fact that supranational competition soft law does not have binding force, this paper ponders into the legal effects (as distinct from legal force) [6] that these instruments produce at national level and centres the empirical inquiry on national judiciaries. As ultimate instances of normative ordering within Member States, [7] national courts have the non-trivial task of clarifying the legal effect(s) of supranational competition soft law at the national level, thus contributing to the enhancement of the principles of certainty and consistency so central to Regulation 1/2003. [8] As Stefan notes, “in the absence of ju-

dicial recognition, soft law fails to accomplish some of its key objectives, such as fostering legal certainty, transparency, and the consistent application of rules in the EU multi-level governance system”. [9] It also needs to be acknowledged that certain scholarly accounts stipulate that soft law does not have any decisive influence in and of itself because, being a re-statement of case law, it is used by courts as a shorthand for the latter and nothing more. [10] Without discounting judicial “shorthand” use of soft law for which there is ample evidence, [11] works such as that of Stefan [12] also show that a normative dialogue and cross-fertilization happens between supranational soft instruments and supranational case law – a phenomenon which would not have been possible had the former been a mere re-statement of the latter. The task at hand here is to establish whether a similar phenomenon is also observable at the national level.

Part of the general issue that has not been solved before

The backdrop against which the empirical observations generated are going to be examined is a theoretical framework developed elsewhere [13] that puts forward several hypotheses of possible judicial attitudes to supranational competition soft law. Those attitudes broadly fit into two categories – judicial “recognition” and judicial “refusal (for recognition)”. In particular, it is hypothesized that the judiciary can be open to interpretation of soft law – “recognition” – in which case it explicitly engages (agrees or disagrees) with the content of the said instruments in its reasoning. This attitude implies a flexible judicial approach to legal sources. Another manifestation of the flexible approach is the so-called “persuaded judiciary” response. [14] It hypothesizes that it is also possible that courts do not explicitly mention soft law in their judgments, but the

reasoning therein coincides with the substantive content and logic proposed in the latter instruments.

Alternatively, the “refusal (for recognition)” scenario entails that courts exhibit a resistant attitude to soft law that implies a formalistic view on legal sources. Refusal, it is hypothesized, can manifest itself through either explicit rejection (the flip side of explicit recognition) or neglect (the flip side of persuasion), whereby the soft law instrument is ignored even if invoked in an argument made by the parties to the dispute. In this set-up, and following Stefan quoted above, it is hypothesized that flexible interpretations, by enhancing a dialogue between the national and supranational levels through means of soft law (among others), [15] foster the achievement of consistency in enforcement (and the concomitant legal certainty and uniform application). To the contrary, by preventing dialogue, black-letter, doctrinal approaches detract from the said principles.

Finally, the above-proposed model acknowledges that other, more legally legitimate, consistency-enhancing tools are available to the decentralized competition enforcement system. The Treaty-based preliminary rulings procedure, the *amicus curiae* interventions based on Article 15(3) of Regulation 1/2003 and the Article 10-based declaratory decisions are just some of the prominent examples. [16] However, as Boskovits notes, these strict convergence rules generate a re-defined relationship between national courts, on the one hand, and the national and supranational administrative authorities, on the other. This has an impact on administration of justice in Member States. [17] Therefore, the author argues, “It remains to be seen the way in which the Commission intends to make use of the powerful instruments at its disposal as to avoid alienating national judges.” [18] Indeed, possible Commission fears for national judicial backlash might

be the reason why *amicus* briefs have been issued rather sparingly through the years. [19] So far, declaratory decisions have not been issued [20] and preliminary rulings in competition law have remained steady in numbers in comparison to the period 1958–2004. [21] The possibility cannot be discounted, therefore, that one channel through which convergence could happen is the voluntary judicial acceptance of principles enunciated in supranational competition soft law. As Snyder puts it (in the context of the interaction between the Commission and the supranational courts): “In seeking to determine the meaning of Commission soft law in practice, we need to view the Commission and the court in interaction: [...] as each having an effect on the other, such that the result of each institution’s decisional processes are incorporated as an input into the decisional processes of the other. [22]

In this sense, the fact that soft law instruments are recursive and get updated on regular intervals largely based on the dialogue EU Courts-Commission, makes of them a useful tool for the (national) judiciary to consider.

Formulating the objectives of the article

Determining whether the thus-described supranational horizontal interaction also happens vertically – as between the Commission/EU Courts, on the one hand, and national courts, on the other, is the objective of this work.

Outline of the main research material

Possible convergence happening through the European Competition Network is therefore not taken into account although it could have an impact, especially under national public enforcement of EU competition rules. Finally, the possibility that the national judiciary refuses recognition of supranational competition soft law

figures prominently in the model, but is a normatively sub-optimal option due to the above-described consistency-enhancing potential of the recognition model.

The empirical results of the study are presented in a comparative legal framework that enables their critical analysis. Namely, the focus is on bringing out the similarities and differences in national judicial recognition of supranational competition soft law, while searching for a common pattern (core) across Member States. The comparative method also allows for a finding of no commonality in judicial approaches towards supranational soft law, which would be a result of equal value for the purposes of this work.

In that set-up, the jurisdictions selected for the study are the Netherlands and the UK – belonging to different legal traditions, while at the same time not lacking in commonalities. Firstly, what the jurisdictions have in common is that they both introduced their modern, EU-aligned competition enforcement regimes in the late 1990s. [23] Additionally, Idot testifies that exactly those two EU Member States were among the most prolific in drafting their own national soft law in the early 2000s. Despite the fact that this study touches upon nationally issued competition soft law only marginally, the latter's increased usage in both the Netherlands and the UK is likely to shape a more open attitude to supranational soft instruments as well. Differences between the jurisdictions could also be expected – namely, due to the different approaches to administratively issued guidance under the common and civil law traditions, the particular judicial responses to supranational soft law could differ. Concretely, the less structured way in which the UK legal system copes with legally non-binding instruments is to be contrasted with the elaborate and compartmentalized approach evinced by the Netherlands.

The current paper is going to focus on national judicial recognition of supranational competition soft law in both private and public competition disputes. The areas of EU Competition law under study are Articles 101 and 102 TFEU (dealing with anti-competitive agreements and abuse of dominance, respectively). The related domains of EU State Aid and EU Merger control are not subject to decentralized (national) enforcement, so the parameters of the current study naturally exclude them. Sectoral regulation under Article 106 TFEU is also excluded because of its different institutional set-up. National sectoral regulation case law is thus only considered if it contains references to supranational competition (Article 101 and 102 TFEU) soft law.

When it comes to selection of soft law for this study, it merits observing that the instruments that could be subsumed under the term “Commission-issued competition soft law” are of considerable quantity, even if one looks at the enforcement framework of Articles 101 and 102 TFEU only. The current paper therefore chooses to focus on those instruments that lay down the substantive principles that the European Commission deems applicable to the analysis of practices under Articles 101 and 102 TFEU. The reason for this particular choice lies in the fact that, unlike soft law dealing with scope and application of the Treaty competition rules, the justiciability of substantive soft law has largely [24] not been addressed in the jurisprudence of EU courts – a fact that entails a further interpretative uncertainty for national courts. An exercise aiming at the delineation of these instruments' national judicial reception and possible legal effects, therefore, is of significant added value. The final selection, thus, comprises the following instruments: the Vertical Guidelines, the Horizontal Guidelines, the Article 81(3) Guidelines (hereinafter, the 81(3) Guidelines),

the Technology Transfer Guidelines and the Article 82 Guidance Paper (hereinafter, the Guidance Paper).

Because all the instruments analysed in this work are drafted supranationally, they are essentially the same for all Member States; thus, the methodological comparative requirement for similarity in bases for comparison is fulfilled. However, it should be kept in mind that Member States also issue national-level competition soft law instruments, some of which closely reflect the supranational original. When there is complete overlap in the substantive content of the supranational instrument and its national counterpart, the rule of similarity in bases for comparison is not breached and the national equivalent also forms part of the basis for comparison. What is excluded, however, are nationally drafted soft instruments that do not substantively converge with the contents of supranational competition soft law.

A final methodological observation relates to the study's data gathering approach. The judicial decisions for empirical analysis were selected through a search on national and EU case law databases. Search terms coincide with the relevant (translated in the target language) titles of the soft law instruments under study. For cases falling under the hypothesized "persuaded judiciary" scenario, a sample of key terms specific to post-Modernization soft law vocabulary is used as search terms. Where those terms are detected in national judgments, a comparison between the wording used in the relevant guideline and that in the respective judgment will help identify whether the reference is indeed a disguised reference to the contents of a Commission-issued competition soft instrument or not. Finally, the hypothesized "rejection" and "neglect" scenarios can be detected if courts fail to reason on soft-law-based arguments put forward by the parties.

The empirical comparative look at the judicial handling of competition claims involving Commission-issued competition soft law in the UK and the Netherlands is necessary to discuss. As hypothesized in the Introduction, national judicial recognition of supranational competition soft law can happen through several alternative mechanisms, which are now (re)formulated as extended research hypotheses, namely that: National courts can recognize soft law by either explicitly agreeing or disagreeing with its substantive contents. This engagement can happen either on the basis of general principles of law or, alternatively, on the basis of hard law (legislation and case law) which soft instruments usually "supplement".

National courts can also recognize soft law if they are "persuaded" of its value by endorsing its contents in a roundabout way – not explicitly mentioning the instrument proper, but reaching a conclusion not inconsistent with its provisions. National courts can refuse to interpret soft law (rejection) or simply ignore the instruments in question (neglect), both those attitudes signalling "refusal (for recognition)". Within this theoretical framework, the empirical findings of the current study will be addressed. A few remarks on the size of the sample, and the number and type of references found are hereby in order. The number of Dutch and UK public and private enforcement competition cases that have engaged supranational soft law in the past 11 years is not staggering – 14 cases were identified per jurisdiction, amounting to a total of 28 cases. However, these low figures are not surprising when one compares them to the competent national organs' overall enforcement numbers on Article 101 and 102 matters during the period under examination (2004–2015). The number of National Competition Authorities' (NCA) decisions in the period 2004–2010, which determines the amount of subse-

quent public enforcement appeals, shows that the Dutch Competition Authority – ACM (with 76 cases) and the UK Competition and Markets Authority – CMA (with 52 cases) lag behind other top enforcers such as France and Germany. The latter two jurisdictions have issued, respectively, 189 and 128 decisions for the same period. Adding to the above numbers the output of the ACM and CMA in the period 2010–2015, the overall figures are summed up to 105 decisions for the Dutch authority and 83 for its UK counterpart, both of which are comparatively low numbers. Therefore, it is no surprise that public judicial enforcement figures for the UK show that only 56 cases (in 91 judgments) have been rendered in the relevant period by the Competition Appeals Tribunal (CAT) and a total of 34 cases (in 39 judgments) by the Court of Appeal and the Supreme Court taken together. Private enforcement numbers according to Rodger are not high either – in the period 2004–2012 he identifies 85 judgments (both stand-alone and follow-on), out of which more than half (44) are follow-on actions at the CAT. Lower stand-alone claims numbers are explained by the author through the so-called “hidden story” of settlements, which, according to Rodger, means that the observable stand-alone litigation practice forms only “the tip of the iceberg”.

In comparison to UK judicial output, the Netherlands appears to have a better track record, especially when it comes to private enforcement, which more than compensates the lower public enforcement figures. According to Rodger, in the period 2004–2012, the total number of follow-on and stand-alone private competition actions has been 217, with a steady average of circa 20 cases per year. When it comes to public enforcement, the Rotterdam District Court has issued a total of 41 judgments in competition matters (21 of which on the basis of the Dutch Com-

petition Act – hereinafter DCA), while the highest appellate instance – the Trade and Industry Appeals Tribunal has decided 38 cases (out of which 25 under the DCA). As stated above, these low public enforcement numbers were expected on the basis of the relatively small amount of ACM sanctioning decisions (excluding those in a building sector cartel that unfolded in the spring of 2004). Indeed, it needs to be observed that a great amount of the resources of the Dutch enforcer in the period after 2004 were dedicated to work on one single but significant infringement – a huge cartel in the building sector.

When it comes to the observed soft law references per instrument, some of the cases identified mention more than one relevant instrument, which is why the total number of references to selected soft law exceeds the total number of cases. One-third of those 33 references are directed towards the Vertical Guidelines, while the outstanding 22 are almost evenly split between the 81(3) Guidelines, the Horizontal Guidelines and the Guidance Paper; the number of references to the Technology Transfer Guidelines is very low – 1 per jurisdiction.

If one looks at references per country, a gap can only be noticed in the number of judicial references to the Guidance Paper. While Dutch courts refer to the instrument five times in five separate judgments, UK courts engage with the Guidance Paper just twice in two separate judgments. However, both numbers are quite small to enable a meaningful conclusion as to whether there is a quantitative cross-jurisdictional disparity in treatment of Article 102 TFEU cases mentioning the Guidance Paper. The latter low numbers could be owing to the fact that the substance of the Guidance Paper significantly deviates from supranational case law on abuse of dominant position. This dissonance also prompts the specific denomination of the Guidance Paper – that

of “enforcement priorities” informing the Commission’s future case selection practice – rather than the originally envisioned “substantive guidelines” reflecting the law in the area. In that sense, the function of the Guidance Paper cannot be equated with that of other substantive soft law. Still, some authors opine that the Guidance Paper actually contains principles that aim at changing the law (the concept of abuse) and is thus not that different from substantive guidelines. Others believe that the Guidance Paper is precisely what it claims to be – an enforcement priorities document. In that sense, national judicial refusal for recognition of this instrument may well be higher due to the Guidance Paper’s indeterminate status and function. However, it may also happen that “given the paucity of private enforcement and the pressures NCAs will be under to follow the Commission’s enforcement stance, the Commission’s practice will mean that in time the new enforcement standards will become concepts of abuse”. This work will aim at providing an answer as to which of the described attitudes prevails in national courts.

In order to perform a reliable comparison between the two chosen jurisdictions that also reflects the hypotheses enumerated in the beginning of this section, the detected attitudes to competition soft law of the Dutch and UK judiciaries are going to be comparatively analysed under the headings “Recognition” (with sub-parts “Explicit agreement/disagreement” and “Persuasion”), and “Refusal for Recognition” (with sub-parts “Explicit rejection” and “Neglect”). A final heading “Other Types of Recognition” will encompass results that could not be subsumed under the above-listed headings. For purposes of textual coherence, cases most illustrative of each trend will be discussed in detail, while the rest of the empirical material will be touched upon more briefly.

So, now its necessary to discuss cases where the Dutch and UK judiciary seem to explicitly engage with soft law instruments. The majority of explicit agreement/disagreement instances happened on the basis of soft law, read together with hard law. Explicit soft law-based reasoning through the intermediation of general principles of law was not detected. However, in both jurisdictions there appears to be an implicit working of the supranational principle of consistent interpretation reflected in EU competition law by Article 3 of Regulation 1/2003, which also seems to have its respective national competition-law-specific counterparts in the two systems under study. Instances in which courts explicitly disagreed with the contents of guidelines were not detected as such, but a case of implicit disagreement that was not previously hypothesized did arise at the level of the Rotterdam District Court.

A prime example of explicit agreement with soft law is the UK *IMS v OFT* case, where the 81.3 Guidelines and the Vertical Guidelines were at issue before the CAT. This case dealt with an exclusive purchasing contract between the British broadcaster Channel 4 and BBC Broadcast (BBCB). Under the contract’s terms, BBCB undertook to supply Channel 4 with broadcasting access services in the form of, among others, subtitling and sign language. At the time of signing, the exclusive agreement fell under the protective ambit of the Vertical Block Exemption Regulation (VBER). However, subsequent developments increased BBCB’s market share, to the effect that, for a significant part of its duration, the contract fell out of the VBER’s safe harbours, making the agreement vulnerable to a challenge under competition law. Under these circumstances, IMS, a competitor of BBCB, complained to the regulator that the exclusivity term in the agreement infringed both the prohibitions on abuse of dominance and anti-competitive agree-

ments of the UK Competition Act 1998 (hereinafter CA '98). IMS's complaint was reviewed by Ofcom, which decided there were no grounds for action on either of the allegations made. Unsatisfied with the decision, IMS appealed to the CAT. Only certain fragments of the Chapter 1 claim are material to this study.

The judgment begins by setting out a framework of the applicable law, including both the primary domestic and EU competition provisions, and soft law relevant to the assessment of the dispute – the 81(3) and the Vertical Guidelines. Importantly, what is also mentioned is section 60(3) of the CA '98 according to which, in its deliberations under national competition law, the Tribunal must “have regard to any relevant decision or statement of the [European] Commission”. The word “statement” is understood to refer to Commission-issued notices and communications.

The main function of s.60 as a whole is to make UK enforcers apply EU law to purely domestic situations – this is also why it is called by authors the “absolute obligation to apply EU law” provision. Although IMS is not a purely domestic case, and therefore the supranational consistency obligation of Regulation 1/2003 applies, the national equivalent – the s.60(3) obligation – is nevertheless mentioned by the CAT. This “repetition”, also observed in other judgments, allows this author to stipulate that the role of s.60, and more specifically of s.60(3), extends beyond approximation of purely national cases with EU law. Namely, in cases where cross-border effect is established, s.60(3), by being more specific than Article 3 of Regulation 1/2003 in its reference to particular supranational (soft) instruments, has a second function of grounding national reasoning based on supranational soft law without the need for further judicial elaboration. This point will be taken up again further in this section and backed up with examples.

Moving to the analytical part of the judgment, IMS alleges an error of assessment in Ofcom's holding that the challenged agreement does not fall under the Chapter 1 prohibition. One of the particular objections mounted by IMS is that, in its assessment of the market structure for the purposes of establishing a possible breach under Chapter 1, Ofcom had simply recycled its earlier analysis of the competitive situation for the purposes of assessing dominance under Chapter 2. The CAT accepts IMS's concerns on the basis that: “There is an important difference between the degree of market power required for the purposes of Articles 81 and 82.” To support this observation, the court cites a relevant passage of the 81(3) Guidelines: “The degree of market power normally required for the finding of an infringement under Article 81(1) in the case of agreements that are restrictive of competition by effect is less than the degree of market power required for a finding of dominance under Article 82.”

The CAT then proceeds with its own assessment of the market structure, which in the end leads it to the conclusion that no competitive concerns exist.

In this instance, the court was not prompted to use soft law either by the parties' arguments or by Ofcom's decision under appeal. Therefore, it could be concluded that this is an instance of an explicit (own initiative) engagement and agreement with the content of a supranational competition soft instrument – namely, the 81.3 Guidelines. This (spontaneous) recognition without further elaboration on the mechanics of judicial reliance on soft law could be explained by (a) the intermediating force of s.60(3) of the 'CA 98 as stipulated above and (b) by the pertinence of the said guidelines to the legislative supranational Block Exemption Regulations.

A similar explanation could be given to account for the CAT's judicial engagement

with the Vertical Guidelines as an answer to the last claim made by the plaintiff. In suggesting how Ofcom should have performed the anti-competitive analysis under Chapter 1/Article 101 TFEU, IMS bases itself on the Vertical Guidelines, and case law – the Nestlé case – to argue that “the Channel 4 Contract not only fell within Article 81(1), but was incapable of satisfying the criteria set out in Article 81(3)”. In particular, the plaintiff puts forward the formalistic argument that the duration of the non-compete obligation in the contract in question, given the market power of its parties, is in itself sufficient to engage the Chapter 1 prohibition. In response, the court turns the argument of the plaintiff on its head, asserting incorrect reading of both the case law and the pertinent Vertical Guidelines, which do not suggest formalistic, but flexible interpretation of all the circumstances surrounding a given contract,

It is apparent from paragraph 62 of the Vertical Restraints Guidelines that there is no presumption that a vertical agreement which falls outside the Vertical Agreements Block Exemption will fall within the prohibition in Article 81(1): the agreement will need to be assessed on the particular circumstances of the case [...] This judicial engagement instance shows that so long as the Vertical Guidelines are in line with hard law – in this case – case law, the judiciary has no problem invoking them and agreeing with (recognizing) their content.

Further empirical observations from both jurisdictions under study confirm that the above assertion is valid for the Vertical Guidelines, also when they are interpreted together with relevant Commission decisions and secondary EU law – namely, the VBER. The Horizontal and Technology Transfer Guidelines also (but less frequently) get endorsed by courts when they support pertinent supranational hard law. The reason for these empirical results

has been addressed by several authors⁹⁵ writing about soft law reception in supranational courts. As Stefan testifies, the EU competition domain is defined by a hybridity of (legal and non-legal) instruments the Commission issues, whereby “soft law adds further precision to the general rules provided for in the Treaty, regulations and directives, thus specifying and concretizing the law”. By means of empirical examples, Stefan shows that this hybridity is also acknowledged by EU Courts, which, after checking whether the provisions of soft law remain within the boundaries set by hard law, interpret and engage both types of instruments together, “the principles of normative interpretation cut along the hierarchy of legal norms, showing the integration between soft and hard law in a hybrid regulatory system”. As it seems, the same principle holds in national courts.

When it comes to the 81(3) Guidelines, one way for them to get endorsed judicially in UK courts is through the intermediation of s.60(3) ‘CA 98 as exemplified above. An example from the Netherlands shows that recognition of those guidelines also happens through interpretation together with hard law as attested by the Modint judgment, where the 81(3) Guidelines were included in an in-text citation, together with several supranational judgments relevant to the matter at hand. The “case-law-read-together-with-soft-law” approach of the court served to emphasize the point that an object restriction should be established through a careful analysis of, inter alia, the economic context in which the agreement takes place. Similar judicial treatment of those guidelines can also be detected in UK courts.

With regard to the Guidance Paper, the fact that it deviates from current supranational case law to a significant extent does not contribute to a positive national judicial engagement with its contents. Still, in instances where the said instrument can be

interpreted in harmony with existing supranational precedent, courts do not shy away from doing so. Such was the situation in the Dutch *NVM v HPC* case. The judgment dealt with, *inter alia*, a refusal to supply claim under Article 24 DCA (the Dutch counterpart of Article 102 TFEU). The plaintiff at first instance (HPC's curator) complained that the dominant undertaking (NVM) delayed sharing interoperability information with its downstream competitor HPC, which, as a direct consequence thereof, was forced to exit the market. In its judgment, the Regional Court of Amsterdam employs the Guidance Paper in order to establish the applicable EU framework for analysis of refusal to deal cases. After explaining the main assessment criteria contained in several CJEU/GC refusal to deal judgments, the court refers to the Guidance Paper in order to explain the meaning of the term "constructive refusal", also of importance for the assessment. The term had been used before in the Commission decisional practice and case law. Therefore, here we can again speak of reference to the content of soft law on the basis of/together with existing hard law. The same type of engagement with the Guidance Paper can also be found in the *NVM v HPC* Opinion of AG Keus at the Supreme Court.

Another – and very different – type of judicial treatment of the Guidance Paper is exhibited by a judgment of the Rotterdam District Court. In *Sandd BV*, the plaintiffs (*Sandd*) allege several anti-competitive activities performed by TNT (now *PostNL*) in the period before the full liberalization of the Dutch postal services market (pre-2009). The relevant allegations relate to predatory pricing on the market for non-priority (non-urgent) mailing. The question that has to be determined is whether the Dutch ACM was correct to rely on LRAIC (Long-Run Average Incremental Cost) as the correct cost benchmark in

order to conclude there could be no suspicion of predatory pricing practised by the defendant. The plaintiffs' complaint is that the LRAIC benchmark cannot be the correct measure because it assumes that there exists an equally efficient competitor on the market, which was not the case. The judge dismisses this argument by stating that the "as efficient competitor" benchmark is the correct one because otherwise, "a less efficient competitor could force a dominant undertaking to increase its prices, precisely because the former is less efficient, which, in the end, is to the detriment of consumers". A citation to the *Post Danmark I* case follows where it was stated that the goal of Article 102 TFEU is not to allow less efficient competitors than the dominant one to stay on the market. Therefore, basing itself on (the supremacy of) supranational case law, the court indirectly dismisses/disagrees with the content of paragraph 24 of the Guidance Paper, which states that "the Commission recognizes that in certain circumstances a less efficient competitor may also exert a constraint which should be taken into account when considering whether particular price-based conduct leads to anti-competitive foreclosure".

In this sense, one can speak of a non-verbalized, but extant disagreement with a part of the Guidance Paper that is not supported in case law. Paragraph 24 of the Guidance Paper is in fact much disputed in literature and, besides not being in line with case law, is argued to be adding unnecessary confusion to the already complicated concept of anti-competitive foreclosure. In the second part of the following sub-section, the Guidance Paper will again be touched upon, but this time with regard to a judicial attitude of explicit rejection.

Conclusions

The "common core" of Dutch and UK judicial recognition of supranational com-

petition soft law. From the above empirical observations, several conclusions can be made. Firstly, it is evident from both the findings in the UK and the Netherlands that national courts are a lot more likely to recognize soft law when it is used together with pertinent hard law. Proof was also found for the supposition of likely judicial rejection if soft law is invoked on a stand-alone basis, especially if the soft law passage under discussion is not supported by hard law or if it can serve as the ratio of the judicial decision. Lack of supporting hard law can also provoke judicial neglect. Finally, while not much empirical support was found for the “persuaded judiciary” hypothesis, a most curious finding was made with regard to the role of the UK and Dutch national consistency obligations, which, working together with their supranational counterpart (Article 3 of Regulation 1/2003), can be used by national courts to ground supranational competition soft law in national judicial reasoning. Overall, this work’s aim was to delineate the attitudes of the Dutch and UK national judiciaries towards Commission-

issued competition soft law. To do that, it was initially ventured that, with regard to supranational competition soft law, courts could take several courses of action – “recognition” (comprising agreement, disagreement or persuasion), and explicit or implicit “refusal for recognition”, the latter denominated “neglect” and the former – “rejection”. In the empirical part, most of these hypotheses were actually corroborated. Some new observations were also added to the overall picture. Generally, it transpired that soft law is indeed being invoked in an array of different manners, whereby not every instrument is treated in the same way across the jurisdictions under study or sometimes even within the same jurisdiction. While the Vertical, the Technology Transfer and the 81(3) Guidelines generally get positive recognition, the results are more varied with regard to the Guidance Paper and the Horizontal Guidelines. The current treatment of the latter two instruments, thus, is not optimal from the perspective of the principle of enforcement consistency and the concomitant legal certainty and uniform application.

References

1. Rodger, B (2014), For a study: Competition Law, Comparative Private Enforcement and Collective Redress Across the EU, Wouters Kluwer.
2. Council Regulation (EC) No 1/2003 of 16 December 2002 on the implementation of the rules on competition laid down in Articles 81 and 82 of the Treaty [2002] OJ L 001/1. On the multi-level governance debate, refer to F Cengiz, “Multi-level Governance in Competition Policy: The European Competition Network”, 2010, *European Law Review*, vol.35, pp. 660–77.
3. Colomo, P (2013), “Three Shifts in EU Competition Policy: Towards Standards, Decentralization, Settlements”, *Maastricht Journal of European and Comparative Law*, vol.20, pp. 363-370.
4. Weiss W. (2011), “After Lisbon, Can the European Commission Continue to Rely on “Soft Legislation” in Its Enforcement Practice?”, *Journal of European Competition Law and Practice*, vol.2, pp. 441–51.
5. Vincent C., (2009), “La Force Normative des Communications et Lignes Directrices en Droit Européen de la Concurrence’ in C Thibierge (ed), *La Force Normative: Naissance d’un Concept*”, *Bruylant*, pp. 693–703.
6. Senden L., (2004), *Soft Law in European Community Law (Its Relationship to Legislation)*, Hart Publishing.
7. Dawson M., (2011), “Three Waves of New Governance in the European Union”, *European Law Review*, vol.36, pp. 208, 223–5.
8. Herlin-Karnell E. and Konstadinides T. (2013), *The Rise and Expressions of Consistency in*

EU Law: Legal and Strategic Implications for European Integration, Catherine Barnard (ed), Cambridge Yearbook of European Legal Studies

9. Stefan O. (2014), “Helping Loose Ends Meet? The Judicial Acknowledgement of Soft Law as a Tool of Multi-level Governance”, *Maastricht Journal of European and Comparative Law*, vol.21, pp. 359, 359.

10. Greene H. (2006), “Guideline Institutionalization: The Role of Merger Guidelines in Anti-trust Discourse”, *William and Mary Law Review*, vol.48, pp. 771, 830.

11. “Case Bookmakers” (2008), *Afternoon Greyhound Services Limited and others v Satellite Information Service Limited and others*, EWHC 1978 (Ch), Part 5: The Law, paras 289–410.

12. Stefan O. (2012), *Soft Law in Court: Competition Law, State Aid and the Court of Justice of the European Union*.

13. Georgieva Z.R. (2015), “Soft Law in EU Competition Law and Its Judicial Reception in Member States – A Theoretical Perspective”, *German Law Journal*, vol.16, pp. 223–60. A similar framework is employed by Greene in her study on judicial attitudes to the Merger Guidelines in the US – Greene (n 10) 807.

14. Schauer F. (2009), *Thinking Like a Lawyer: A New Introduction to Legal Reasoning*, Harvard University Press.

15. Gerber D. and Cassinis P. (2006), “The “Modernization” of European Community Competition Law: Achieving Consistency in Enforcement: Part 1”, *European Competition Law Review*, vol. 27, pp. 10-15.

16. Boskovits K. (2010), “Modernization and the Role of National Courts: Institutional Choices, Power Relations, and Substantive Implications” in I Lianos and I Kokkoris (eds), *The Reform of EC Competition Law*, *Kluwer Law International*, vol. 41, pp. 95-111.

17. For the period 2004–2015, there are only 17 amicus curiae briefs listed on the website of DG COMP. See. available at: http://ec.europa.eu/competition/court/antitrust_amicus_curiae.html accessed on 20 January 2016 (Accessed 24 November 2018).

18. Frese M.J. (2014), *Sanctions in EU Competition Law: Principles and Practice*, Hart Publishing.

19. Rodger B. (2008), “Article 234 and Competition Law: A Comparative Analysis”, *Maastricht Journal of European and Comparative Law*, vol. 15, pp. 149, 156.

20. Whish R. (2011), “National Competition Law Goals and the Commission’s Guidance on Article 82 EC: The UK Experience”, LF Pace (ed), *European Competition Law: The Impact of the Commission’s Guidance on Article*, *Edward Elgar Publishing*, vol. 102, pp. 152

21. Fekete B. (2014), “Raising Points of Law on the Court’s Own Motion? Two Models of European Legal Thinking”, *Maastricht Journal of European and Comparative Law*, vol.21, pp. 652–75.

22. The Dutch Competition Act (Mededingingswet) was adopted on 22 May 1997. Retrieved from: <http://wetten.overheid.nl/BWBR0008691/2014-08-01> accessed 26 April 2016 and the UK Competition Act was first published in 1998 <<http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1998/41/contents>> accessed 26 April 2016. (Accessed 24 November 2018).

23. Baldwin R. and Houghton J. (1986), “Circular Arguments: The Status and Legitimacy of Administrative Rules”, *Public Law*, pp. 239–84.

24. Guidelines on Vertical Restraints [2010] OJ C 130/1; Communication from the Commission – Guidelines on the applicability of Article 101 of the Treaty on the Functioning of the European Union to horizontal co-operation agreements [2011] OJ C 11/1; Communication from the Commission – Notice – Guidelines on the application of Article 81(3) of the Treaty (2004) OJ C 101/97; Communication from the Commission – Guidance on the Commission’s enforcement priorities in applying Article 82 of the EC Treaty to abusive exclusionary conduct by dominant undertakings ([200] OJ C 45/7; Communication from the Commission – Guidelines on the application of Article 101 of the Treaty on the Functioning of the European Union to technology transfer agreements (2014) OJ C89/03.

Стаття надійшла до редакції 12.01.2019 року

УДК 94 (477)

DOI: <https://doi.org/10.31732/2707-9155-2019-34-73-80>

Становлення міжнародно-правових основ співробітництва держав у сфері протидії тероризму

Форноляк В.М.

*Кандидат психологічних наук, докторант відділу аспірантури і докторантури,
Національна академія служби безпеки України,
м. Київ, вул. Михайла Максимовича, 22, 03022, Україна
тел.: (067) -24-459 -35 , e-mail: valentina0701@ukr.net
ORCID: 0000-0002-5758-5471*

Provision of international legal bases countrycooperation in the field of terrorism

Fornolyak V.M.

*Candidate of psychological sciences, doctoral student of postgraduate and doctoral
studies department National Academy of Security Service of Ukraine
st. Mihajlo Maksimovicha, 22, 03022, Kyiv, Ukraine
tel.: (067) -24-459 -35 , e-mail: valentina0701@ukr.net
ORCID: 0000-0002-5758-5471*

Анотація. У статті на підставі комплексного та системного аналізу наведено головні аспекти міжнародної співпраці в протидії тероризму та наявні шляхи його запобігання. Також автор робить наголос на міжнародно-правовій основі даної співпраці у сфері протидії тероризму. З урахуванням особливостей розвитку міжнародної протидії терористичній загрози, виділено та досліджено найважливіші етапи становлення міжнародно-правових основ антитерористичного співробітництва держав. При цьому визначено основні чинники, які обумовили вироблення багатосторонніх міжнародно-правових інструментів для боротьби з тероризмом, висвітлено основний зміст і значення відповідних міжнародних заходів та укладених державами документів, спрямованих на забезпечення їх колективної боротьби з цим явищем. Задля збереження безпеки та стабільності у світі повинні бути прийняті єдині правила, принципи та норми відповідальності. ООН виступає універсальною унікальною платформою для закріплення позитивної тенденції розбудови системи міжнародної безпеки. Здійснено дослідження ролі Ради Безпеки ООН та Генеральної Асамблеї ООН у забезпеченні міжнародно-правового регулювання боротьби з тероризмом та питаннях підтримання міжнародного миру та безпеки, їх внесок у міжнародну боротьбу з тероризмом та безпосередню роль у сфері міжнародно-правового регулювання боротьби з тероризмом, зокрема, у процесі створення та зміцнення універсальної договірної-правової бази боротьби з тероризмом. Акцентовано увагу на тому, Україна визнає боротьбу з тероризмом одним із визначальних напрямів своєї державної політики та бере активну участь

у розробленні стратегії та механізмів забезпечення ефективної протидії терористичним проявам. На теперішній час налагоджено дієві партнерські стосунки із правоохоронними органами і спеціальними службами багатьох Європейських держав, США, антитерористичними структурами ООН, ОБСЄ, НАТО, ЄС та іншими міжнародними організаціями, що здійснюють боротьбу з тероризмом. Кількість укладених міжнародних угод свідчить про посилення міжнародного співробітництва з боку України у сфері протидії тероризму.

Ключові слова: антитерористичне законодавство, Організація Об'єднаних Націй, Статут Організації Об'єднаних Націй, Рада Безпеки Організації Об'єднаних Націй, Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй, міжнародні антитерористичні договори.
Формул.: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 10.

Annotation. The article, on the basis of a comprehensive and systematic analysis, outlines the main aspects of international cooperation in combating terrorism and the ways to prevent it. The author also emphasizes on the international legal basis of this cooperation in the sphere of counter-terrorism. Taking into account peculiarities of the development of wide international counteraction to the terrorist threat, the most important stages of the formation of international legal bases of antiterrorist cooperation of states are highlighted and investigated. In this case, the main factors determining the development of multilateral international legal instruments for combating terrorism were identified, the main content and significance of relevant international measures and documents made by the states aimed at ensuring their collective struggle against this phenomenon were highlighted. In order to preserve security and stability in the world, uniform rules, principles and rules of responsibility should be adopted. The UN is a universal unique platform for consolidating the positive trend of building international security. The role of the UN Security Council and the UN General Assembly in securing the international legal regulation of the fight against terrorism and issues of maintaining international peace and security, their contribution to the international fight against terrorism and their direct role in the sphere of international legal regulation of combating terrorism, in particular, have been carried out. The process of creating and strengthening the universal legal framework for the fight against terrorism. Attention is drawn to the fact that Ukraine recognizes the fight against terrorism as one of the defining areas of its state policy and actively participates in the development of strategies and mechanisms for ensuring effective counteraction to terrorist acts. Currently, effective partnerships have been established with law enforcement agencies and special services in many European countries, the United States, United Nations counter-terrorism organizations, the OSCE, NATO, the EU and other international organizations engaged in the fight against terrorism. The number of international agreements concluded indicates an increase in international cooperation on the part of Ukraine in the field of counter-terrorism.

Key words: anti-terrorism legislation, the United Nations, the Charter of the United Nations, the United Nations Security Council, the United Nations General Assembly, international anti-terrorism treaties.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 10.

Постановка проблеми

На сьогоднішній день тероризм є однією з найгостріших глобальних проблем. Це явище перетворилося на чинник, котрий серйозно дестабілізує нормальний розвиток міжнародних відносин. Особливу небезпеку можуть ста-

новити терористичні зазіхання з використанням ядерних та інших засобів масового враження. Зважаючи на глобальні наслідки та масштаб терористичної діяльності, аксіомою є те, що ефективна протидія тероризму потребує спільних дій широкого кола держав.

Ефективне міжнародне співробітництво у сфері боротьби з тероризмом неможливе без скоординованої роботи міжнародної спільноти, оскільки характер сучасного тероризму вимагає глобального реагування на його виклики на засадах міжнародної співпраці й кооперації.

У зв'язку з цим актуальним є завдання щодо дослідження процесу становлення міжнародно-правових основ антитерористичного співробітництва. Безумовно, Україна визнає боротьбу з тероризмом одним із визначальних напрямів своєї державної політики, а отже, бере активну участь у розробленні стратегії та механізмів забезпечення ефективної протидії терористичним проявам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Варто вказати, що у працях багатьох українських та зарубіжних науковців, які досліджували питання міжнародного співробітництва щодо боротьби з тероризмом (Ю.М. Антонян, Т.С. Бояр-Созонович, Л.М. Галенська, В.П. Ємельянов, В.О. Іващенко, Є.Г. Ляхов, Б. Сол й інші), відзначається тенденція до розкриття передусім відповідних заходів, пов'язаних з універсальним міжнародним правом періоду Ліги Націй. Проте деякі дослідники (Ю.С. Горбунов, В.Я. Кікоть та інші) звернули увагу на більш ранні заходи міжнародного антитерористичного співробітництва, що мали місце в період універсального міжнародного права за Головним актом Віденського конгресу 1815 р. Широке міжнародне співробітництво у боротьбі з тероризмом почало зароджуватися саме під час існування універсального правопорядку 1815–1919 рр.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Враховуючи небезпечність окремих проявів тероризму для України на су-

часному етапі її розвитку, а також рівень науково-теоретичної розробленості всіх аспектів цієї проблеми і потреб практики, досить важливим вважаємо дослідження історичного аспекту становлення антитерористичного законодавства.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження питання становлення та розвитку міжнародно-правових основ співробітництва держав у сфері протидії тероризму.

Виклад основного матеріалу дослідження

Формуванню сучасної системи антитерористичного співробітництва держав передували ранні спроби вжиття ними багатосторонніх заходів для боротьби з тероризмом наприкінці ХІХ ст. й у першій половині ХХ ст. Проте сучасна система міжнародного антитерористичного співробітництва почала складатися у ХХ ст., після Другої світової війни. Ядром цього співробітництва виступає Організація Об'єднаних Націй (далі – ООН), до якої входять 193 держави, а її правовою засадою є Статут ООН – найважливіший договір, що становить міжнародно-правову основу «сучасного універсального правопорядку». Цей документ був підписаний 26 червня 1945 р. у Сан-Франциско на заключному засіданні Конференції Об'єднаних Націй зі створення Міжнародної Організації п'ятдесятьма державами та набув чинності 24 жовтня 1945 року після того, як був ратифікований постійними членами Ради Безпеки ООН [1]. Він спрямований на формування правових основ для забезпечення тривалого миру і співробітництва у світі. Варто зазначити, що Статут ООН є першоосновою співробітництва держав у боротьбі з тероризмом.

Загалом 60-ті роки минулого століття ознаменувалися тим, що під егідою ООН державами було вироблено масштабну договірно-правову базу антите-

рористичного співробітництва на універсальному, регіональному (субрегіональному) та двосторонньому рівнях, розвиток і вдосконалення якої триває донині. Зокрема, до актів універсального характеру належать: Конвенція 1963 р. про злочини й деякі інші акти, що здійснюються на борту повітряних суден; Конвенція 1970 р. про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден; Конвенція 1971 р. про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації; Конвенція 1988 р. про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства; Конвенція 1979 р. про боротьбу із захопленням заручників; Конвенція 1980 р. про фізичний захист ядерного матеріалу; Конвенція 1973 р. про запобігання і покарання злочинів проти осіб, що користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів.

Починаючи з XXVII сесії, Генеральна Асамблея ООН щорічно розробляє питання заходів щодо запобігання тероризму. Зокрема, у грудні 1972 року був створений Спеціальний Комітет з питань міжнародного тероризму, до якого ввійшли представники 34 держав. Надалі, Генеральна Асамблея ООН 9 грудня 1985 року ухвалила Резолюцію 40/61, в якій вона “визнає злочинними всі акти, методи та практику тероризму, де б і ким би вони не були вчинені”, ствердивши тим самим принцип – загального осуду тероризму [2]. Вже з 90-х років ХХ століття принципи протиправності тероризму були поширені у низці документів ООН, серед яких провідне місце займає Декларація про заходи з ліквідації міжнародного тероризму, затверджена резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 49/60 від 9 грудня 1994 р. [3].

Доповненням до вищевказаної Декларації є затверджена Резолюція 51/210 Генеральної Асамблеї ООН від

17 грудня 1996 р. «Декларація, що доповнює Декларацію про заходи щодо ліквідації міжнародного тероризму 1994 року» [4]. Важливий імпульс боротьбі з тероризмом надано «Резолюції 1269, прийнятій Радою Безпеки ООН на його 4053-му засіданні» 19 жовтня 1999 року [5], яка стала на кшталт антитерористичного маніфесту головного органу ООН з підтримання миру і безпеки.

Безпрецедентним документом сприймається багатьма державами прийнята «Резолюція 1373 (2001), ухвалена Радою Безпеки на її 4385-му засіданні» 28 вересня 2001 року [6], що увірвала в себе основні положення резолюції 1269, а також визначила комплекс заходів, спрямованих на ізоляцію терористів, руйнування їх інфраструктури, створення правових та організаційних передумов для припинення будь-яких форм зовнішнього підживлення тероризму. В той же час, Резолюцією 1373 передбачено механізм контролю Контртерористичного комітету Ради Безпеки (КТК) за здійснюваною державами антитерористичною діяльністю. Ця Резолюція ввійшла в історію й завдяки тому, що кваліфікувала акт тероризму як загрозу міжнародному миру та безпеці й призвела міжнародне співробітництво під обов’язкову для виконання всіма державами главу VII Статуту ООН.

Ураховуючи активізацію міжнародної терористичної загрози, адекватною реакцією низки держав стало визнання на рівні Організації Об’єднаних Націй потреби у формуванні спеціалізованих антитерористичних інституцій у своєму складі, а також створенні всеосяжної, універсальної контртерористичної стратегії. Тому на міжнародному політичному рівні було прийнято рішення скоординувати світові зусилля з протидії терористичній загрозі у межах діяльності Ради Безпеки ООН (далі – РБ ООН). Це постійно діючий орган, який формує

основи спільної міжнародної політики людства в частині підтримання миру та безпеки, а також у досягненні інших гуманітарних цілей міжнародної спільноти [7]. Прийняття найважливіших рішень Ради Безпеки ООН можливе лише за згоди всіх її постійних членів. Можливість вето рішення Ради Безпеки ООН блокує реалізацію цим органом його статутних завдань. Саме важливістю цього завдання обумовлюється те, що, на відміну від інших органів ООН, РБ має право приймати рішення, що відповідно до ст. 25 Статуту ООН обов'язкові для виконання всіма членами організації.

Поряд з цим, варто зазначити, що з організаційно-функціонального погляду, діяльність РБ ООН не розрахована на цілеспрямовану протидію тероризму в усіх його проявах. Антитерористична складова функціонування цього органу є складовим елементом координаційної політики з підтримання миру та безпеки в різних регіонах планети.

РБ ООН на підставі ст. 29 Статуту ООН створила у своєму складі кілька спеціальних органів, основним завданням яких є протистояння всім різновидам міжнародного тероризму. В цю систему входять різні департаменти, програми й спеціалізовані установи. Зокрема, при Раді Безпеки ООН створені кілька комітетів: Комітет з Санкцій проти «Аль-Каїди» та руху «Талібан», Контртерористичний комітет, Виконавчий директорат Контртерористичного комітету, Комітет 1540 з контролю за нерозповсюдженням зброї масового знищення. У 2004 році засновано Робочу групу, задачами діяльності якої є розгляд і подання Раді Безпеки рекомендацій щодо практичних заходів, що будуть застосовуватися до окремих осіб, груп або організацій, залучених до терористичної діяльності або причетних до неї [8].

Контртерористичний комітет (далі

– КТК) створений Радою Безпеки ООН після одноголосного прийняття 28 вересня 2001 року Резолюції 1373 [6]. Поряд з цим, Рада Безпеки пропонувала державам надавати КТК звіти щодо реалізації ними Резолюції. У той же час, для розгляду цих звітів Комітетом організовано підкомітети, до роботи в яких включено відповідних фахівців. Оцінка кожного звіту здійснюється в партнерстві з державою, яка його подає, що дає змогу Комітетові та закладам ООН надавати адекватну технічну допомогу в співробітництві з виконання Резолюції 1373(2001). КТК здійснює також значну роботу щодо приведення державами свого законодавства у відповідність до вимог Резолюції 1373, а також із універсалізації участі в чинних міжнародних антитерористичних конвенціях.

Визначальними напрямками діяльності Контртерористичного комітету є такі: блок технічної допомоги (сприяння країнам у приєднанні до наявних програм технічної, фінансової і нормативно-правової допомоги, а також у встановленні контактів з потенційними донорами); організація доповідей країн задля формування повної картини про становище в сфері протидії тероризму в кожній з них та використання доповідей як інструменту для діалогу між комітетом і державами-членами; застосування передових методів заохочення країн до розробки кодексів та стандартів з урахуванням національних умов і потреб; організація проведення спеціальних нарад з метою сприяння розвитку тісніших зв'язків з міжнародними, регіональними й субрегіональними організаціями у справі протидії тероризму, а також забезпечення кращої координації зусиль та уникнення дублювання в роботі й марного витрачання засобів [7]. Також представники комітету відвідують держави на їх прохання задля моніторингу досягнутого прогресу в антитерорис-

тичній діяльності. Для надання допомоги Контртерористичному комітету в реалізації покладених на нього завдань Радою Безпеки 26 березня 2004 року була прийнята Резолюція № 1535 [9].

У вересні 2005 року РБ ООН прийнято Резолюцію № 1624 [10], відповідно до якої Контртерористичний комітет зобов'язали активізувати діалог з державами світу щодо зміцнення потенціалу протидії тероризму шляхом розповсюдження передової юридичної практики і сприяння інформаційному обміну в цій сфері.

Серед регіональних механізмів, що протидіють терористичній діяльності, можна назвати створений у рамках Організації Американських держав (ОАД) Міжамериканський комітет боротьби з тероризмом (СІКТЕ), Багатопрофільну групу з міжнародних дій проти тероризму (в рамках Ради Європи), Анти-терористичний центр (у рамках СНД), що діють у рамках ШОС «Бишкекську групу» і Регіональну антитерористичну структуру (РАТС) та інші.

На міждержавному рівні багатостороннє співробітництво у сфері протидії тероризму сформувалося під егідою ООН і її підрозділів (ІМО, ІКАО та МАГАТЕ). Основою їх функціонування є 11 конвенцій і протоколів про боротьбу з різними проявами тероризму на суші, морі та в повітрі. Ці угоди регламентують механізми взаємодії держав, які приєдналися до них.

Для зміцнення міжнародної безпеки ООН здійснює співробітництво з іншими організаціями, зокрема ЄС, ОБСЄ, НАТО, надає допомогу в імплементації рішень на національному рівні через регіональні міжурядові інститути (організацію Азіатсько-Тихоокеанського економічного співробітництва (АТЕС), Асоціацію держав Південно-Східної Азії (АСЕАН), Організацію американських держав (ОАГ)). ООН співпрацює

також і з такими профільними організаціями, як Інтерпол, Європол, Група розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням доходів (ФАТФ), Офшорна група банківських інспекторів (ОГБС).

Варто також наголосити, що Україна бере активну участь у всіх напрямках діяльності ООН, найважливішими з яких є підтримання міжнародного миру, безпеки та зміцнення верховенства права у міжнародних відносинах, розвиток співробітництва у вирішенні проблем соціально-економічного та гуманітарного характеру, забезпечення прав людини. Виходячи з нагальної необхідності розробки світовою спільнотою ефективних заходів боротьби з тероризмом, Україна приєдналася до глобальної антитерористичної коаліції, підтвердила свою готовність докласти максимальних зусиль до спільної боротьби з міжнародним тероризмом, насамперед у рамках ООН.

Висновки

Проведений нами аналіз документів, прийнятих міжнародними інституціями, дає підстави стверджувати щодо консолідованого співробітництва в протидії тероризму як важливого підґрунтя для формування національної політики держав у галузі безпеки. Зважаючи на важливість такого співробітництва, переважна більшість країн світу підтримують ідею щодо необхідності створення комплексної системи протидії тероризму, що передбачає: вдосконалення нормативно-правової бази щодо протидії тероризму; поліпшення взаємодії міждержавних антитерористичних органів, надання допомоги та сприяння у боротьбі з тероризмом; налагодження й співробітництво оперативних та розвідувальних органів; максимальний тиск на країни, які підтримують тероризм, використовуючи комплексні засоби протидії, в тому числі й військові; неви-

конання вимог терористів; активізація діяльності силових структур; формування підрозділів боротьби з тероризмом та інші заходи.

Україна визнає боротьбу з тероризмом одним із визначальних напрямів своєї державної політики та бере активну участь у розробленні стратегії і механізмів забезпечення ефективної протидії терористичним проявам. На теперішній час налагоджено дієві партнерські стосунки з правоохоронними органами й спеціальними службами багатьох Європейських держав, США, антитерористичними структурами (ООН, ОБСЄ, НАТО, ЄС) та іншими міжнародними організаціями, що здійснюють боротьбу з тероризмом. Україна є учасницею всіх міжнародних Конвенцій і протоколів ООН у сфері боротьби з тероризмом. Практика застосування положень, закріплених у Глобальній контртерористичній стратегії ООН і плані

дій до неї, відображена у нормах чинного законодавства нашої держави. Крім цього, Україною і її урядом підписано більше 165 міждержавних та міжурядових угод і протоколів у сфері боротьби з тероризмом.

На наш погляд, система міжнародних та національних заходів протидії тероризму потребує певного вдосконалення, основними напрямками якого є: а) задіяння всього комплексу політичних, соціальних, економічних й інших засобів міжнародних і національних інституцій та створення міждержавної і національної системи протидії тероризму; б) імплементація норм міжнародного законодавства щодо протидії тероризму в національне законодавство кожної з країн світової спільноти; в) створення ефективних механізмів міжнародного контролю за впровадженням рішень ООН та інших міжнародних інституцій у життя кожної з країн-її членів.

Література

1. Статут Організації Об'єднаних Націй: Видано Департаментом громадської інформації ООН. Київ, 2008. 70 с.
2. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 40/61 від 09.12.85 року. URL: <https://documents.dds.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/482/88/IMG/NR048288.pdf>. (дата звернення 23.11.2018)
3. Декларація о мерах по ликвидации международного терроризма : утверждена Резолюцией 49 /60 Генеральной Ассамблеи от 9 декаб. 1994 г. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_502. (дата звернення 23.11.2018)
4. Резолюція 51/210 Генеральної Асамблеї ООН «Декларація, що доповнює Декларацію про заходи щодо ліквідації міжнародного тероризму 1994 року». Документ 995_370, поточна редакція — Прийняття від 17.12.1996. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_370. (дата звернення 23.11.2018)
5. Резолюція 1269, що прийнята Радою Безпеки на її 4053-му засіданні. Документ 995_451, поточна редакція — Прийняття від 19.10.1999. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_451 (дата звернення 23.11.2018)
6. Резолюція 1373 (2001), ухвалена Радою Безпеки на її 4385-му засіданні 28 вересня 2001 року. Документ 995_854, поточна редакція — Прийняття від 28.09.2001. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_854. (дата звернення 23.11.2018)
7. Рада Безпеки ООН. URL: <http://www.un.org>. (дата звернення 03.12.2018)
8. Рада Безпеки. Органи по боротьбі з тероризмом//Організація Об'єднаних Націй: офіц. сайт. URL: http://un.org/ni/vcrrorisni/sc_bodics.slilnil. (дата звернення 03.12.2018)
9. Резолюція Совета Безопасности Организации Объединенных Наций от 26 марта 2004 года № 1535. URL: <http://docs.cntd.ru/document/902113843> (дата звернення 03.12.2018)
10. Резолюция Совета Безопасности Организации Объединенных Наций от 14 сентября 2005 года № 1624. URL: <http://docs.cntd.ru/document/902047973>. (дата звернення 03.12.2018)

Reference

1. Statute of Organization of United Nations (2008), Vidano departavmntom gromadcikoi organizacii OON, Kyiv, Ukraine. 2008.
2. The official site of Organization of United Nations (2018), “Resolution of General Assembly of Organization of United Nations”. Retrieved from: <https://documents dds ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/482/88/IMG/NR048288.pdf>. (Accessed 23 November 2018)
3. The official site of Organization of United Nations (2018), “Declaration on Measures to Eliminate International Terrorism”. Retrieved from: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_502. (Accessed 23 November 2018)
4. The official site of Organization of United Nations (2018), “United Nations General Assembly Resolution 51/210 “Declaration Supplementing the Declaration on the Elimination of International Terrorism 1994”. Retrieved from: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_370. (Accessed 23 November 2018)
5. The official site of Organization of United Nations (2018), “Resolution 1269, adopted by the Security Council at its 4053rd meeting”. Retrieved from: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_370. (Accessed 23 November 2018)
6. The official site of Organization of United Nations (2018), “Resolution 1373 (2001) adopted by the Security Council at its 4385th meeting on 28 September 2001”. Retrieved from: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_854. (Accessed 23 November 2018)
7. The official site of Security Council of Organization of United Nations (2018). Retrieved from: <http://www.un.org>. (Accessed 23 November 2018)
8. The official site of Organization of United Nations (2018), Rada Bezpeki. Organi po borotibi z terorizmom. Retrieved from: http://un.org/ni/vccrorisni/sc_bodics.slilnil. (Accessed 23 November 2018)
9. The official site of Organization of United Nations (2018), “United Nations Security Council Resolution of 26 March 2004 No. 1535”. Retrieved from: <http://docs.cntd.ru/document/902113843> (Accessed 23 November 2018)
10. The official site of Organization of United Nations (2018), “United Nations Security Council Resolution of 14 September 2005 No. 1624”. Retrieved from: <http://docs.cntd.ru/document/902047973>. (Accessed 23 November 2018)

Стаття надійшла до редакції 21.01.2019 року

УДК 347.77(477):061.1ЄС(045)

DOI: <https://doi.org/10.31732/2707-9155-2019-34-81-89>

Гармонізація законодавства України та Європейського Союзу у сфері інтелектуальної власності

Киричук А.С.

*Магістр права, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри права,
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету
м. Вінниця, вулиця Соборна, 87, Вінницька область, 21000, Україна
тел.: (067) 41-577-62, e-mail: yurangel@meta.ua
ORCID: 0000-0002-7225-6767*

Шевчук Т.М.

*Старший викладач кафедри права,
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету
м. Вінниця, вулиця Соборна, 87, Вінницька область, 21000, Україна
тел.: (067) 28-401-48, e-mail: Shevchuk75@gmail.com
ORCID: 0000-0002-8101-9149*

Harmonization of the legislation of Ukraine and the European Union in the field of intellectual property

Kyrychuk A.S.

*Master of law, Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor of the Department of Law
Vinnitsa trade and economic institution
of Kyiv National Trade and Economy University
Vinnitsa, Soborna str., 87, 21000, Ukraine
tel.: (067) 41-577-62, e-mail.: yurangel@meta.ua
ORCID: 0000-0002-8802-9419*

Shevchuk T.M.

*Senior Lecturer of Law Department,
Vinnitsa trade and economic institution
of Kyiv National Trade and Economy University
Vinnitsa, Soborna str., 87, 21000, Ukraine
tel.: (067) 28-401-48, e-mail.: Shevchuk75@gmail.com
ORCID: 0000-0002-8802-9419*

Анотація. Гармонізація законодавства України з правом Європейського союзу є однією з важливих умов поглиблення співпраці нашої країни з європейськими інтеграційними об'єднаннями та їх державами-членами. Вона створює необхідні передумови для переходу до наступних стадій інтеграції, включаючи членство України в Євросоюзі. Укладання Україною УПС з ЄС, а також ухвалення інших документів, які визначали правові засади співпраці між Євросоюзом та Україною, створило належні передумови для гармонізації українського законодавства з правом Євросоюзу. Крім того, гармонізація українського законодавства з правом Євросоюзу закладає правові засади для появи правового середовища, наближеного до вже існуючого в країнах-членах Союзу, і тим самим допомагає залучити бізнесменів з країн-членів європейських інтеграційних об'єднань до більш активної діяльності в Україні. Така присутність повинна сприяти економічному розвитку країни, а також залученню іноземних інвестицій в українську економіку. Важливо враховувати, що глобальна система регулювання охорони інтелектуальної власності практично вже сформувалася. Україна повинна адаптуватися до неї, щоб найближчим часом не стати відмежованою від світових тенденцій економічного й технологічного розвитку. Тому гармонізація національного законодавства в сфері інтелектуальної власності з європейським – це наше зобов'язання і перед міжнародними партнерами також. На жаль, нині в Україні щодо захисту інтелектуальної власності існує ціла низка глибоких проблем, серед яких: нестабільність умов для винахідницької та раціоналізаторської діяльності, недорозвиненість елементів, що забезпечують комерціалізацію і захист запатентованих досягнень, використання неліцензійного програмного забезпечення, фальсифікованих і контрафактних товарів, високий рівень інтернет-піратства, неефективна та непрозора система збору роялті тощо. Статтю присвячено аналізу процесу оновлення нормативної бази України в контексті підписання Угоди про асоціацію з ЄС. Зроблено акцент на характеристиці змісту Концепції реформування державної системи правової охорони інтелектуальної власності та проекту Національної стратегії розвитку сфери інтелектуальної власності в Україні на період до 2020 року, як прояву гармонізації правових норм між Україною та ЄС.

Ключові слова: Угода про асоціацію, інтелектуальна власність, система органів державної влади, правова охорона.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 5.

Annotation. Harmonization of the legislation of Ukraine with the law of the European Union is one of the important conditions for deepening the cooperation of our country with the European integration associations and their Member States. It creates the necessary preconditions for the transition to the next stages of integration, including Ukraine's membership in the European Union. Ukraine's conclusion of the PCA with the EU, as well as the adoption of other documents defining the legal basis for cooperation between the EU and Ukraine, created the necessary prerequisites for the harmonization of Ukrainian legislation with EU law. In addition, the harmonization of Ukrainian legislation with EU law sets the stage for the emergence of a legal environment similar to that already existing in the EU member states, thereby helping to attract business people from European Union member states to more active activity in Ukraine. Such presence should contribute to the economic development of the country, as well as attracting foreign investment in the Ukrainian economy. It is important to bear in mind that the global system of regulation of protection of intellectual property is almost formed. Ukraine needs to adapt to it so that it does not become dissociated from the global trends of economic and technological development in the near future. Therefore, the harmonization of national legislation in the field of intellectual property with the European one is our obligation to our international partners as well. Unfortunately, there are now a number of deep-seated problems in the protection of intellectual property

in Ukraine, including: instability of inventive and innovative activities, underdevelopment of elements that ensure commercialization and protection of patented achievements, use of unlicensed software, counterfeit and counterfeit goods Internet piracy, inefficient and non-transparent royalty collection and more. The article is devoted to the analysis of the process of updating the regulatory framework of Ukraine in the context of the signing of the EU Association Agreement. Accentuated on the characterization of the content of the Concept for Reforming the State System of Legal Protection of Intellectual Property and the draft National Strategy for the Development of the Intellectual Property Sphere in Ukraine until 2020, as a manifestation of the harmonization of legal norms between Ukraine and EU.

Keywords: Association Agreement, intellectual property, the system of state authorities, legal protection.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 5.

Постановка проблеми

В умовах глобалізації економічних відносин, інтелектуальна власність відіграє значну роль на рівні із товарами та послугами, при цьому частка ринку інтелектуальної власності має стійку тенденцію до зростання. Для забезпечення стійких економічних показників важливо обрати ефективні механізми розвитку та захисту інтелектуальної власності.

Як свідчить аналіз дипломатичних відносин, Україна впродовж декількох років є пріоритетною країною для Європейського Союзу у сфері питань з використання інтелектуальної власності. Вирішення питань щодо інструментарію виконання положень Угоди про асоціацію між Україною та ЄС матиме практичне значення як на рівні формування державної інноваційної політики так і для суб'єктів господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання асоціації Європейського Союзу з третіми країнами і міжнародними організаціями були предметом дослідження І. Березовської, Я. Костюченка, Н. Мушак.

Вагомий внесок у дослідження проблем інтелектуальної власності, зроблено у працях В. Базилевича, Г. Башнянина, О. Бутніка-Сіверського, О. Вінник,

В. Гейця, Л. Едвінсона, В. Іноземцева, О. Кендюхова, М. Мелоуна, І. Нонаки, П. Салівана, Т. Стюарта, Г. Текючі, Д. Тіса, А. Чухна та ін. О. Харенко, В. Щербини,

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Включення до Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом значної кількості сфер співпраці, серед яких і питання інтелектуальної власності та їх детальна регламентація зумовлює необхідність створення передумов для реалізації її положень.

Формулювання цілей статті

Метою роботи є аналіз змісту стратегічних документів, прийнятих Україною на виконання положень Угоди про асоціацію між Україною та ЄС у галузі інтелектуальної власності.

Виклад основного матеріалу дослідження

В умовах глобалізації економічних відносин, інтелектуальна власність відіграє значну роль на рівні із товарами та послугами, при цьому частка ринку інтелектуальної власності має стійку тенденцію до зростання. Для забезпечення стійких економічних показників важливо обрати ефективні механізми розвитку та захисту інтелектуальної власності.

Охорону інтелектуальної власності (ІВ) визначено одним із пріоритетів української влади, вона є одним із фокусів Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Стандарти ЄС у сфері інтелектуальної власності повністю відповідають міжнародним вимогам, а тому гармонізація законодавства України із нормативними актами ЄС «підтягне» нашу державу до належного рівня. Це забезпечить Україні нове місце у міжнародному співтоваристві.

У жовтні 2017 року Кабінет міністрів затвердив План заходів з виконання Угоди про асоціацію Україна–ЄС, у проєкті якого на сферу інтелектуальної власності припадало більше 130 завдань, кінцевий термін виконання яких визначено до кінця 2023 року.

Публічна презентація Звіту Уряду про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом у 2017 році викликала дискусію щодо відсотка виконаних зобов'язань.

У дворічному звіті Європейської Комісії про охорону та захист інтелектуальної власності у країнах за межами ЄС, викладено положення про те, що піратство та підробки залишаються головними проблемами України, а також неналежний захист прав інтелектуальної власності на законодавчому рівні [1].

Серед найбільш частих порушень є:

- неплатежі роялті державних ЗМІ;
- відсутність чітких правил діяльності саморегульованих організацій, причетних до інтелектуальної власності;
- низький рівень забезпечення виконання законодавства по захисту інтелектуальної власності в цифровому секторі;
- недостатній рівень кримінальної відповідальності, передбачений законодавством;
- затяжний характер судових процесів в контексті порушень прав [2].

Причинами цього є корупція та слабка інституційна здатність компетентних державних органів у сфері захисту прав інтелектуальної власності, обмеження ресурсів правоохоронних органів, відповідальних за цей захист, відсутність політичної волі керівництва органів державної влади України щодо вирішення існуючих проблем, сучасна політична ситуація в Україні як додатковий ускладнюючий фактор.

Доповідь інформує про комплекс заходів з боку Європейської Комісії щодо вирішення згаданих вище проблемних питань. Серед іншого, було виділено кошти в рамках програм технічної допомоги ЄС Україні для зміцнення режиму захисту прав інтелектуальної власності (проєкт ТВІННІНГ для зміцнення правового поля України на суму 1,4 млн. євро).

Це дозволить скорегувати спеціальне законодавство в сфері інтелектуальної власності з метою спонукання української сторони посилити боротьбу з проявами порушення прав інтелектуальної власності.

Враховуючи наведене, можна стверджувати, що з'являється все більше доказів, які підтверджують, що зміцнення прав ІВ є важливим фактором економічного розвитку країни, зростання цінності інновацій тощо. Належний розвиток галузі ІВ приваблює прямі іноземні інвестиції, сприяє науково-дослідницькій діяльності та переданню технологій у країнах, що розвиваються. Інтелектуальна власність як важлива складова діяльності багатьох підприємств забезпечує зростання додаткової вартості роботи та розвитку зовнішньої торгівлі [3].

В аналітичній доповіді експертів, що представляють незалежні дослідницькі центри України, за координації Інституту Євро-Атлантичного співробітництва справедливо, зазначено, що укладаючи Угоду, Україна заявляє про свою рішу-

чість перейти в нову якість: від пострадянської країни, до країни – інтегральної складової цивілізованого світу, призначення якої полягає у вдосконаленні цих принципів і їх поширенні серед інших народів [3].

Кабінетом Міністрів України розроблено проект «Національної стратегії розвитку сфери інтелектуальної власності в Україні на період до 2020 року» [4]. В перспективі, на основі запропонованих заходів буде підвищено інституційну, економічну, правову та соціальну бази до міжнародного рівня, а також дозволить в повній мірі використовувати продукти інтелектуальної власності.

Існування нової національної стратегії підкреслює, перш за все, прагнення нашої держави зміцнити інститут інтелектуальної власності. Розроблення Національної стратегії розвитку сфери інтелектуальної власності є логічним продовженням процесу удосконалення сфери інтелектуальної власності в Україні, що відбувається в межах реалізації Концепції розвитку державної системи правової охорони інтелектуальної власності на 2009-2014 роки, та зумовлено необхідністю кардинальних змін, спрямованих на використання інтелектуальної власності в якості стратегічного ресурсу в системі формування національного багатства та підвищення конкурентоспроможності економіки нашої країни, прискорення інноваційного розвитку та інтеграції України у міжнародний економічний простір.

Кожна країна світу затверджує власну національну стратегію розвитку сфери інтелектуальної власності. Даний нормативно-правовий акт містить основні положення що до сучасного стану розвитку сфери інтелектуальної власності в Україні, мети, стратегічних напрямків та основних завдань національної стратегії, фінансового та матеріально-технічного забезпечення,

національного моніторингу та оцінка впровадження Національної стратегії, очікуваних результати від впровадження Національної стратегії.

Проаналізуємо головні положення української Національної стратегії розвитку сфери інтелектуальної власності.

Наша держава, визначаючи свій вектор подальшого економічного розвитку в сучасному геоekonomічному просторі у жорстких умовах ринкової економіки, наголосила на інноваційному шляху, який для нашої країни, виходячи з її потенціалу, є не тільки реальним, але й фактично єдиним у сучасних умовах переходу розвинених країн світу від економіки індустріального типу до постіндустріальної економіки.

В українській національній стратегії основною метою є забезпечення рівня правової, інституційної та соціальної бази, який відповідає міжнародно визнаним стандартам, для створення, охорони, захисту та найбільш повного використання інтелектуального потенціалу нації в інтересах розвитку конкурентоздатної економіки України, максимально заснованої на знаннях та інноваціях.

Основним завданням її є:

- удосконалення нормативної бази;
- покращення механізмів набуття правової охорони інтелектуальної власності;
- покращення стимулювання в сфері інтелектуальної власності щодо обізнаності та розвитку високої культури широких верств населення в сфері інтелектуальної власності;
- підвищення рівня освіти у сфері інтелектуальної власності;
- розширення міжнародного співробітництва;
- вирішення питань утилізації виробів, в яких реалізовані об'єкти інтелектуальної власності [4].

Фінансове та матеріально-технічне

забезпечення впровадження Національної стратегії повинно бути на рівні та в обсягах, що забезпечать подальший розвиток сфери інтелектуальної власності, у результаті чого будуть створені передумови для зростання конкурентоспроможності та досягнення успіху Україною на інноваційному шляху її розвитку.

Перспективними напрямками забезпечення моніторингу та оцінювання впровадження Національної стратегії повинні стати:

- розробка сукупності процедур і показників моніторингу та оцінювання на національному рівні, що адекватно та поетапно відображають процес впровадження положень національної стратегії;

- збір, обробка та аналіз даних моніторингу, виявлення похибок або непередбачених впливів, визначення причин їх виникнення, а також внесення необхідних поправок чи змін у зміст і форму запланованих заходів та дій;

- модернізація та оновлення системи консолідованої звітності та статистики в сфері інтелектуальної власності;

- забезпечення населення та зацікавлених органів управління достовірною інформацією стосовно умов і результативності функціонування Національної системи інтелектуальної власності;

- оприлюднення результатів проведення моніторингу результатів впровадження Національної стратегії, зокрема засобами інформаційно-комунікаційних технологій [4].

Серед очікуваних результатів від впровадження Національної стратегії виокремлено:

- сприяння подальшому розвитку та функціонуванню Національної системи інтелектуальної власності на якісно новому рівні;

- забезпечення сприяння покращен-

ню конкурентоспроможного підприємницького середовища;

- зростання інституційного та функціонального потенціалу Національної системи інтелектуальної власності;

- здійснення якісної організації та координації діяльності державних органів, установ та організацій, зміцнення їхніх взаємозв'язків для забезпечення з дотримання прав інтелектуальної власності, попередження контрафакції та піратства і боротьби з цими явищами;

- зростання рівня освіти;

- підвищення рівня підготовки та кваліфікації фахівців державної системи правової охорони інтелектуальної власності;

- удосконалення національного законодавства в сфері інтелектуальної власності;

- розширення ринку та зростання капіталізації інтелектуальної власності;

- створення сприятливого інноваційного клімату;

- створення ефективних механізмів забезпечення інтелектуальної безпеки в країні для надійного розвитку та збереження українського інтелекту;

- розвитку економіки України на базі інноваційної моделі;

- збереження та розвитку інтелектуального потенціалу нації;

- інтеграції України до світового співтовариства як його повноправного члена;

- покращення міжнародного іміджу України та її інвестиційної привабливості [4].

Аналіз наявної в Україні практики розроблення та ухвалення рішень дає змогу виділити найбільш типові проблеми і перешкоди, які заважають органам державної влади, відповідальним за гармонізацію, наблизитися до європейських стандартів у цій сфері. Такими недоліками є відсутність:

- чіткої, цілісної, збалансованої та

узгодженої системи планування діяльності органів державної влади, відповідальних за гармонізацію законодавства у сфері інтелектуальної власності;

- системності в підготовці нормативно-правових актів. Нерідко застосовується недемократична модель ініціювання розроблення проектів рішень;

- системного, цілеспрямованого вивчення іноземного досвіду щодо демократизації процедур спільного вироблення рішень, з максимальним урахуванням інтересів зацікавлених осіб;

- відповідних наукових розробок, перевірених якісних технологій комунікацій органів виконавчої влади із зацікавленими особами;

- традицій, сталих механізмів залучення зацікавлених осіб до процесу гармонізації законодавства у сфері інтелектуальної власності за допомогою системних консультацій з ними на всіх етапах розроблення, ухвалення та імплементації нових рішень.

Демократизувати процес гармонізації українського законодавства у сфері інтелектуальної власності можна завдяки досягненню таких цілей:

- формування управлінської культури та професійної етики. Замінити існуючу систему планування діяльності органів державної влади новою системою стратегічного планування, наближеною до міжнародних стандартів розроблення прогностичних і програмних документів.

- упровадження нової системи підготовки нормативно-правових актів у галузі гармонізації законодавства у сфері інтелектуальної власності, яка передбачала б таку схему:

- 1) ухвалення програми гармонізації як політичного документа;

- 2) ініціювання та розроблення Міністерством освіти і науки та ДДІВ відповідних проектів рішень і нормативно-правових актів;

- 3) узгодження проектів рішень із зацікавленими особами;

- 4) експертиза документів Міністерством юстиції України;

- 5) подання їх у встановленому порядку на розгляд Кабінету Міністрів України, у тому числі для внесення в разі необхідності до Верховної Ради України;

- створення законодавчо закріпленої системи проведення консультацій із зацікавленими особами, яка передбачала б чіткі механізми обов'язкових обговорень та консультацій під час розроблення гармонізованих актів законодавства, від ранньої стадії підготовки державного рішення до оцінки його впровадження, обґрунтування, а також відомостей про врахування наданих під час консультацій пропозицій.

Вважається за необхідне відпрацювати такі варіанти дій зі створення та впровадження демократичних процедур гармонізації законодавства у сфері інтелектуальної власності:

- запровадження органами виконавчої влади систематичних консультацій з колективними консультативними органами в процесі вироблення та імплементації гармонізованого законодавства;

- розроблення з урахуванням досвіду країн ЄС, у тому числі нових членів, новітніх технологій здійснення органами державної влади ефективних комунікацій та інформування громадськості, закріплення їх у нормативних документах, створення системи контролю та відповідальності за їх дотримання;

- посилення інституційної спроможності профільних органів державної влади, відповідальних за гармонізацію законодавства у сфері інтелектуальної власності;

- запровадження системних звітів Державного департаменту інтелектуальної власності щодо пріоритетних за-

вданих гармонізації українського законодавства у зазначеній сфері;

- запровадження практики укладання двосторонніх договорів між органами державної влади та інститутами громадянського суспільства щодо взяття на себе зобов'язань під час роботи з гармонізації українського законодавства, налагодження ефективної взаємодії з третім сектором, сприяння підвищенню його інституційної спроможності та впливу на ухвалення державних рішень;
- сприяння налагодженню громадського контролю за діяльністю ДДІВ, урахування результатів наукових та громадських експертиз;
- розроблення комунікативної стратегії ДДІВ;
- активне використання органами державної влади, відповідальними за гармонізацію законодавства у сфері інтелектуальної власності, у процесі взаємодії із зацікавленими особами програм електронного врядування [5].

Як було згадано вище, на виконання поставлених Угодою про асоціацію України та ЄС Кабінетом Міністрів України було затверджено Концепцію реформування державної системи правової охорони інтелектуальної власності в Україні.

Її основними напрямками реалізації визначено:

- запровадження прозорої дворівневої структури державної системи правової охорони інтелектуальної власності, за якої Мінекономрозвитку забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері інтелектуальної власності, а національний орган інтелектуальної власності виконує певні публічні функції (владні повноваження) з реалізації державної політики у зазначеній сфері;
- реорганізація системи колективного управління майновими авторськими та суміжними правами;

- удосконалення національного законодавства та його гармонізація із законодавством ЄС [5].

Реформування має на меті запровадження прозорої структури державної системи правової охорони інтелектуальної власності, проведення законодавчих змін паралельно із реформуванням державної системи органів, що реалізують політику у сфері охорони об'єктів інтелектуальної власності.

Беручи за основу конституційний принцип про залежність змісту і спрямованості діяльності держави від прав і свобод людини (зокрема прав інтелектуальної власності), наголошується першочинність оновлення законодавчого механізму права інтелектуальної власності.

Упродовж останніх десяти років декілька разів змінювалася система органів державної влади у сфері інтелектуальної власності, проте зазначені трансформації не привели до суттєвого покращення законодавчого регулювання, створення дієвих гарантій реалізації та захисту прав творців на результати інтелектуальної, творчої діяльності.

Спеціальний орган виконавчої влади, що реалізовує політику у сфері інтелектуальної власності періодично змінював свою назву та відомчу підпорядкованість.

Тому реалізація Концепції реформування державної системи правової охорони інтелектуальної власності не повинна обмежуватися формальним перегрупуванням системи органів державної влади, уповноважених здійснювати державну політику у сфері інтелектуальної власності та поверхневими законодавчими змінами.

Реформування системи охорони інтелектуальної власності має забезпечити впровадження глибинних законодавчих трансформацій, приведення існуючого нормативного масиву у відповідність до підходів, визначених Цивільним ко-

дексом України та у нормах Угоди про асоціацію, закріплення засад правової визначеності, строковості та прозорості діяльності державних органів, створення юридичних механізмів реалізації та ефективного захисту прав суб'єктів на результати інтелектуальної, творчої діяльності.

Наразі вирішення зазначених проблем регулювання відносин інтелектуальної власності залишається перспективним завданням вітчизняної правової системи, яке потребує свого нагального розв'язання.

Література

1. Звіт про охорону та захист інтелектуальної власності у третіх країнах. URL: https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2013march/tradoc_150789.pdf (дата звернення 29.11.2018)
2. Кашинцева О. Переосмислення права інтелектуальної власності з позиції забезпечення прав людини: нові виклики — нові відповіді. Теорія і практика інтелектуальної власності. 2015. № 1. С. 5–10.
3. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення 29.11.2018)
4. Національна стратегія розвитку сфери інтелектуальної власності в Україні на період до 2020 року. URL: <https://uba.ua/documents/ip-strategy28082014.pdf> (дата звернення 29.11.2018)
5. Про схвалення Концепції реформування державної системи правової охорони інтелектуальної власності в Україні. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249086258> (дата звернення 29.11.2018)

Reference

1. Report on the protection and protection of intellectual property in third countries (2013), available at: https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2013march/tradoc_150789.pdf (Accessed 29 November 2018).
2. Kashinceva O. (2015), “Pereosmisleniya prava intelektualinoi vlasnosti z pozicii zabezpechennya prav lyidini: novi vikliki – novi vidpovidi” [Rethinking Intellectual Property Rights from a Human Rights Stance: New Challenges – New Answers], *Teoriya i praktika intelektualinoi vlasnosti*, vol.1, pp.5-10.
3. Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community, and their Member States, of the other part (2015). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (Accessed 29 November 2018).
4. National Strategy for the Development of Intellectual Property in Ukraine until 2020 (2015). Retrieved from: <https://uba.ua/documents/ip-strategy28082014.pdf> (Accessed 29 November 2018).
5. On approval of the Concept of reforming the state system of legal protection of intellectual property in Ukraine (2010), available at: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249086258> (Accessed 29 November 2018).

Стаття надійшла до редакції 20.01.2019 року

Розділ 3

Трудове право; право соціального забезпечення. Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Земельне право

УДК 347.7

DOI: <https://doi.org/10.31732/2707-9155-2019-34-90-97>

Механізм формування доходів державного бюджету України: правовий аспект

Дишлева І.О.

*Здобувач вищої освіти зі спеціальності «Право»,
Інститут післядипломної освіти*

Київського національного університету імені Тараса Шевченка,

м. Київ, вул.Васильківська, 36, 03022, Україна

тел.: (093) -31-775-34, e-mail: Uya40@i.ua

ORCID: 0000-0001-9875-158X

The mechanism of revenue generation of the state budget of Ukraine: legal aspect

Dyshleva I.O.

Applicant for higher education

Institute Of Continuing Education Taras Shevchenko National University of Kyiv

tel.: (093) -31-775-34, e-mail: Uya40@i.ua

ORCID: 0000-0001-9875-158X

***Анотація.** У статті здійснено теоретичне узагальнення і запропоновано вирішення актуальної наукової проблеми механізму формування доходів Державного бюджету України. Зокрема, досліджено фундаментальні положення світової думки і наукові напрацювання зарубіжних та вітчизняних науковців із проблем функціонування Державного бюджету та особливостей формування його доходів. Доходам державного бюджету як складовій фінансового забезпечення повноважень органів державної влади відведена провідна роль у наданні населенню суспільних послуг та в економічному й соціальному розвитку держа-*

ви в цілому. Результати вивчення праць вітчизняних та зарубіжних науковців дають підстави констатувати значний інтерес до проблеми сутності та організації формування доходів державного бюджету. Ми поділяємо точку зору тих науковців, які пропонують розгляд дефініції «доходи державного бюджету» базувати на розподільчих і перерозподільчих процесах та пов'язати із дослідженням сутності бюджету. Зважаючи на вищевикладене, заслуговують на увагу наукові підходи до трактування зазначеного поняття за економічною сутністю, змістом, формою. Формування доходів державного бюджету охоплює планування показників доходів на першій та другій стадії бюджетного процесу та їх виконання і звітування про виконання на третій та четвертій стадії бюджетного процесу на державному рівні. Результативність зазначеного процесу великою мірою залежить від координації роботи численних суб'єктів, які беруть у ньому участь. Механізмом формування доходів бюджету як складової бюджетного механізму держави доцільно вважати сукупність фінансових методів, форм, інструментів і важелів, за допомогою яких забезпечується мобілізація доходів централізованого фонду грошових ресурсів держави внаслідок здійснення розподільчих і перерозподільних процесів відповідно до основних положень бюджетної стратегії і тактики розвитку держави. Механізм мобілізації доходів бюджету на практиці реалізується шляхом проведення бюджетних процедур на усіх стадіях бюджетного процесу. У його складі виділено податковий і неподатковий механізм мобілізації доходів бюджету, які здатні забезпечити закріплені та власні надходження бюджетів адміністративно-територіальних одиниць, а відтак – забезпечити виконання повноважень органами державної влади.

Ключові слова: Державний бюджет, бюджетування, бюджетний механізм, розподільчі процеси, фінансові методи, грошові ресурси, процесуальні норми бюджетного права.
Формул.: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 9.

Annotation. The article summarizes the theoretical generalization and proposes the solution of the actual scientific problem of the mechanism of revenue generation of the State Budget of Ukraine. In particular, the fundamental provisions of world opinion and scientific developments of foreign and domestic scientists on the problems of functioning of the State Budget and peculiarities of formation of its revenues are investigated. State budget revenues, as a component of financial support for the powers of public authorities, have a leading role in providing the public with public services and in the economic and social development of the state as a whole. The results of the study of the works of domestic and foreign scholars give reason to state considerable interest in the problem of the nature and organization of the formation of the state budget revenues. We share the view of those scholars who propose to consider the definition of “state budget revenues” based on distributive and redistributive processes and relate to the study of the nature of the budget. In view of the above, the scientific approaches to the interpretation of this concept by economic nature, content, and form deserve attention. State Budget Revenue Generation covers the planning of revenue indicators at the first and second stages of the budget process and their implementation and reporting on the implementation at the third and fourth stages of the budget process at the state level. The effectiveness of this process depends to a large extent on the coordination of the work of the numerous actors involved. It is advisable to consider the mechanism of budget revenue formation as a component of the state budget mechanism as a set of financial methods, forms, instruments and levers, through which the revenue of the centralized fund of the state resources of the state is ensured as a result of the distribution and redistribution processes in accordance with the basic provisions of the budgetary strategy and tactics. In practice, the mechanism of mobilizing budget revenues is implemented through budget procedures at all stages of the budget process. It includes a tax and non-tax mechanism for mobilizing the bud-

get revenues, which are able to secure fixed and own revenues of the budgets of administrative-territorial units, and therefore – to ensure the exercise of powers by the state authorities.

Key words: *State budget, budgeting, budgetary mechanism, distribution processes, financial methods, monetary resources, procedural rules of budgetary law.*

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 9.

Постановка проблеми

Соціально-економічний розвиток будь-якої країни є багатовекторним процесом, який охоплює зростання та підвищення рівня й якості життя населення. Насамперед це залежить від виваженої бюджетної політики, яка включає законодавчо визначені заходи, спрямовані на формування грошового фонду держави, та передбачає раціональний розподіл бюджетних ресурсів серед усіх сфер життя суспільства. В умовах погіршення економічної ситуації в Україні та зростання державного боргу особливої актуальності набуває правове питання формування доходів державного бюджету. Забезпечення сталого розвитку держави можливе за умови обґрунтованої мобілізації та ефективного використання бюджетних ресурсів відповідно до державних пріоритетів із урахуванням нагальної потреби за мінімальних фінансових витрат досягти максимального ефекту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблематика формування доходів бюджету держави та пошук резервів їхнього зростання перебували в центрі уваги визначних зарубіжних представників науки: Дж. Б'юкенена, А. Вагнера, К. Ерроу, Дж. М. Кейнса, Дж. Стігліца, В. Танзі. Одночасно ці проблеми досліджували і вітчизняні вчені: В. Базилевич, М. Барановський, М. Білик Я. Дяченко, С. Науменкова, В. Опарін, Л. Шабліста та інші.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Проте в умовах проведення соціально-політичних перетворень і бюджетної реформи з'являються нові проблеми функціонування Державного бюджету України, які потребують детального дослідження та вирішення.

Формулювання цілей статті

Метою даної статті є дослідження структури й функціонального призначення механізму формування доходів Державного бюджету.

Виклад основного матеріалу дослідження

Бюджетування є однією з основних фінансових концепцій, для визначення сутності якої наразі немає єдиного підходу. Його визначення базуються на широкому спектрі властивостей та характеристик бюджету, його характеристиках, принципах формування і діяльності. На наш погляд, складність визначення сутності терміна «бюджет» зумовлена тим, що він використовується для позначення явищ різної природи.

Слово «бюджет» має французьке походження, оскільки Франція першою випустила документ, який містить план державних доходів і витрат. В офіційних документах цей термін почали вживати на початку XIX століття [1]. Існують також версії про давнє нормандське походження цього поняття (від *bougette* – шкіряний мішок), від якого відтак утворилося англійське слово *budget*. Узагалі первісне етимологічне значення терміна «бюджет» пов'язане з накопиченням та акумулюванням ресурсів.

У Бюджетному кодексі України зазначено, що доходи бюджету – всі податкові, неподаткові й інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України (включаючи трансферти, дарунки, гранти) [2]. Одночасно надходження до бюджету трактуються як доходи бюджету та кошти, залучені в результаті взяття боргових зобов'язань органами місцевого самоврядування. На нашу думку, в законодавчому акті давати визначення доходів як надходжень і надходжень як доходів некоректно.

Заслуговує на увагу визначення доходів бюджету, наведене М. Карліним, як сукупності грошових надходжень до централізованого фонду фінансових ресурсів держави, що використовуються нею для виконання її основних завдань і функцій [3]. Науковець акцентує увагу на зовнішній формі доходів бюджету, однак вираз «централізований фонд фінансових ресурсів держави» доцільно було б замінити на «централізований фонд грошових коштів держави», оскільки це різні поняття. О. Василик до системи доходів бюджетів відносить сукупність та взаємопов'язане застосування всіх видів доходів бюджетів, що формуються різними методами [4]. Доходи бюджетів він аналізує, з одного боку, як результат розподілу вартості ВВП між різними учасниками відтворювального процесу, а з іншого – як об'єкт подальшого розподілу сконцентрованої у руках держави вартості, що, на нашу думку, є обґрунтованим. Ц. Огонь трактує доходи бюджетів як цілісну єдину систему специфічних фінансових відносин, які функціонують в умовах розподілу і перерозподілу ВВП з метою формування державних фінансових ресурсів та здійснення видатків на виконання конституційних повноважень [5]. Ураховуючи ці позиції, науковець запропонував для розгляду філософію

фінансової стабільності, яка, на нашу думку, заслуговує на увагу, за формою: «зобов'язання – доходи – суспільні блага – видатки», як вихідну основу в побудові стратегії збалансованого розвитку зобов'язань і доходів бюджетів. О. Романенко під доходами бюджету розуміє економічну категорію, котра виражає економічні відносини, які виникають у державі з юридичними і фізичними особами в процесі формування бюджетного фонду країни [6]. Вона стверджує, що формою прояву цієї категорії служать різні види платежів підприємств, організацій і населення у бюджет, а їх матеріальним утіленням – грошові кошти, що мобілізуються до бюджету. На наш погляд, такий підхід має право на існування, оскільки він дає змогу глибше дослідити внутрішній зміст та зовнішню форму доходів бюджетів як унікального, складного економічного явища.

Доходи державного бюджету повинні бути надійною і стабільною основою фінансової бази органів державної влади. Їхня недостатня кількість унеможливує ефективний вплив держави на соціально-економічні процеси.

В економічній літературі немає єдиного підходу до трактування поняття «формування доходів Державного бюджету». Здебільшого вітчизняні науковці його визначають як організований процес планування та мобілізації доходів державного бюджету. Тобто, формування доходів державного бюджету здійснюється двома етапами:

1) планування доходів державного бюджету, яке відбувається на перших двох стадіях бюджетного процесу на державному рівні;

2) повна і своєчасна мобілізація запланованих доходів, що досягається під час виконання державного бюджету та є третьою стадією бюджетного процесу на державному рівні.

Завершенням цього процесу є складання звітності про виконання державного бюджету.

Наповнення централізованого фонду грошових коштів в обсягах, необхідних для виконання державою своїх функцій, відбувається у процесі функціонування механізму формування (мобілізації) бюджетних коштів.

Механізм формування доходів бюджету є складовою бюджетного механізму держави, який включає сукупність фінансових методів, форм, інструментів і важелів, за допомогою яких забезпечується мобілізація доходів централізованого фонду грошових ресурсів держави внаслідок здійснення розподільчих та перерозподільних процесів відповідно до основних положень бюджетної стратегії і тактики розвитку держави.

У бюджетному процесі функціонування механізму мобілізації доходів бюджетів передбачає використання різноманітних фінансових методів, важелів й інструментів, використання яких регламентується нормативно-правовими документами.

Податковими надходженнями є встановлені законами України про оподаткування загальнодержавні та місцеві податки і збори (обов'язкові платежі) [2]. Вони мобілізуються до бюджету за допомогою податкового механізму з характерним набором методів, форм, важелів та інструментів. Характерною ознакою неподаткового механізму одержавлення вартості національного продукту і частково національного багатства є багатоканальність та множинність перерозподільчих бюджетних потоків, які акумулюються у вигляді певних мобілізаційних джерел доходів.

Для податкового і неподаткового механізмів мобілізації доходів бюджету характерні спільні ознаки, зокрема: законодавчий порядок встановлення параметрів, умов справляння та ме-

ханізмів їх мобілізації; обов'язковість сплати платежів; примусовий характер бюджетних вилучень; наявність обов'язкового взаємозв'язку з централізованими фондами грошових коштів держави; безеквівалентність й індивідуальна безоплатність платежу; використання єдиних фінансових методів, інструментів та важелів бюджетного механізму і механізму мобілізації доходів бюджету.

Поряд із багатьма спільними ознаками податкового і неподаткового механізмів мобілізації доходів бюджету в нормативно-правових актах розмежовано податкові та неподаткові види доходів бюджету залежно від форми платежу, методів і джерел їх акумулювання. Серед основних відмінностей доцільно виділити такі:

- для окремих неподаткових надходжень не встановлюються ставки, пільги, терміни сплати, інші елементи, які є обов'язковими елементами системи оподаткування;

- порядок нарахування та зарахування на казначейські рахунки державного і місцевих бюджетів окремих неподаткових надходжень регламентується не Бюджетним кодексом, а спеціальними нормативними документами органів державної влади та управління, рішеннями представницьких й управлінських місцевих органів;

- низка неподаткових платежів не відповідає фіскальному критерію регулярності сплати, а здійснюється по мірі задоволення потреб громадян у вчиненні певних заходів (приватизації чи перепису майна, відкриття підприємницької діяльності, ліцензування видів діяльності та інше) [7, с. 41].

Результати практичного застосування методів, форм, інструментів і важелів механізму формування доходів бюджету відображаються в обсязі акумульованих до державного бюджету надходжень.

Формування та виконання державного бюджету за доходами, повноваження учасників бюджетного процесу на державному рівні, розподіл функцій між ними регламентуються чинною законодавчою базою. Зокрема: Конституцією України (1996 р.), Бюджетним кодексом України (2010 р.) [2], Податковим кодексом України (2010 р.) [8], щорічними Законами України «Про Державний бюджет України на відповідний рік», Постановами Верховної Ради України, Указами Президента України, нормативно-правовими актами Кабінету Міністрів України, центральних органів виконавчої влади, міжнародними договорами, ратифікованими Верховною Радою України) та ін.

Центральне місце в бюджетному законодавстві, яке стосується питань формування державного бюджету, займає Бюджетний кодекс України (далі – БКУ) від 08.07.2010 р. № 2456–VI. Зазначений нормативно-правовий акт регламентує бюджетний процес на державному рівні (статті 32–62 БКУ), порядок затвердження державного бюджету з дефіцитом і фінансування бюджету (ст. 14–18 БКУ), визначає склад доходів державного бюджету (стаття 29 БКУ) тощо.

Формування доходів бюджету відбувається в умовах розподільних процесів та тривалого примноження. Держава, враховуючи об'єктивні умови, внутрішні й зовнішні джерела, розробляє та використовує відповідний механізм формування доходів державного бюджету. Особливості реалізації цього механізму, його окремих форм, методів й інструментів мобілізації коштів у бюджеті залежать від обсягу національного багатства та ВВП країни, умов і способів управління, змісту та обсягу функцій держави, завдань, які вирішує суспільство на кожному етапі свого розвитку, стану економіки, рівня добробуту громадян у країні та інших факторів.

Доходи бюджету формуються в процесі функціонування та динамічного розвитку економічних відносин на другій фазі розширеного суспільного відтворення – розподіл і через розподіл впливають на інші стадії, особливо виробництво, обмін та споживання. Бюджетування є прерогативою держави, тому воно надається компетентними державними органами на основі фінансового закону.

Форми та методи механізму наповнення дохідної частини бюджету повинні враховувати умови та специфіку об'єктивних економічних законів і закономірностей розвитку суспільства, особливо вплив різних факторів, форм та методів організації і здійснення державного регулювання макроекономічних процесів, наявність економічних інтересів різних соціальних груп.

Передумовою забезпечення формування доходів державного бюджету є ефективна організація бюджетного процесу відповідно до бюджетного календаря. Бюджетний календар – це сукупність послідовних періодів здійснення бюджетного процесу в чітко визначені строки, встановлені згідно із законодавством.

Головна мета бюджетного календаря полягає у встановленні строків організації бюджетного процесу, які забезпечують ефективність та оптимальність бюджетної процедури. Строки бюджетного календаря відповідно до стадій бюджетного процесу представлено у табл. 1.1.

Усі стадії бюджетного процесу ретельно регламентовані процесуальними нормами бюджетного права, що забезпечує чітке планування та додержання бюджетної дисципліни. При цьому зазначені стадії слідує чітко, послідовно одна за одною, та їх порядок не може бути змінений ні в якому разі. Крім того, кожна зі стадій бюджетного процесу, в

Таблиця 1.1

**Бюджетний календар, який регламентує організацію
бюджетного процесу на державному рівні в Україні**

Стадії бюджетного процесу	Статті БКУ	Термін
Складання проєктів бюджету	ст. 37 п. 3	не пізніше 15 вересня року, що передує плановому
Розгляд проєкту та ухвалення Закону про Державний бюджет України, рішень про місцеві бюджети	ст. 39	Закон про Державний бюджет України приймається до 1 грудня року, що передує плановому
Виконання бюджету, в тому числі у разі необхідності внесення змін до Закону про Державний бюджет України, рішення про місцеві бюджети	гл. 8	з 1 січня по 31 грудня бюджетного року
Підготовка та розгляд звіту про виконання бюджету і прийняття рішення щодо нього	гл. 10	подається не пізніше 1 квітня року, наступного за звітним

Джерело: складено на основі [2]

свою чергу, теж складається з декількох етапів, які є також обов'язковими. На кожній стадії бюджетного процесу вирішуються питання, що не можуть бути розглянуті в інший час, наприклад, питання надання міжбюджетних трансфертів, закріплення процентних відрахувань від загальнодержавних податків і зборів вирішуються на стадії складання бюджету, а остаточно затверджуються на стадії прийняття Закону про державний бюджет. Відкриття та реалізація бюджетних асигнувань здійснюються на стадії виконання бюджету і тільки після його затвердження тощо [9].

В умовах демократичного суспільства бюджетний процес має бути гласним, прозорим, логічно послідовним. Він повинен базуватися на демократичних принципах, чітко окреслювати цілі й завдання бюджетування. Логічне завершення цього процесу має відобра-

жатися у бюджетному законодавстві з виділенням та оцінкою відповідних результатів.

Отже, доходи державного бюджету варто розглядати як поняття, яке нерозривно пов'язане з функціями держави щодо регулювання соціально-економічних процесів у суспільстві, оскільки виступає матеріальною основою для їхньої реалізації.

Висновки

Механізм мобілізації доходів бюджету на практиці реалізується шляхом проведення бюджетних процедур на всіх стадіях бюджетного процесу. В його складі виділено податковий і неподатковий механізми мобілізації доходів бюджету, які здатні забезпечити закріплені та власні надходження бюджетів адміністративно-територіальних одиниць, а відтак – забезпечити виконання повноважень органами державної влади.

Література

1. Пасічник Ю. В. Бюджетна система України та зарубіжних країн: навчальний посібник. Київ: Знання-Прес, 2002. 495 с.

2. Бюджетний кодекс України : Закон України від 08 липня 2010 р № 2456-VI. URL : zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17. (дата звернення 1.11.2018)
3. Карлін М. І., Горбач Л. М., Новосад Л. Я. та ін. Державні фінанси в транзитивній економіці: навчальний посібник / за заг. ред. д. е. н., проф. Карліна М. І. Київ: Кондор, 2003. 220 с.
4. Василик О. Д., Павлюк К. В. Бюджетна система України: підручник. Київ: Центр навчальної літератури, 2004. 544 с.
5. Огонь Ц. Г. Доходи бюджету України: теорія і практика: монографія. Київ: Київ. нац. торг.-економ. ун-т, 2003. 580 с.
6. Романенко О. Р. Фінанси: підручник. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 312 с.
7. Сидор І. П. Податковий і неподатковий механізм наповнення місцевих бюджетів в Україні. *Економіка. Фінанси. Право*. 2017. № 9. С. 41–48.
8. Податковий кодекс України. Закон України від 2.12.2010 р. № 2755-VI. URL: zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=29&nreg=2755-17. (дата звернення 1.11.2018)
9. Фінансове право: навч. посіб. / за ред. М. П. Кучерявенка. Харків: Право, 2010. 288 с.

Reference

1. Pasichnik, Yu. V. (2002). *Budgetna sistema Ukraini ta zarubignih krain* (Budgetary system of Ukraine and foreign countries), Znannya-Pres, Kyiv, Ukraine.
2. The Verkhovna Rada of Ukraine (2012), The Law of Ukraine "Budget Code of Ukraine". Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (Accessed 11 November 2018).
3. Karlin, M. I., Horbach, L. M., Novosad, L. YA. (2003), *Dergavni finansi v tranzitivniy ekonomici* (Public finances in a transitive economy), Kondor, Kyiv, Ukraine.
4. Vasilik, O. D., Pavlyuk, K. V. (2004), *Budgetna sistema Ukraini* (Budget system of Ukraine), Tsentr navchalnoyi literaturi, Kyiv, Ukraine.
5. Ogon, Ts. G. (2003), *Dohodi budgetu Ukraini: teoriya i praktika* (Budget revenues of Ukraine: theory and practice), KNTEU, Kyiv, Ukraine.
6. Romanenko, O. R. (2006), *Financi* (Finance), Tsentr navchalnoyi literaturi, Kyiv, Ukraine.
7. Sidor, I. P. (2017), "Podatkoviy i nepodatkoviy mehanizmi napovnennya miscevih budgetiv v Ukraini", *Ekonomika. Finansi. Pravo*. Vol.9, pp.41-48.
8. The Verkhovna Rada of Ukraine (2012), The Law of Ukraine "Tax Code of Ukraine". Retrieved from: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=29&nreg=2755-17> (Accessed 11 November 2018).
9. Kucheriavenko, M.P. (2010), *Finansove pravo* (Financial law), Kharkiv Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 06.01.2019 р.

УДК 346.7

DOI: <https://doi.org/10.31732/2707-9155-2019-34-98-104>

Сутність та призначення місцевих бюджетів: правовий аспект

Талимончик А.Б.

*Здобувач вищої освіти зі спеціальності «Право»,
Інститут післядипломної освіти
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
м. Київ, вул. Васильківська, 36, 03022, Україна
тел.: (093) -27-630-50, e-mail: tab321@online.ua
ORCID: 0000-0001-5880-3437*

The essence and purpose of local budgets: the legal aspects

Talimonchik A.B.

*Applicant for higher education
Institute Of Continuing Education Taras Shevchenko National University of Kyiv
tel.: (093) -27-630-50, e-mail: tab321@online.ua
ORCID: 0000-0001-5880-3437*

Анотація. У статті визначено природу та сутність місцевих бюджетів, що виступають важливим чинником державного розвитку і фінансової стабільності, важелем здійснення перерозподільних процесів, інструментом макроекономічного регулювання, фінансовою базою органів місцевого самоврядування, інструментом реалізації державної регіональної політики, формування і використання фінансових ресурсів територіальних утворень, основним важелем фінансового вирівнювання, головним джерелом ресурсів для утримання і розвитку місцевого господарства, вирішення місцевих проблем. З їх допомогою реалізуються перспективні цілі національного розвитку і загальнодержавних програм, проводиться фінансування державних видатків; місцевим бюджетам належить важлива роль у забезпеченні конституційних гарантій, вирішенні соціальних проблем та піднесення рівня добробуту населення. Методологічною основою роботи є система законів і наукових принципів, розроблених юридичною наукою щодо проблем управління формуванням і використанням державних ресурсів на місцевому рівні. В основу проведеного дослідження покладено системний підхід до вивчення ролі фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування в суспільній структурі та визначення інструментарію їх впливу на соціальний розвиток адміністративно-територіальної одиниці. Для розв'язання поставлених у статті завдань використано різноманітні загальнонаукові і спеціальні методи дослідження. Так, із допомогою діалектичного методу пізнання, що дає можливість вивчити явища у процесі розвитку і взаємозв'язку, було визначено сутність фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування на місцевому рівні. Також у ході дослідження використано метод

історико-логічної аргументації. Актуальність даної статті полягає у тому, що на сьогодні фінансова спроможність адміністративно-територіальних одиниць слугує основним критерієм при визначенні здатності національної економіки розвиватися за рахунок власного забезпечення. Формування належної бази органів місцевого самоврядування, побудова досконалого механізму управління ресурсами на місцевому рівні, забезпечення тісної співпраці органів управління досягається за умови реалізації політики економічної стабільності, за якої максимальна увага законодавчої й виконавчої влади приділяється ефективному управлінню формуванням і використанням фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування.

Ключові слова: місцеві бюджети, фінансування, стабільність держави, органи місцевого самоврядування, Бюджетний кодекс, державні ресурси, перерозподільні процеси.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 11.

Annotation. The article defines the nature and essence of local budgets, which are an important factor of state development and financial stability, the lever of redistribution processes, the instrument of macroeconomic regulation, the financial base of local self-government, the instrument of implementation of state regional policy, plans for the formation and use of financial resources of territorial entities. financial equalization, the main source of resources for maintaining and developing the local economy local problems; with their help the perspective goals of national development and national programs are realized, the state expenditures are financed; local budgets play an important role in ensuring constitutional safeguards, addressing social problems and raising the standard of living of the population. The methodological basis of the work is a system of laws and scientific principles developed by the legal science on the problems of managing the formation and use of state resources at the local level. The basis of the conducted research is a systematic approach to the study of the role of financial resources of local self-government bodies in the social structure and determination of tools for their influence on the social development of the administrative-territorial unit. Various general and specific research methods have been used to solve the tasks set out in the article. Thus, using the dialectical method of cognition, which makes it possible to study phenomena in the process of development and interconnection, the nature of the financial resources of local governments at the local level was determined. The method of historical and logical argumentation was also used in the study. The relevance of this article is that today the financial capacity of the administrative-territorial units serves as the main criterion in determining the ability of the national economy to develop at the expense of its own security. Formation of a proper base of local self-government bodies, creation of a perfect mechanism for managing resources at the local level, ensuring close cooperation of the governing bodies is achieved provided the implementation of the economic stability policy, under which the maximum attention of the legislative and executive authorities is given to the effective management of the formation and use of the financial resources of the local government bodies.

Keywords: local budgets, financing, stability of the state, local self-government bodies, Budget Code, state resources, redistribution processes.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 11.

Постановка проблеми

Провідне місце в системі регулювання стабільності держави, створення сприятливого фінансового середовища для швидкого розвитку ринкових від-

носин, забезпечення макроекономічної рівноваги належить бюджету. Він є невід'ємною частиною ринкових відносин і одночасно важливим інструментом реалізації державної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Функціонування місцевих бюджетів були предметом дослідження провідних вітчизняних та зарубіжних учених. Зазначені проблеми знайшли відображення у працях вітчизняних науковців, зокрема Базилевича В.Д., Губерської Н.Л., Кириленка О.П., Кравченко В.І., Луїної І.О., Рожка О.Д., Чугунова І.Я., Федосова В.М., Юрія С.І. та інших. Належне місце у розробці цих проблем займають роботи західних вчених, зокрема, Дж. Б'юкенена, П. Друкера, Р. Гнейста, Л. Ерхарда, Л. Штейна.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Проте, в умовах проведення соціально-політичних перетворень, виникають нові проблеми функціонування місцевих бюджетів, які потребують детального дослідження та вирішення.

Формулювання цілей статті

Метою даної статті є дослідження сутності та призначення місцевих бюджетів.

Виклад основного матеріалу дослідження

Місцеві бюджети займають одне з центральних місць в економічній системі держави. В них зосереджується значна частина фінансових ресурсів, які є найбільш чисельною ланкою бюджетної системи та відіграють важливу роль у перерозподілі валового національного продукту, фінансуванні державних витратків, насамперед – соціальної спрямованості. Місцевий бюджет є основним інструментом, за допомогою якого місцева влада може впливати на локальну активність, створювати умови для економічного та соціального піднесення території своєї юрисдикції.

У Бюджетному кодексі України визначено, що бюджет – план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються відповідно органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду. Бюджетна система України – сукупність державного бюджету та місцевих бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного і адміністративно-територіальних устроїв і врегульована нормами права. Зведений бюджет України включає показники Державного бюджету України, зведеного бюджету Автономної Республіки Крим та зведених бюджетів областей, міст Києва та Севастополя. Зведений бюджет області включає показники обласного бюджету, зведених бюджетів районів і бюджетів міст обласного значення цієї області. Зведений бюджет району включає показники районного бюджету, бюджетів міст районного значення, селищних та сільських бюджетів цього району. Зведений бюджет міста з районним поділом включає показники міського бюджету та бюджетів районів, що входять до його складу. Якщо місту або району у місті адміністративно підпорядковані інші міста, селища чи села, зведений бюджет міста або району у місті включає показники бюджетів цих міст, селищ та сіл. Показники бюджетів об'єднаних територіальних громад, що створюються згідно із законом та перспективним планом формування територій громад, включаються до відповідних зведених бюджетів [1].

Місцеві бюджети є складовою частиною бюджетної системи України. Місцевими бюджетами є бюджет Автономної Республіки Крим, обласні, районні бюджети та бюджети місцевого самоврядування. Бюджетами місцевого самоврядування є бюджети територі-

альних громад сіл, їх об'єднань, селищ, міст (у тому числі районів у містах), бюджети об'єднаних територіальних громад, що створюються згідно із законом та перспективним планом формування територій громад. На сьогодні налічується 11761 місцевий бюджет (без місцевих бюджетів Автономної Республіки Крим та м. Севастополя). Бюджети місцевого самоврядування - бюджети територіальних громад сіл, їх об'єднань, селищ, міст (у тому числі районів у містах), бюджети об'єднаних територіальних громад, що створюються згідно із законом та перспективним планом формування територій громад [2].

Особливістю місцевих бюджетів є те, що вони:

- відображають певну, чітко обмежену, частину грошових відносин, які функціонують на окремій території;

- забезпечують матеріальну незалежність органів місцевого самоврядування і безпосередньо їм підпорядковані;

- усі їхні ланки органічно пов'язані не тільки між собою, а й з установами та підприємствами всіх форм власності, які функціонують на території регіону [2].

Стосовно визначення поняття «місцеві бюджети» в економічній літературі існує чимало підходів щодо їх трактування. Місцеві бюджети розглядалися як сукупність завдань, доручених місцевим органам, і сукупність коштів, котрими вони володіють для їх задоволення.

Так, І. Л. Сазонець, Т. В. Гринько та Г. Ю. Придатко схилиються до визначення місцевих бюджетів як «фондів фінансових ресурсів, призначених для реалізації завдань і функцій, що покладаються на органи місцевого самоврядування». Автори зазначають, що «як складова бюджетної системи держави і основа фінансової бази діяльності органів місцевого самоврядування місце-

ві бюджети забезпечують необхідними грошовими засобами фінансування заходів економічного та соціального розвитку, які здійснюються органами влади на відповідній території» [3]. Таке визначення місцевих бюджетів акцентує увагу на ролі місцевих бюджетів у фінансуванні економічного та соціального розвитку територій і акцентує увагу на фінансовому призначенні місцевих бюджетів.

О.С. Близняк, Н.Л. Губерська, О.А., Музика, Р.А. Ксенко, використовуючи комплексний підхід, розглядають місцевий бюджет у трьох аспектах:

- як правовий акт, згідно з яким виконавчі органи влади отримують легітимне право на розпорядження певними фондами грошових ресурсів;

- план (кошторис) доходів і видатків відповідного місцевого органу влади чи самоврядування;

- економічна категорія, закономірний атрибут самостійної територіальної одиниці, наділеної відповідним правовим статусом [4].

Т.М. Рева пропонує характеризувати місцеві бюджети як «сукупність економічних відносин, які сприяють територіальному перерозподілу ВВП і національного доходу країни та забезпечують створення фінансової бази місцевих органів влади» [5].

О.О. Сунцова характеризує місцеві бюджети як «сукупність економічних (грошових) відносин, що виникають у зв'язку з утворенням та використанням фондів грошових засобів місцевих органів влади в процесі перерозподілу національного доходу з метою забезпечення розширеного відтворення та задоволення соціальних потреб суспільства» [6].

О.П. Кириленко підходить до визначення місцевих бюджетів крізь призму функцій, які вони виконують. У державних фінансах місцеві бюджети є «складовою бюджетної системи», «ін-

струментом реалізації загальнодержавних програм», «джерелом фінансування державних видатків, інструментом фінансового вирівнювання». У місцевих фінансах – «фінансовою базою місцевого самоврядування», «фінансовими планами територіальних формувань», «джерелом утримання і розвитку місцевого господарства», «джерелом фінансування локальних послуг». В економічній системі – використовуються як інструмент: «перерозподілу ВВП», «державного регулювання на мікрорівні», регіональної, фінансової та економічної політики [7]. Таке повне розкриття сутності місцевих бюджетів охоплює всю систему функцій місцевих бюджетів, проте місцевий бюджет як категорія потребує структурування і точного лаконічного визначення на законодавчому рівні.

Н. Ширкевич схиляється до визначення місцевих бюджетів як частини основного річного фінансового плану країни – державного бюджету. Крім того, місцеві бюджети утворюють централізований фонд грошових коштів місцевих рад, котрим вони розпоряджаються з метою здійснення заходів, які щорічно передбачаються планом економічного і соціального розвитку.

І. Ходорович розглядає місцевий бюджет як сукупність економічних відносин, що забезпечують фінансову базу місцевих Рад щодо розвитку і утримання головним чином галузей господарства, які безпосередньо спеціалізуються на підвищенні доброту населення [8].

З вище зазначеного можна зробити висновок, що єдиного підходу до визначення місцевих бюджетів на сьогодні не існує.

Розгляд різних поглядів щодо визначення поняття «місцевих бюджетів» дозволяє охарактеризувати їх як сукупність економічних відносин, що виникають між місцевими органами самовря-

дування та суб'єктами розподілу створеної вартості в процесі формування територіальних фондів грошових коштів, які використовуються для соціально-економічного розвитку регіонів і поліпшення добробуту їх населення [2].

Основними функціями місцевих бюджетів є:

- формування грошових фондів для забезпечення діяльності місцевих органів влади;

- розподіл і використання грошових коштів між галузями економіки;

- контроль за фінансово-господарською діяльністю підприємств, організацій, установ, підвідомчих органам місцевого (регіонального) самоврядування [11].

Економічна сутність місцевих бюджетів проявляється в їх призначенні, а саме:

- формування грошових фондів, які є фінансовим забезпеченням діяльності місцевих органів влади;

- розподіл і використання цих фондів між галузями народного господарства;

- контроль за фінансово-господарською діяльністю підприємств та організацій, підвідомчих цим органам влади [9].

Місцевим бюджетам належить важлива роль у забезпеченні конституційних гарантій, вирішенні соціальних проблем, піднесенні рівня добробуту населення. Особливе призначення місцевих бюджетів закономірно пов'язують з тим, що вони є одним з вагомих чинників соціально-економічного розвитку. За останні роки до 60 % видатків бюджетів України на соціально-культурні заходи фінансувалося саме з місцевих бюджетів; за рахунок цих бюджетів майже повністю утримуються об'єкти житлово-комунального господарства; приблизно 1/5 бюджетних видатків на охорону навколишнього природного середовища

та ядерну безпеку, а також на державне управління фінансується з місцевих бюджетів.

Місцеві бюджети є одним із основних джерел задоволення життєвих потреб громадян. За рахунок видатків бюджету здійснюється оплата праці працівникам бюджетної сфери, проводяться додаткові виплати населенню для покриття витрат на оплату житлово-комунальних послуг, допомоги і пільг ветеранам війни та праці, сім'ям з дітьми, малозабезпеченим верствам населення, громадянам похилого віку, які потребують догляду та ін.

За допомогою місцевих бюджетів забезпечується надання суспільних послуг населенню, гарантованих Конституцією України, таких, як освіта, охорона здоров'я, медична допомога, соціальний захист тощо. З коштів місцевих бюджетів утримуються заклади культури, фізичної культури і спорту, фінансуються молодіжні програми [10].

Бюджетна система України ґрунтується, зокрема, на таких принципах, як самостійності та субсидіарності (розподіл видів видатків між державним бюджетом та місцевими бюджетами, а також між місцевими бюджетами ґрунтується на необхідності максимально можливого наближення надання гарантованих послуг до їх безпосереднього споживача), які безпосередньо визначають роль місцевих бюджетів у міжбюджетних відносинах. Принцип самостійності – Державний бюджет України та місцеві бюджети є самостійними. Самостійність бюджетів забезпечується закріпленням за ними відповідних джерел доходів бюджету, правом відповідних органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та

органів місцевого самоврядування визначати напрями використання бюджетних коштів відповідно до законодавства України, правом Верховної Ради Автономної Республіки Крим та відповідних місцевих рад самостійно і незалежно одне від одного розглядати та затверджувати відповідні місцеві бюджети [1].

Усі місцеві бюджети є самостійними, що забезпечується закріпленням за ними відповідних джерел доходів бюджету, правом місцевих органів влади визначати напрями використання бюджетних коштів відповідно до законодавства України, правом відповідних місцевих рад самостійно і незалежно одне від одного розглядати та затверджувати відповідні місцеві бюджети.

Висновки

Таким чином, місцеві бюджети виступають важливим чинником державного розвитку і фінансової стабільності, важелем здійснення перерозподільних процесів, інструментом макроекономічного регулювання, фінансовою базою місцевого самоврядування, інструментом реалізації державної регіональної політики, планами формування і використання фінансових ресурсів територіальних утворень, основним важелем фінансового вирівнювання, головним джерелом ресурсів для утримання і розвитку місцевого господарства, вирішення місцевих проблем; з їх допомогою реалізуються перспективні цілі національного розвитку і загальнодержавних програм, проводиться фінансування державних видатків; місцевим бюджетам належить важлива роль у забезпеченні конституційних гарантів, вирішенні соціальних проблем та піднесення рівня добробуту населення.

Література

1. Бюджетний кодекс України від 21.06.2001 р. №2542-III, Відомості Верховної Ради. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (дата звернення 12.03.2019)

2. Вишняков С.В. Місцеві бюджети. *Фінанси України*. Київ, 2016. № 10. С. 11-17.
3. Павлюк К.В. Формування доходів місцевих бюджетів. *Фінанси України*. Київ, 2007. №4. С. 24-37.
4. Малярчук А. Зарубіжний досвід формування місцевих бюджетів. *Вісник ТАНГ*. 2008. №1. С. 23-30.
5. Петришин О. Система місцевого самоврядування в Литві: перспективи використання досвіду в контексті муніципальної реформи в Україні. *Вісник Національної академії правових наук України*. Київ, 2013. № 3. С. 265-271. URL: https://nbuv.gov.ua/j-pdf/vapny_2013_3_34.pdf.26 (дата звернення 2.03.2019)
6. Сазонець І.Л., Гринько Т.В., Придатко Г.Ю. Управління місцевими фінансами: Навч. посібн. Київ : Центр навч. літ., Київ, 2006. 264 с.
7. Голець В.В. Становлення та розвиток місцевого самоврядування в Україні. *Часопис – XXI*. Київ. 2009. №11. С. 17-22.
8. Мацюра С.І. Трансферти в системі міжбюджетних відносин. *Актуальні проблеми економіки*. Київ, 2009. №5. С. 223-229.
9. Вдовенко Л., Фінанси: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 149 с.
10. Бюджетний кодекс України: закон, засади, коментар / За ред. Ц.Г. Огня і О.В.Турчинова. Київ : Парламентське видавництво, 2002. 320 с.
11. Ivanenko, T.V. and Hrushko, V.A. and Frantsuz, A.J (2018), “Optimal investment decision making on the model of production enterprise with limited resources”, *Investment Management and Financial Innovations*, vol. 15(4), pp. 61-68.

Reference

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2019), The Law of Ukraine ”Budget Code of Ukraine”, available at <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (Accessed 12 March 2019)
2. Vyshnyakov, S.V. (2016), “Local budgets”, *Financi Ukrainy*, vol.10, pp.11-17
3. Pavlyuk, K.V. (2007), “Formation of local budget revenues”, *Financi Ukrainy*, vol. 4, pp.24-37.
4. Malyarchuk, A. (2008), “Foreign experience in forming local budgets”, *Visnik TANG*, vol.1, pp. 23-30.
5. Petryshyn, O. (2013), “The system of local self-government in Lithuania: prospects of using experience in the context of municipal reform in Ukraine”, *Visnik Nacionalnoii Akademii Pravovih Nauk Ukrainy*, vol. 3, pp. 265-271. URL: https://nbuv.gov.ua/j-pdf/vapny_2013_3_34.pdf.26 (Accessed 12 March 2019)
6. Sazonets, I.L. and Hryn’ko, T.V. and Prydatko, H.U. (2006), *Upravlinnya miscevimi financami [Local Finance Management]*, Kyiv, Training Center Lit., Ukraine.
7. Golets, V.V. (2009), “Formation and development of local self-government in Ukraine”, *Journal – XXI*, vol. 11, pp. 17-22.
8. Matsyura, S.I. (2009), “Transfers in the system of intergovernmental relations”, *Aktualni problemi ekonomiki*, vol. 5, pp. 223-229.
9. Vdovenko, L.L. (2010), *Finansi [Finance]*, Center for Educational Literature, Kyiv, Ukraine.
10. Ognij, Ts.G. and Turchynov, O.V. (2002), *Budjetnij kodeks Ukrainy: zakon, princiri, komentary [Budget Code of Ukraine: law, principles, commentary]*, Parliamentary Publishing House, Kyiv, Ukraine.
11. Ivanenko, T.V. and Hrushko, V.A. and Frantsuz, A.J (2018), “Optimal investment decision making on the model of production enterprise with limited resources”, *Investment Management and Financial Innovations*, vol. 15(4), pp. 61-68.

Стаття надійшла до редакції 16.04.2019 року

Розділ 4

Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

УДК 355.40

DOI: <https://doi.org/10.31732/2707-9155-2019-34-105-113>

The ethics and morality of a private detective in the field of the legal requirements of the modern universe

Horielova V.

*Ph.D. in Law, Associate Professor of Department of State Legal disciplines,
“KROK” University, st. Tabirna, 30-32, 03113, Kyiv, Ukraine
tel.: (050) -52-704-40, e-mail: saxara_@bigmir.net
ORCID: 0000-0002-8224-3772*

Етика та мораль приватного детектива у полі правових вимог сучасного світу

Горелова В.Ю.

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри державно-правових дисциплін,
ВНЗ Університет економіки та права «КРОК»,
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, 03113, Україна
тел.: (050) -52-704-40, e-mail: saxara_@bigmir.net
ORCID: 0000-0002-8224-3772*

***Annotation.** The article is devoted to the analysis of peremptory provisions of ethical behavior and moral charters of private detectives from different countries of the world. A number of moral prescriptions that are characteristic of the institution of private detective activity and their characteristic features are analyzed. The article also explores the phenomenon of “increased level” of moral qualities of a private detective. It is noted that almost all the ethical codes of private detectives of the world actually emphasize the need for moral and ethical improvement of the*

profession of a private detective; collected and arranged the basic requirements that are set before the detectives of modern times. It has been revealed that in almost all international codes of ethics of private detectives, one of the main moral postulates is the rejection of "one's personal" in favor of a "common public" interest, which is seen by society as quite understandable and accepted, because the activities of a private detective in one way or another affect the rights and the legitimate interests of the person, and the fulfillment of the legitimate orders of the client requires an increased sense of duty for their decisions and actions that must comply with the principles and standards of morality, protection of the authority of private detective work in general. The article focuses on the category of "good faith" of a private detective, which is very important for any commercial organizations, because private detective activity is the same commercial structure (company), whose work is aimed at making a profit. It has been revealed that in the modern economically developed world, when considering conducting any business and making profit, the emphasis is on moral and ethical levers, and especially attention is paid to monitoring the moral level of their subordinates who provide services to customers, because it depends on the moral issue image of any company, and hence its future. It is proved that private detective activity should also be based on moral and ethical grounds, because the fulfillment of legitimate customer orders requires an increased sense of duty for their decisions and actions that must comply with moral principles and standards, protecting the authority of private detective activity in general; it is morality that should act as such a regulator, with the help of which a private detective, as a person, should navigate the world of social values, constantly improving personal qualities, which is only possible if the private detective himself realizes his duty to society and the imperative of morality becomes for him, not a compulsory duty, but a matter of honor.

Keywords: private detective, detective work, legal activity, ethics and morality, social values.
Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 19.

Аномація. Стаття присвячена аналізу імперативних положень етичної поведінки та моральних статутів приватних детективів різних країн світу. Проаналізовано ряд моральних приписів, які характерні для інституту приватної детективної діяльності та виявлені їх характерні особливості. В статті досліджено також феномен «підвищеного рівня» моральних якостей приватного детектива. Зазначено, що майже у всіх етичних кодексах приватних детективів світу фактично робиться наголос на необхідності моральної та етичної вдосконаленості професії приватного детектива; зібрані та скомпоновані основні вимоги, які ставляться перед детективами новітнього часу. Виявлено, що майже у всіх міжнародних кодексах етики приватних детективів одним з основних моральних постулатів виступає відмова від «свого особистого» на користь «загального суспільного» інтересу, що вбачається цілком зрозумілим та прийнятим суспільством, адже діяльність приватного детектива тим чи іншим чином торкається прав та законних інтересів людини, а виконання законних вимог клієнта вимагає підвищеного почуття обов'язку за свої рішення і вчинки, які повинні відповідати принципам і нормам моралі, охороні авторитету приватної детективної діяльності в цілому. У статті акцентується увага на категорії «добросовісної поведінки» приватного детектива, що дуже важливо для будь-яких комерційних організацій, адже приватна детективна діяльність така ж комерційна структура (фірма), робота якої спрямована на отримання прибутку. Виявлено, що у сучасному економічно-розвиненому світі при здійсненні будь-якої підприємницької діяльності і отриманні прибутку наголошується саме на моральному та етичному важелях, а особливо приділяється увага моральності співробітників, які надають клієнтам послуги, тому що саме від питання моралі і залежить імідж будь-якої компанії, а, отже, і її майбутнє. Доведено, що приватна детективна діяльність так само повинна базуватися на моральному

та етичному підґрунті, адже виконання законних замовлень клієнта вимагає підвищеного почуття обов'язку за свої рішення і вчинки, які повинні відповідати принципам і нормам моралі, охороні авторитету приватної детективної діяльності в цілому; саме мораль повинна виступати в якості такого регулятора, за допомогою якого приватний детектив, як особистість, має орієнтуватися в світі соціальних цінностей, постійно удосконалюючи особисті якості, що можливо лише в тому випадку, коли приватний детектив сам усвідомлює свій борг перед суспільством і імператив моралі стане для нього не вимушеним обов'язком, а справою честі.

Ключові слова: приватний детектив, детективна діяльність, законна діяльність, етика та моральність, соціальні цінності.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 1, бібл.: 19

The problem solving in general and its connection with important scientific or practical tasks

It can be said with confidence that in Ukraine, practically from the very first steps of its independence, one can notice the dynamic growth of private detective companies, the demand for which services in the modern era of the information society increases sharply. But legally such activity as private detective activity in the country does not exist and never existed, because there is still no special law, although in fact there are more than two thousand private detective agencies, whose number is growing almost exponentially. In addition, detective work is gaining momentum in the framework of the All-Ukrainian Association of Private Detectives registered on May 29, 2012. Thus, it is possible and even necessary to talk about the professional morality of a private detective as an exclusively criterion, according to which the directions of the state's activities should be determined.

An analysis of recent research and publications that initiated the resolution of this problem

Without a doubt, the law on private detective work will be adopted in the not distant future, and then the designated criterion will become as a benchmark for evaluating the activities of the state and its policies on the one hand, and play a sig-

nificant role in the consciousness of the people and public thinking on the other. This is especially relevant today, during political and economic instability, when in almost all countries of the world there is a "moral revolution" of the consciousness of humanity and this situation simply screams about the need to form a "moral immunity" for a private detective.

The purpose of the article is to analyze the moral principles and ethical standards that exist in detective agencies of different states.

Analysis of recent research and publications

The article analyzes the moral and ethical principles of different countries. Used regulations, official websites of private detectives. The issues raised in the article are reviewed by scientists from different countries: Marcin Berent, Código Deontológico, Daymond John, Tim Prenzler.

Unsolved earlier part of the general problem

In modern society, whether the issue of the moral level of society as a whole becomes increasingly relevant, but the special importance is given to the ethical and moral requirements of those bodies and individuals on the actions of which depend the fate of others. Undoubtedly, the priority in this issue is facing law enforcement agencies, prosecutors, the court, lawyers,

but at the same time non-state – private detectives. However, the topic of this study today takes the place of “heightened interest” of the public in our country in connection with attempts of legislative approval of the very institute of private detective work and, thus, experience and developments in this matter of those countries of the world where this institute has already become more important in legal terms.

Presentation of the main research material

Full recognition of the need for the legal consolidation of moral principles in any industry is a kind of “engine” of justice and legal stability. The philosophy of the private detective’s professional activities consists mainly in the knowledge of the truth, subject exclusively to the letter of the law. This task is difficult because even the framework of the lawful activities of a private detective is not clearly limited, but necessary. Private detective today in its work is guided by the principle “that is not prohibited, it is allowed” and thus adheres to the framework of the law, on the part of the moral, the field of activity of a private detective is left to his own will, which must coincide with the will of other people. It follows that, guided by the law, a private detective is obliged to combine his own will with the public. And this volition certainly must be subordinated to reason. Indeed, it is difficult to imagine a private detective who lacks the ability to think analytically, because in the practice of a private detective it is necessary not only the ability to get information, but also to analyze it in order to provide the customer with a real picture of the event.

A private detective in most countries of the world is an autonomous person, a professional who possesses special knowledge, is trained at a high level in the spirit of serving society and high ethical standards, and is capable of self-organization

and responsibility. So, the “increased level” of moral indicators of the personality of a private detective is described in the Polish Code of Ethics of Private Detectives [1]. The ethics code of a private detective in Spain speaks about honesty – as the main quality of a private detective: “a private detective must be honest and act with truthfulness, loyalty and diligence in the performance of his work”, as well as “in carrying out his profession, the detective should give priority the interests of the client over any interests, including their own” [2]. In addition, the Code of Ethics of the Official Association of Private Detectives of the Valencia Community contains the fundamental principles that should regulate the professional practice of a private detective: independence; honesty (according to the document, a private detective must be truthful, faithful and conscientious in fulfilling his role and in relations with his clients, colleagues and public administrations, avoiding conflicts and disrespectful situations); dignity (the private detective must act in accordance with the rules of the honor and dignity of the profession, refraining from any negative behavior that includes breaking the law or discrediting); client’s interest (a private detective should diligently follow the interests of his client, even if it contradicts his own, colleagues or specialists in general); the secret of the investigation (the private detective is obliged to keep secret all information received from the customer); truthfulness (obliges a private detective to report only real information); the accuracy of the information provided to the client [3].

Similar moral principles are also considered by the Code of Professional Ethics of Private Detectives of Brazil, approved by the National Council and the National Union of Detectives on March 10, 2008. Part 3 of this document is interesting, where it is stated that a private detective in Brazil is obliged to “respect himself and

be confident in his value, prevent corruption, refuse gifts from suspicious persons, because these gifts may be negative intentions” [4]. Thus, the said moral code of a private detective is “recognized to serve the common good” and is a set of norms of behavior for a private detective. The moral code itself is a picture of the morality of a particular stratum of society, to which it refers [5, p.114]. It is easy to notice that in these acts focuses on the category of “good faith”, which is not unimportant for commercial organizations. Private detective activity is the same commercial structure (firm), whose work is aimed at making a profit. In the modern economically developed state, when considering doing business and making a profit, the emphasis is placed precisely on the moral side: “Watch the level of morality of your subordinates who provide services to clients, give this issue as much attention as possible, because the image of your company and, therefore, its future, depends on the moral issue” [6, p. 9]. In fact, what could be more effective than the most popular advertising, if not the image that the organization itself earns by its attitude to work and to people? Such a trustful and respectful attitude to a private detective or a detective agency on the part of society can be earned solely by observing moral principles, on the other hand, it is dishonest, immoral acts that a private detective will earn a negative reputation in the market for detective services whether or not he will follow the letter of the law. In addition, the general prestige of the profession may suffer from the non-observance of moral principles by one private agency or a private detective, which is not unimportant. That is why the associations of private detectives all over the world remove from their ranks those who, by their immoral acts, have damaged the reputation of the professional activities of others.

The specifics of the work of a private detective suggests the likelihood of mak-

ing complex psychological decisions that require: delicacy, quick response, confidentiality excerpts, inability to conduct business further, and so on. It is for this reason that a private detective must be prepared or we can even say “trained” so that these decisions are made in compliance with the moral code.

The moral imperativeness is laid still in the bosom of the future detective’s academic preparation and in every learning process in higher education it is important to emphasize moral education as the “foundation” of career development for a future private detective. After all, the behavior of a future lawyer (private detective) is often caused by circumstances prevailing in a country, fluctuations in an incompletely formed mind, desires, pressure from habits or habits and inclinations. And here it is necessary to find the lever, thanks to which the future detective will be able to resist the seeming “logic of facts” that is presented in the spirit of modern time as the “realm of lies” and “universal indifference.” Thus, morality is a must, not actually a motive. Here it is necessary to emphasize that when teaching the technical or legal subtleties of the private detective profession, it is important to present it from the side of complete moral integrity: observe moral principles not only in work but also inculcate them as a habit, as the only acceptable way to adequately respond to the whirlwind of personal and social changes.

It is not surprising that the primary goal of the creation of the World Association of Detectives (World Association of Detectives) founded in 1925 (currently unites about 1000 best specialists of private detective and security structures from 60 countries of the world) is to promote and support “the highest moral practices in the profession private investigator. The annual WAD conferences are held in various cities of the world in order to exchange

experience between private detectives, increase their professional skills, familiarize themselves with local peculiarities, traditions, and investigative practices. But the main goal of WAD at the same time is the development and real support of the highest moral standards of the profession of a private detective, strengthening the spirit of cooperation, mutual trust, goodwill and friendship between its members and members of similar organizations, which ensures rapid interaction in the execution, placement and transfer of international detective orders [7]. You can see that the specificity of the moral evaluation of the actions of a private detective in a certain sense is distracted from the factual explanation of his actions and only finds out the attitude to the moral requirement, whether they meet him or not. In the logic of moral consciousness it is assumed that whatever the problems and circumstances of a private detective, his state of mind and physical health, he must follow the law of morality, remember that for this he is responsible, and all kinds of “negative” circumstances do not eliminate his sanity for perfect. But at the same time, a private detective is morally free, has a choice, and is not simply compelled to this or that action. Thus, it can be said that, on the one hand, moral requirements come from society into which a private detective strives to get (in our case, the Association), and on the other hand, are always “inside” the human soul. The goal of the association is to combine this “external” and “internal”. It should also be noted that the practice of describing the moral principles of detective work, their approval and actual adoption is supported by all members of the Association, but in no case does it claim to be a “universal” solution to the question of what is “really” morality in every corner of the world.

The Code of Ethics for Private Detectives of India (2007) obliges detectives

to fulfill their professional duties with “honor, sincerity, honesty, loyalty, good conscience,” as well as in accordance with paragraph 1.7 of the Code “at any time to fulfill their obligations under the law and not to allow any violation of the law from colleagues and prevent fraud, and in accordance with clause 1.16 of the Code, “observe the accuracy and caution of the perception of truth” [8].

The Council of International Investigators Council of International Investigators CLL (USA) introduced in 2018 for participants a code of ethics for private detectives, where, in particular, it is stated that a private detective is obliged to: show yourself in your profession with honesty, sincerity, honesty, loyalty, morality and a good conscience in all relations with customers; to maintain the trust of clients in all circumstances, except when the interests of clients conflict with criminal law; conduct investigations within the framework of legality, morality and professional ethics; refuse to use listening methods in any form in countries where it is illegal; to keep in the strictest confidentiality information about the interests of clients from requests of third parties, especially in matters related to national fame or publicity; cooperate with all recognized and responsible law enforcement agencies and government agencies on matters within their jurisdiction; advise clients against any illegal or unethical actions; provide the client with an actual cost report; maintain their professional reputation, as well as the reputation of fellow detectives and professional colleagues [9].

However, the code of ethics of private detectives in South Carolina (USA) sounds quite full, where, among other things, it is pointed out that a private detective should not advertise his work, ability or merit in a non-professional way or in a “dramatic delusion” or exaggerate his merits, and he must avoid such behavior or practices

that may discredit or damage the dignity and honor of his profession (s.2); should not criticize the work of other investigators (s.4); must refrain from accepting a task or work if there is a personal conflict of interest (s.6) [10]. The Washington Association of Detectives Code of Ethics also indicates a ban on seeking to receive customers through advertising or another form of inquiry that is false or misleading, includes the use of haunting actions, creates an unreasonable expectation of favorable results or contains self-declared statements that are not verifiable (s. E) [11].

The Association of Private Detectives in Florida (USA) in its Code of Ethics also indicates the responsibility of a private detective to recognize and respect the professionalism of other employees (a.3). In addition, a private detective in Florida is prohibited from accepting compensation from other persons or organizations regarding the same matter without the knowledge and consent of his client (a.9). And in Article 13 of this Code of Ethics, it is actually said about the oath of a private detective: «I will diligently attempt to continually learn about new laws, rules, and regulations, and strive to educate myself in all facets of the work in which I am engaged to be able to better represent both myself, my profession, and my clients» [12]. Interesting points of the Ethical Code of Private Detectives in the UK are paragraph 8, which states that private detectives must act with self-control and tolerance, considering everyone with whom they come in contact, in the course of their activities with respect, justice and courtesy. Act with fairness and impartiality. They will not discriminate unlawfully on the grounds of sex, race, colour, language, religion or belief, political or other opinion, national or social origin, association with a national minority, disability, age, sexual orientation, property, birth or other status. [13]. It is easy to see that in these docu-

ments one of the moral tenets is the rejection of “their” personal interest in favor of the general. And this is quite understandable and acceptable, since the activities of a private detective concern in one way or another the rights and legitimate interests of a person, and the execution of legitimate customer orders requires a heightened sense of duty for his decisions and actions, which must comply with the principles and standards of morality, protect the authority of private detective activity in whole. A kind of ethical agreement in the circle of private detectives in Japan are moral regulations. As the most minimal mandatory ethical standards indicate the following responsibilities:

- be aware of the social mission of the detective that he carries in order to work and conscientiously carry out the instructions taken from the client in order to make life easier for people;
- conscientiously carry out their work in harmony with faith, as the highest measure of justice;
- always abide by laws and rules and not deviate from common sense;
- respect human rights and protect the interests of other people; do not conduct investigations that promote discrimination against a person.
- do not reveal the secrets of the client;
- constantly improve your character and strive to improve your knowledge;
- try to cooperate in harmony with each other, to unite and strive to develop the industry of a private detective story;
- refrain from receiving information by fraudulent methods, deception or false reports of results;
- not to allow improper placement of advertising, not to conduct illegal marketing activities [14]. Such prescriptions, which are complete and comprehensive in their content, are in turn a derivative of the moral and religious component that has developed over the centuries in a given country.

The practice of private detective work in Germany is called “one of the most controlled professions” by the government, justifying such an assertion by a complex system of obtaining permits for private detective work and strict monitoring related to the observance of a number of general laws by detectives, such as the German Data Protection Act. from 2000 and the Law on Privacy Protection and so on. In addition, private detectives in Germany are responsible for the decisions taken by them in accordance with their own instructions [15]. Thus, each detective agency establishes its moral and ethical rules of behavior paying attention to the laws in force and general moral principles and traditions. In the detective agencies of Germany in the rules of conduct (ethical rules) can be identified such indicative requirements as “personal honor”, “high culture”, “confidentiality” [16]. Currently in Australia, the ethical behavior of private investigators is governed by general law. At the same time, the boundaries of the ethical behavior of private investigators lie precisely within the limits of the legal field. We can say that the ethics of Australian private detectives clearly fits into the situation “what is not legal is not ethical”. Thus, the actions of a private detective story are spelled out in the Procedural Code of Private Detectives (2014). For example, a detective has no right to threaten or give empty promises (paragraph 4.2.3), should not give and take bribes (paragraph 4.2.4), should only collect information relating to his investigation. (clause 5.1.1) should not continue observation if it suspects that the subject has become aware of the observation (clause 5.2.6) [17], etc. In addition, it will be considered unlawful and unethical to collect information about a subject if it causes such negative consequences as embarrassment, ridicule or shame, or if the subject discovers that it is being monitored as such. And at the same time, the collec-

tion of information will be considered in the norms of moral and ethical, if it is not noticeable for the subject, and thus “will not confuse the person about whom the requests are being made” [18, p.22]. However, Australian law does not provide for any punishment for prosecuting a person, but complaints about such non-ethical behavior of private detectives are grounds for revoking a private detective’s license, as provided for in the 1979 Law on Licensing Private Agents]. An example of the unscrupulous behavior of private detectives in Australia can be deception (when the detective disguises himself as another person), the disclosure of private information (including misinformatization, the provision of careless recommendations, the creation of a negligent report) that caused “nervous shock” or other nerve shocks [19].

Conclusions of the study and prospects for further study of this topic

The moral law for a private detective in any country, above all, is of course the principle of will, which is subordinate to the mind and should be the fundamental core of behavior for all. In such circumstances, the law of morality can be viewed as coercion. The main regulator of the professional activity of a private detective is moral, the specificity of which as a way of regulating relations, is that moral conditions and evaluations are developed directly by public consciousness and are approved by the will of this community. Morality acts as a regulator, with the help of which a private detective, as a person, is oriented in the world of social values, constantly improving personal qualities. This is possible only when a private detective himself realizes his duty to society and the imperative of morality will become for him not a compulsory duty, but a matter of honor.

Reference

1. Berent, M (2016), "Ethics of the detective profession in the context of the minimum standard", *Krytyka Prawa*, vol. 8, pp. 18
2. "Code of Ethics Professional Association of Private Detectives of Spain" (2006). Retrieved from <http://www.omniaveritas.com/en/> (Accessed 29 October 2018)
3. The official site of Governing Board (2004), "Professional ethics and code of ethics". Retrieved from: <http://www.colegiodetectives.com/colegio-codigo> (Accessed 29 October 2018)
4. Code of Ethics Sao Paulo (2008). Retrieved from: <http://www.conselhodosdetetivesdobrasil.org/codig.htm> (Accessed 29 October 2018)
5. "Material and formal assumptions of the federal intervention in brazil", São Paulo (2017). Retrieved from: <https://www.amazon.com/Pressupostos-Materiais-Formais-Intervencao-Federal/dp/8545004885> (Accessed 29 October 2018)
6. Daymond, J. (2016), *The Power of Broke: How Empty Pockets, a Tight Budget, and a Hunger for Success Can Become Your Greatest Competitive Advantage Hardcover*, New York, USA.
7. The official site of World Association of Detectives (2014), "Code of ethics as members of World Association of Detectives. Retrieved from: <http://www.wad.net/code-of-ethics> (Accessed 29 May 2018)
8. The association of private detectives and investigators, india (2011), code of ethics. Retrieved from: <http://www.apdi.in/Code%20of%20Ethics.pdf> (Accessed 29 May 2018)
9. Council of International Investigators (2010). Retrieved from: <https://www.cii2.org/code-of-ethics> (Accessed 29 May 2018)
10. The official site of South Carolina Association of Legal Investigators (2008), "Code of Ethics". Retrieved from: <https://www.scalinv.com/code-of-ethics> (Accessed 29 October 2018)
11. The official site of The Washington Association of Legal Investigators (2009), "Code of ethics and professional conduct". Retrieved from: <https://www.wali.org/codeethics.asp> (Accessed 29 October 2018)
12. The official site of Florida Association of Private Investigators (2010), Professional Code of Ethics. Retrieved from: <http://www.myfapi.org/codeofethics> (Accessed 29 September 2018)
13. The official site of British Investigators (2009), "Code of Conduct for Private Investigators". Retrieved from: <https://private-investigator-training.org.uk/news/code-of-conduct-for-private-investigators> (Accessed 9 May 2018)
14. «G8 research Tokyo», "History and History / Professional" Retrieved from: <https://www.g-eight.jp/category/1994841.html> (Accessed 29 May 2018)
15. "Private shadowing by detectives – what is the legal situation?" (2009). Retrieved from: <https://www.kennstueinen.de/magazin/privatbeschattung-durch-detektive-wie-ist-die-rechtsslage/> (Accessed 29 May 2018)
16. The official site of detective agencies in Germany (2007). Retrieved from: <https://www.lb-detektei.de/privatdetektei.html>; <https://www.lentz-detektei.de/firmenprofil/honorare>; <https://www.kurtz-detektei-bielefeld.de/wirtschaftsdetektei-bielefeld/> (Accessed 1 September 2018)
17. «Work safe», 1 November (2014), "Code of practice for private investigators effective" available at: <http://www1.worksafe.vic.gov.au/vwa/claimsmanual/Content/2InvestigationsAndCompliance/PDFs/VWA%20Code%20of%20Practice%20for%20PI%27s%20Final%20Authorised%202014.pdf> (Accessed 29 May 2018)
18. Prenzler, T. (2001), *Private Investigators in Australia: Work, Law, Ethics and Regulation*, Sydney, Australia.
19. «Federal Register of Legislation» 2019 year, "Australian Government (1988 year) Privacy Act 1988 (Cth). See also Privacy Committee Act 1975 (NSW)." Retrieved from: <https://www.legislation.gov.au/Details/C2020C00025> (Accessed 29 October 2018)

Стаття надійшла до редакції 27.12.2018 р.

Актуальні проблеми психології

УДК 159.98:005.73

DOI: <https://doi.org/10.31732/2707-9155-2019-34-114-124>

Аналіз результатів дослідження психологічних умов розвитку корпоративної культури приватного закладу вищої освіти

Наконечна Н.В.

*кандидат психологічних наук, проректор
з науково-педагогічної роботи (корпоративне управління),
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК» ,
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, 03113, Україна
тел.: (063) -82-252-50, e-mail: natalyn@krok.edu.ua
ORCID: 0000-0001-6236-9549*

Analysis of results of research of psychological conditions of development of corporate culture of private institution of higher education

Nakonechna N.V.

*Ph.D. of psychology, vice-rector for scientific
and pedagogical sciences work (corporate management),
“KROK” University,
st. Tabirna, 30-32, 03113, Kyiv, Ukraine
tel.: (063) -82-252-50, e-mail: natalyn@krok.edu.ua
ORCID: 0000-0001-6236-9549*

Анотація. В процесі соціально-економічних реформ в Україні корпоративна культура поступово впроваджується в наше життя. Корпоративна культура багатогранна, відносно нова для нашого суспільства й недостатньо досліджена наукою. Особливого значен-

ня корпоративна культура набуває при створенні гармонійної моделі взаємодії учасників навчально-виховного процесу, адже у громадській і педагогічній свідомості до недавнього часу існувало переконання в тому, що культура освітньої установи являє собою комплекс історично сформованих норм і правил, які функціонують в середині закладів вищої освіти. Доцільно зазначити, що за останні 20 років приватні заклади вищої освіти, конкуруючи з державними освітніми установами, накопили позитивний світовий та вітчизняний досвід підготовки фахівців, спроможних реалізовувати набуті знання та кваліфікацію в умовах глобального інформаційного суспільства та ринкової економіки. Корпоративна культура таких закладів освіти, що сформувалась за ці роки, теж відзначається своєрідністю, функціонуючи в умовах конкурентності та вимог сучасного ринку праці, що формує принципово новий тип відносин між суб'єктами освітньої діяльності як в самій корпоративній, так і за її межами, що відзначається своєрідним поєднанням приватно-власницьких інтересів та традиційних педагогічних цінностей. Разом з тим нові умови функціонування закладів вищої освіти, зокрема інтенсифікація процесу входження в європейський освітній простір, зумовлюють потребу здійснення змін в організації і змісті навчально-виховного процесу, що без відповідного коригування корпоративної культури може призвести до так званого культурного розриву, наслідком якого може бути втрата досягнутих навчальним закладом цінностей та завоювань. У статті досліджена корпоративна культура закладів освіти. Визначено природу та механізм дії психологічних умов функціонування корпоративної культури закладів вищої освіти. Здійснено аналіз частотного розподілення результатів у блоці «Робота». Проаналізовано частотне розподілення результатів у блоці «Комунікація». Проаналізовано частотне розподілення результатів у блоці «Управління». Проаналізовано частотне розподілення результатів у блоці «Мотивація і мораль».

Ключові слова: емпіричні дані, експеримент, корпоративна культура, заклади вищої освіти, констатувальний експеримент, психологічні умови.

Формул.: 0, рис.: 0, табл.: 4, бібл.: 5.

Annotation. In the process of socio-economic reforms in Ukraine, corporate culture is gradually being introduced into our lives. Corporate culture is multifaceted, relatively new to our society and under-researched by science. Corporate culture is of particular importance when creating a harmonious model of interaction between participants in the educational process, because in the public and pedagogical consciousness, until recently, there was a belief that the culture of an educational institution is a complex of historically formed norms and rules that establish the educational institutions. . It is worth noting that over the last 20 years, private higher education institutions, in competition with state educational institutions, have accumulated positive world and domestic experience in training professionals capable of implementing the acquired knowledge and qualifications in a global information society and market economy. The corporate culture of such educational institutions, which has been formed during these years, is also distinguished by its peculiarities, functioning in the conditions of competitiveness and requirements of the modern labor market, which forms a fundamentally new type of relations between the subjects of educational activity both within the corporation and abroad, which it is characterized by a peculiar combination of private property interests and traditional pedagogical values. At the same time, new conditions for the functioning of higher education institutions, including the intensification of the process of entry into the European educational space, necessitate changes in the organization and content of the educational process, which without a proper adjustment of the corporate culture can lead to the so-called cultural gap, which can result in loss of values and gains achieved by the institution. The article deals with the corporate culture of educational institutions. The nature and mechanism of the psychological conditions of the functioning of the corporate culture

of institutions of higher education are determined. Formed molding experiment, on the basis of which a psycho-correction training program was developed and implemented. The analysis of frequency division of results in the block "Work" was performed. The frequency distribution of results in the "Communication" block is analyzed. The frequency distribution of results in the "Management" block is analyzed. The frequency division of results in the block "Motivation and Morality" is analyzed.

Key words: *empirical data, expert, corporate culture, institutions of higher education, qualifying experiment, psychological conditions.*

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 4, bibl.: 5.

Постановка проблеми

Констатувальний та формувальний етапи проведеного експерименту висвітлили наявність досягнутого закладами вищої освіти приватної форми власності відносно високого рівня організаційної культури, для якого характерні: значний ступінь згуртованості колективу, розвинута комунікаційна сфера, узгодження індивідуальних і колективних інтересів, відчуття гордості за свій навчальний заклад.

Проте цей досягнутий рівень потребує подальшого вдосконалення в основному в напрямках: розвитку інноваційного складника, сфери менеджменту, удосконалення змісту та форм навчально-виховного процесу, посилення конкурентоспроможності навчального закладу, зростання його іміджу та престижу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

У вивченні організаційної (корпоративної) культури і її розвитку на сьогоднішній день уже сформувалися і чітко визначилися окремі тематичні напрями аналізу цього феномена і створені відповідні наукові школи. Це, перш за все, типологізації організаційної культури К. Камерона, Р. Куїнна, А. Радугіна, К. Радугіна, Ч. Хенді, Е. Шейна, класифікації організаційно-психологічних методів дослідження Н. Макаркина, Т. Соломандіної, Л. Теплової, встановлення рівнів розвитку організаційної культури

І. Ладанова, і, особливо, стосовно становлення та розвитку організаційної культури навчальних закладів – фундаментальні та науковометодичні праці вітчизняних вчених: Г. Балла, О. Винославської, Н. Завацької, Л. Карамушки, С. Максименка, А. Шевченко та ін.

Орієнтаційну роль для дослідження становлять інноваційні напрямки досліджень, зокрема освітнього менеджменту та психологічних основ управління змінами в освітніх організаціях (Н. Алюшина, О. Бірюк, О. Винославська, Л. Даниленко, В. Івкін, Л. Карамушка, М. Кутас, С. Максименко, Т. Малкова, Л. Мороз, Л. Парашенко, О. Сафін, В. Семиченко, І. Сингаївська, В. Сідак та ін.). Водночас в існуючій монографічній літературі та дисертаційних роботах у запропонованій редакції тема дослідження не розглядалася, не піднімалися питання психологічних умов розвитку корпоративної культури у співвідношенні з іншими професійно-культурними кодексами в межах єдиного корпоративного чинника.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

За останні 20 років приватні заклади вищої освіти, конкуруючи з державними освітніми установами, накопичили позитивний світовий та вітчизняний досвід підготовки фахівців, спроможних реалізовувати набуті знання та кваліфікацію в умовах глобального інформаційного суспільства та ринкової економіки.

Корпоративна культура закладів освіти, що сформувалася за ці роки, є досить своєрідною, функціонуючи в умовах конкурентності та вимог сучасного ринку праці, що формує принципово новий тип відносин між суб'єктами освітньої діяльності як в самій корпорації, так і за її межами, що відзначається своєрідним поєднанням приватновласницьких інтересів та традиційних педагогічних цінностей.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження психологічних умов розвитку корпоративної культури приватного закладу вищої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження

На першому етапі експериментального дослідження під час застосування методу опитування отримані дані, які висвітлили ряд складників корпоративної культури навчального закладу, зокрема щодо оцінки навчального процесу, менеджменту, ефективності масових заходів та ін. Однак робити на підставі цих, хоча й об'єктивних, але водночас неповних даних, висновок про якісну картину всього організаційно-культурного комплексу навчального закладу, а тим більше про перспективи його подальшого розвитку, навряд чи можливо.

Такий висновок може бути здійснений лише засобами більш комплексної методики, яка включає констатувальний експеримент із залученням методик, які продемонстрували свою ефективність і адекватність [1].

Найбільш загальний показник стану корпоративної культури, а саме рівень її зрілості, визначається нами за методикою І. Ладанова шляхом анкетування співробітників закладів вищої освіти – респондентів (59).

Емпіричні дані проаналізовані із за-

стосуванням пакета програм IBM SPSS Statistics or Windows Версія 20. Для кожного з питань блоків проведено аналіз частотного розподілення результатів опитування та побудовано гістограми емпіричних розподілів з кривими теоретичного нормального розподілу.

Якщо на попередньому етапі цей рівень загалом відзначався як досить зрілий, що свідчить про сформованість корпоративної культури, то на другому етапі експерименту цей висновок був підтверджений з уточненнями позицій відповідно до градації І. Ладанова: дуже високим, високим та середнім рівнями корпоративної культури. Головне з цих уточнень те, що цей показник, який акумулює всю сукупність досягнень у сфері корпоративної культури, знаходиться в межах високого рівня – 208,9 бали.

Очевидно цей стан досить адекватно відображає рівень корпоративної культури вищих навчальних закладів приватної форми власності, оскільки він є репрезентативним за кількістю респондентів і корелюється з даними, що характеризують сучасний культурний розвиток інших закладів вищої освіти України. Наприклад, за даними опитування Т. Койчевою докторів наук Південноукраїнського національного педагогічного Університету імені К.Д. Ушинського, рівень організаційної культури в ньому становив 209,8 бала [2].

Це дає підстави зробити висновок про певну синхронність розвитку корпоративної культури приватних закладах вищої освіти, що зумовлено тими соціальними зрушеннями, які мають місце в українському сьогоденні, у тому числі й освітянськими реформаціями. Водночас для приватного закладу вищої освіти не менш важливим є вихід за межі цієї однотипності й набуття потенціалу конкурентоздатності, своєрідної унікальності, яка дає можливість задо-

вольнити освітні потреби (як загальні вимоги, так і специфічні, індивідуальні).

Зважаючи на те, що І. Ладанов встановив високий рівень у межах від 260 до 175 балів, то наведений показник – 208,9 бала явно тяжіє до нижнього порогу цього рівня. З одного боку, це реально підтверджує рівень корпоративної культури в Університеті «КРОК», з іншого – вказує на наявність проблемних ситуацій у функціонуванні організаційно-культурної сфери.

Це впливає з аналізу анкетних даних, який свідчить, що найбільш високий максимально можливий індекс – 290 балів не дав жоден з респондентів, а дуже високий (від 261 до 290) визначили лише 1,7% опитуваних. Така само мінімальна кількість респондентів (1,7%) кваліфікувала у цілому рівень організаційної культури як середній.

З цього можна зробити попередній висновок, що формування корпоративної культури пройшло початковий етап, набуло певної зрілості, накопичило певний потенціал для сходження на більш високий рівень.

Співвідношення мінімальних оцінок відповідей на поставлені респондентам запитання ілюструють необхідність нагального вирішення таких проблем, як удосконалення системи оплати праці і висування на нові посади.

Зокрема, твердження про те, що система заробітної плати не викликає нарікань працівників, лише один з респондентів оцінив найвищим балом – 10, а 71% з них фактично назвали цю систему незадовільною, оцінивши її в середньому нижче п'яти балів.

Що стосується представленого в теоретичній моделі менеджерського складника як інноваційного, то дані опитування щодо «налагоджена розумна система висування на нові посади» є на рівні 5,4 (з 10 можливих), що свідчить про

незавершеність цієї системи і потребу в удосконаленні всієї кадрової політики. У цьому випадку не завжди враховується думка колективу щодо тієї чи тієї особи, що може спричинити внутрішнє несприйняття такого рішення, через що дії такої особи оцінюються наперед негативно. З іншого боку, це також знижує показник ефективності менеджерської роботи.

Зокрема, наявні значні резерви і, перш за все, у збагаченні змісту навчально-виховного процесу. На це вказує оцінка респондентами стану прийняття «сучасних та ефективних рішень, спрямованих на удосконалення організації роботи і покращення змісту навчання, де найвищу оцінку 10 балів дали 0,7 % від усіх опитуваних, а 54% оцінили всього на 5 балів і нижче».

Наведені нами приклади – свідчення занепокоєності персоналу станом справ і, головне, що ним усвідомлюються потреби здійснення відповідних змін. На відміну від вище зазначених показників індиферентності у менеджерській сфері, викладацький склад як учасник констатувального експерименту демонструє більшу налаштованість на зміни.

Цікаві дані експерименту за окремими блоками опитувальника за І. Ладановим: «робота», «комунікація», «управління», «мотивація і мораль».

Зокрема, у блоці «Робота» найбільша частота відповідей припадає на діапазон 5-8. Цей блок характеризують дві основні тенденції: з одного боку, зростання інтересу до праці, бажання підвищення свого науково-педагогічного рівня (оцінено респондентами в межах 10-ти балів – близько 70%). І. Ладанов називає такий показник «гарним» та «мажорним» (табл. 1).

Досягнення цього результату, насамперед, залежить від поліпшення організації діяльності навчального закладу. На цю необхідність вказали в опитуванні

Таблиця 1

Аналіз частотного розподілення результатів у блоці «Робота»

		Статистики						
		У нашому навчальному закладі створені необхідні умови для підвищення науково-педагогічної кваліфікації	Усі охочі можуть пройти курси підвищення кваліфікації або отримати освіту за новою спеціальністю	У наших структурних підрозділах налагоджена розумна система висування на нові посади	Робочі місця у нас облаштовані	Усе необхідне для роботи у нас завжди під рукою	Робота для мене цікава	Трудові навантаження у нас оптимальні
№	Валідні	59	59	59	59	59	59	59
	Пропущені	0	0	0	0	0	0	0
Середня		6,88	7,08	5,58	7,85	7,66	8,41	6,73
Медіана		7,00	8,00	5,00	8,00	8,00	9,00	7,00
Окремі відхилення		2,540	2,873	3,131	2,108	2,294	2,182	2,658
Дисперсія		6,451	8,251	9,800	4,442	5,262	4,763	7,063
Асиметрія		-1,529	-1,802	-1,157	-1,176	-1,111	-1,513	-,490
Окремі помилки асиметрії		1,311	1,311	1,311	1,311	1,311	1,311	1,311
Розмах		10	10	10	10	10	9	8
Сума		406	418	329	463	452	496	397

близько 50% респондентів, оцінивши наявну чіткість і організацію роботи п'ятьма і нижче балами з 10 можливих. Тобто має місце все ще повільність в узгодженні організаційних форм роботи із сучасними потребами, тенденціями в діяльності Університету. Це пов'язане з об'єктивною управлінською ситуацією, зокрема, з повсякденною роботою структурних підрозділів. Ця ситуація «потребує прийняття оперативних, невідкладних рішень і безпосередньо пов'язана з повсякденною практичною діяльністю організації. Сам характер завдань, що вирішуються в таких умовах, вимагає від керівників прийняття адекватного і швидкого рішення» [3].

Із суб'єктивної сторони мова пови-

нна йти про професійну компетентність, а також «готовність брати на себе відповідальність за наслідки розв'язання тих, чи інших проблем» [3]. Очевидно, така управлінська ланка, як керівництво структурних підрозділів, потребує щодо цього відповідного коригування. Реалізація цієї умови буде відповідати і тому панівному психологічному настрою, який викликає у суб'єктів корпоративної культури, зокрема у персоналу, налаштованість на плідну працю.

Щодо пункту анкети «робота для мене цікава», абсолютна більшість опитуваних підтвердила це (92% оцінили на 10-8 балів). Ці відповіді свідчать про можливість реалізації персоналом своїх власних здібностей та бажань і наявні

можливості використати цю тенденцію для подальшого розвитку корпорації, що значною мірою є функцією організаційно-управлінською.

На цей організаційний чинник як один з найважливіших під час здійснення прогресивних змін в діяльності навчальних закладів вказує Л. Карамушка, вважаючи, що основним гальмом введення змін, опору нововведенням є організаційно-регулятивні причини, а не змістовно-сміслові [4].

Проблемними залишаються також організаційні питання, зокрема кар'єрне просування співробітників, що не задовольняє більшість з них (64% оцінили в 5 балів і нижче).

Підрозділ опитувальника «Комунікації» ілюструє досить високий рівень

спілкування між співробітниками, наявність різноманітних форм, методів зв'язків між ними (91% респондентів оцінили комунікаційний рівень закладу в 10-6 балів), тобто як «гарний» і «мажорний» рівень (табл. 2).

Що стосується регламентації поведінки всіх категорій співробітників, дотримання ними норм та правил, опитування виявило тенденцію необхідності їх удосконалення за принципом виключення поділу на привілейовані категорії, який негативно впливає на атмосферу стосунків між людьми. У цьому вбачається також можливість і необхідність розвитку атмосфери відкритості та прозорості ділових стосунків, а отже, і розвитку комунікаційного чинника організаційної культури. Підрозділ «Управ-

Таблиця 2

Аналіз частотного розподілення результатів у блоці «Комунікація»

		Статистики					
		У нас діють чіткі інструкції та правила поведінки для всіх категорій працівників	У нашому навчальному закладі налагоджена система комунікацій	У нас культивуються різноманітні форми і методи комунікацій	У нас немає ускладнень щодо отримання внутрішньо-університетської інформації	У нас заохочується двостороння комунікація	У нашому навчальному закладі заохочується безпосереднє звернення працівників та студентів до керівництва
№	Валідні	59	59	59	59	59	59
	Пропущені	0	0	0	0	0	0
Середні		6,20	7,29	7,66	7,85	7,56	8,14
Медіана		7,00	8,00	8,00	8,00	8,00	9,00
Окремі відхилення		3,016	2,297	2,411	1,690	2,070	2,145
Дисперсія		9,096	5,278	5,814	2,856	4,285	4,602
Асиметрія		-1,725	-1,667	-1,083	-1,061	-1,793	-1,865
Окремі помилки асиметрії		1,311	1,311	1,311	1,311	1,311	1,311
Розмах		10	8	8	7	8	6
Сума		366	430	452	463	446	480

лінія» опитувальника представлений за вісьмома показниками (табл. 3).

Найбільше балів (9,5) отримала спрямованість управлінського апарату на нововведення, що, за І. Ладановим, є «гарним» показником. Але ця цифра, на думку дисертанта, не є абсолютною, вичерпною, що відображає всю гаму прогресивних змін.

Очевидно, вона більше стосується заходів, пов'язаних з функціонуванням адміністративно-управлінських структур, а не інноваційних форм їх роботи. Що стосується серцевини Університету – навчально-виховного процесу, то

докорінних змін, спрямованих на його оновлення, респонденти не вбачають. Вони оцінили лінію на його вдосконалення на 6 балів, що відповідає «мажорному» рівню управління (8-6 балів).

Водночас робити висновок про світоглядну спрямованість суб'єктів корпоративної культури на підставі визначених І. Ладановим критеріїв не уявляється можливим, оскільки в основному йде мова про матеріальні чинники поведінки учасника корпорації. Ціннісно-духовні фактори не помітні, хоча вони, як відомо, є спонукальними не менше, ніж приземлено матеріальні.

Таблиця 3

Аналіз частотного розподілення результатів у блоці «Управління»

		Статистики							
		Наша діяльність чітко і детально організована	У нас приймаються сучасні та ефективні рішення, спрямовані на вдосконалення: 1) організації роботи; 2) покращення змісту навчально-виховного процесу	Наші працівники долучаються до процесу прийняття рішень на рівні: 1) кафедри; 2) факультету; 3) Університету	У нас організована професійна оцінка діяльності працівників	Дисциплінарні заходи у нас застосовуються як виняток	Конфліктні ситуації у нас вирішуються з урахуванням всіх реальних обставин	У нас практикується делегування повноважень на нижчі ланки управління	Наш навчальний заклад постійно спрямований на нововведення та прогресивні зміни
№	Валідні	59	59	59	59	59	59	59	59
	Пропущені	0	0	0	0	0	0	0	
Середні		6,29	6,17	7,05	7,14	8,19	7,14	6,97	8,73
Медіана		7,00	7,00	8,00	7,00	8,00	7,00	8,00	10,00
Окремі відхилення		2,736	2,811	2,445	1,995	1,843	2,675	2,840	1,720
Дисперсія		7,485	7,902	5,980	3,981	3,396	7,154	8,068	2,960
Асиметрія		-1,272	-1,242	-1,603	-1,840	-1,875	-,570	-1,581	-1,245
Окремі помилки асиметрії		1,311	1,311	1,311	1,311	1,311	1,311	1,311	1,311
Розмах		10	9	10	8	10	8	10	6
Сума		371	364	416	421	483	421	411	515

Блок «Мотивація і мораль» за методикою І. Ладанова є своєрідним психолого-етичним критерієм рівня організаційної культури навчального закладу. Зокрема, 98,6% респондентів оцінюють взаємовідносини в колективі (а це й становить основу його існування) на найвищому «гарному рівні» (табл. 4).

Працівники (члени колективу) у своїй абсолютній більшості (98,3%) відзначають наявність почуття гордості за свій навчальний заклад. Певною мірою це є свідченням гармонійності особистісних групових та загальноуніверситетських інтересів, відданості більшості співробітників освітянській справі.

Це стосується і багатьох інших методик, що досліджують сьогодні зміни у вищій школі. До критеріїв оцінки пер-

соналом змін у вищій школі віднесені в основному суто матеріально корисливі чинники: «конкурентоздатність організації; підвищення статусу, посилення іміджу організації; адаптація організації до суспільних процесів; забезпечення професійної кваліфікації та професійної кар'єри; отримання більшого прибутку організації; забезпечення матеріально-технічних потреб працівників» та ін. [5].

Очевидно, систему методів діагностики корпоративної культури доцільно доповнити такими методиками, які дали б можливість відобразити духовні, ціннісно-світоглядні аспекти корпоративної культури. Аналіз цього складника культури корпорації дає підстави для висновку про формуван-

Таблиця 4

Аналіз частотного розподілення результатів у блоці «Мотивація і мораль»

Статистика									
		Система заробітної плати у нас не викликає нарікань працівників	Ініціатива у нас заохочується	Ми підтримуємо добрі взаємовідносини у колективі	Взаємні відносини працівників з керівництвом заслуговують високої оцінки	У нас виявляється увага до індивідуальних відмінностей працівників	Завзяття до праці у нас заохочується	У наших структурних підрозділах панує кооперація та взаємоповага між працівниками	Наші працівники відчують гордість за свій навчальний заклад
№	Валідні	59	59	59	59	59	59	59	59
	Пропущені	0	0	0	0	0	0	0	
Середні		4,24	7,20	8,56	7,19	7,59	6,85	7,75	8,08
Медіана		5,00	8,00	9,00	8,00	8,00	7,00	8,00	8,00
Окремі відхилення		2,473	3,004	1,745	1,666	2,151	2,846	2,411	2,095
Дисперсія		6,115	9,027	3,044	2,775	4,625	8,097	5,814	4,389
Асиметрія		1,171	-1,826	-1,242	-1,839	-1,837	-1,556	-1,997	-1,211
Окремі помилки асиметрії		1,311	1,311	1,311	1,311	1,311	1,311	1,311	1,311
Розмах		10	10	6	8	8	10	8	7

ня корпоративного духу як запоруки успішності нововведень, змін та перетворень і, відповідно, переходу навчального закладу на якісно новий щабель свого функціонування на зразок тих навчальних закладів, які займають вищі ступені в освітній ієрархії. Категорія «корпоративний дух» і уособлює цю світоглядно-ціннісну, моральну орієнтацію.

Висновки

Отже, констатувальний експеримент із застосуванням типової методики І. Ладанова дав змогу кваліфікувати рівень досягнутої організаційної культури на прикладі Університету «КРОК» як високий (208,9 бала). Водночас ця методика орієнтує дослідника на перспективу досягнення більш високого (за градацією І. Ладанова), «дуже високого» організаційно-культурного рівня. У нашому випадку – це, головним чином, удосконалення змісту навчально-виховного процесу, підвищення ефективності менеджерського компонента, створення більш сприятливих матеріальних та організаційно-психологічних умов та стимулів роботи персоналу.

Очевидна необхідність уточнення «отримання додаткової інформації» щодо шляхів оновлення навчального процесу, що буде закладено в алгоритм формувального експерименту. І в цілому, незважаючи на загальну прийнятність і досконалість методики І. Ладанова, варто зазначити, що питання освітнього менеджменту в ньому не знайшло достатньо повного висвітлення, а саме потреби актуалізації його менеджерського складника, оскільки за показниками першої частини експерименту цей складник корпоративної культури все ще залишається найменш інноваційним. Між тим, з точки зору конкурентоздатності навчального закладу він є однією з головних засад

його життєдіяльності і запорукою подальшого розвитку.

Усі ці дані про стан та рівень організаційної культури навчального закладу, отримані під час констатувального експерименту за методикою І. Ладанова та власним інструментарієм, важливі як відправні в оцінці рівня корпоративної культури. Водночас вони не дають чіткого уявлення про її подальший розвиток, на який певною мірою орієнтує методика К. Камерона та Р. Куїнна, де як інструмент оцінки організаційної культури запропонували рамочну конструкцію конкуруючих цінностей. Параметри цієї конструкції – суттєві характеристики навчального закладу: найважливіші характеристики установи, стиль лідерства, стиль менеджменту, зв'язки, стратегічні цілі та критерії успіху.

Ця методика дає можливість не лише продіагностувати змістовні складники корпоративної культури, доповнюючи, уточнюючи та збагачуючи уявлення про її тип та рівень, а, будучи орієнтованою на «бажаний» результат, передбачає досягнення більш високого її розвитку. Переваги цієї методики ще й в тому, що вона дає можливість конкретизувати шляхи та методи досягнення бажаних параметрів, інакше кажучи, здійснювати більш ефективно психокорекцію розвитку тих чи тих складників корпоративної культури.

Так, уже аналіз відповідей на перший блок параметрів щодо найважливіших характеристик Університету визначає один з ключових напрямків його розвитку, а саме: збереження унікальності й нарощування самобутності з притаманними лише йому освітньо-профільними особливостями.

Про це свідчить думка респондентів: якщо сьогодні самобутність Університету оцінюється на рівні 29 балів (зі 100), то бажаний ступінь досягнення унікальності, єдності колективу типу

«він подібний великій родині» – сягає 68,5 балів.

Отже, ступінь згуртованості колективу є одним з ключових важелів підйому вищого навчального закладу приватної форми власності на більш високий рівень конкурентоспроможності. Ця теза орієнтує адміністративний персонал та науково-педагогічний склад на пошук

та впровадження широкого діапазону інновацій: повнішого використання потенціалу єдності, економічного та правового складників навчання, розширення палітри напрямків та спеціалізацій для студентів і, взагалі, забезпечення пріоритетності в реалізації та розвитку тих набутків і унікальних можливостей, які характерні саме для функціонування приватних закладів вищої освіти.

Література

1. Ладанов И. А. Социокультура организации. Организационное поведение : хрестоматия. Самара : ИД «Бахрах-М», 2006. С. 120–168.
2. Койчева Т. І. Експериментальне дослідження оцінки докторами наук організаційної культури педагогічного Університету. *Науковий вісник Південноукраїнського Національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського*. 2014. №112. С. 115–124.
3. Терещенко К. В. Відкритість персоналу як соціально-психологічний чинник організаційного розвитку освітніх організацій. *Актуальні проблеми психології*. / за ред. С. Д. Максименка, Л.М. Карамушки. Київ : А.С.К., 2012. Вип. 36. С. 192–195.
4. Карамушка Л. М. Психологічні основи управління змінами в освітніх організаціях: навчально-методичний посібник. Біла Церква : КОІПОПК, 2008. 76 с.
5. Карамушка Л. М., Толков О. С. Формування психологічної готовності персоналу вищої школи до діяльності в умовах соціально-економічних змін: монографія. Київ. Кам'янець-Подільський : Медобори. 2013. 254 с.

Reference

1. Ladanov, I.A. (2006), *Socio culture of organization. Organizational behavior* [Sociokultura organizacii. Organizacionnoe povedenie], «Bahrah-M», Samara, Russia.
2. Kojcheva, T.I. (2014), “Experimental study of the evaluation by the Doctors of Organizational Culture of the Pedagogical University”, *Naukovij visnik Pivdenoukraiincikogo Nacionalinogo pedagogichnogo universitetu im. K. D Ushinsikogo*, vol.112, pp. 115–124.
3. Tereshenko, K. B. (2012), “Personnel openness as a socio-psychological factor in organizational development of educational organizations”, *Aktualini problemi psihologii*, Vol. 36, pp. 192–195.
4. Karamushka, L.M. (2008), “*Psychological bases of change management in educational organizations*”, [Psihologichni osnovi upravlinnya zminami v osvritnih organizacijah], КОІПОПК, Bila Cerkva, Ukraine.
5. Karamushka, L.M. and Tolkov, O.S. (2013), Formation of psychological readiness of high school staff to work in conditions of socio-economic changes [Formuvannya psiholochichnoi gotovnosti personalu vishoi shkoli do diyalinosni v umovah socialino-ekonomichnih zmin], Medobori, Kiev-Kamyaneц-Podilsikij, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 20.01.2019 року

УДК 159.922.76-056.49:316.614

DOI: <https://doi.org/10.31732/2707-9155-2019-34-125-134>

Психологічні чинники дезадаптації дітей молодшого шкільного віку

Ніколаєв Л.О.

*кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»,
м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 30, Київська обл., 08400
тел. (063) 47-945-75, e-mail: leonid.nikolaiev@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6236-9549*

Маркелова А.В.

*магістр психології,
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова,
01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9
тел. (050) 33-496-76, e-mail: anastasiyamark@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1421-0992>*

Psychological factors of deadaptation of primary school cheidren

Nikolaiev L.O.

*Ph.D. in Psychology, Associate Professor of the Chair of Psychology
in SHEE «Pereiaslav-Khmelnytskyi State Pedagogical University
named after Hryhorii Skovoroda»,
St. Suhomlinskogo, 30, 08400, Pereiaslav-Hmelinickij, Kievskaya obl., Ukraine
tel. (063) 47-945-75, e-mail: leonid.nikolaiev@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6236-9549*

Markelova A.V.

*Master of the Psychology,
National Pedagogical Dragomanov University,
str. Pyrohova, 9, 01601, Kyiv, Ukraine
tel. (050) 33-496-76, e-mail: anastasiyamark@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1421-0992>*

Анотація. Питання дезадаптації дітей особливо гостро постають саме у молодшому шкільному віці. У статті автори висвітлюють основні причини дезадаптації молодших школярів шляхом аналізу теоретичних праць та практичної діяльності педагогів і психологів сучасності. Дезадаптація трактується у вигляді процесу, прояву, стану, результату. Соціально-психологічна дезадаптація є комплексом психологічних ознак особистості типу рис характеру, неадекватного прояву самооцінки, фобій, девіантної поведінки тощо, що ускладнюють соціальну адаптацію. Провокується індивідуальними статевими та психологічними особливостями обумовлення їх певної нестандартності, складної вихованості, що потребує індивідуальних підходів та за потребою спеціальних психолого-соціальних та психолого-педагогічних корекційних програм. Проблемам цієї групи притаманний психологічний характер, помітні порушення ціннісно-нормативної сфери не відмічаються. Ініціація дезадаптації буває за участю різних чинників, що можуть бути об'єднані в дві основні групи: зовнішня (соціальні, або об'єктивні чинники), та індивідуальна (особистісні, або суб'єктивні чинники). Зовнішня група чинників включає організацію мікросоціальної взаємодії у вигляді конфліктних ситуацій сімейної або виробничої сфери, труднощі у побудові неформального спілкування, які призводять до несприятливого результату адаптації. До індивідуальних чинників, що обумовлюють дезадаптацію, відносять генотипно зумовлені особливості людини – фізичну конституцію, тип нервової системи, темперамент, біологічні потреби, афективність, природні задатки, а також прижиттєво набуті особливості – знання, уміння, навички. Дезадаптація молодших школярів детермінується загостренням соціально-економічних, психолого-педагогічних і біологічних чинників. Детермінанти, що обумовлюють розвиток дезадаптації у молодших школярів, постійно змінюються, ускладнюються, доповнюються новими, інтегруючи складну соціальну ситуацію в суспільстві. Дискомфорт додає специфічність навчальної діяльності, яку освоює молодший школяр. Автори визначають дезадаптацію як «процес» – зниження адаптаційних можливостей людини в умовах середовища або в певних умовах; як «прояв» – зовнішня характеристика неблагополучного стану людини у вигляді її нетипової поведінки, відношення та результативної діяльності в даних умовах середовища; як «результат» – порівняльна оцінка якісно нового стану та прояву, яке не відповідає умовам середовища, нетипове для людини, що виходить з її попередньої поведінки, відношення до діяльності, навчання, оточуючих.

Ключові слова: дезадаптація та адаптація, проблеми соціалізації, молодший шкільний вік, властивості нервової системи, афективність як особливість людини, психологічні задатки.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 29.

Annotation. The issue of children's deadaptation emerges especially acutely at the age of primary school. In the article the authors highlight the main causes of deadaptation of primary school children by analyzing theoretical works and practical experience of contemporary educators and psychologists. Deadaptation is interpreted as being a process, a phenomenon, a state and a result. Socio-psychological deadaptation is a complex of psychological features of a person, the type of traits of character, unrealistic self-esteem, phobias, deviational behavior etc. that make it more difficult to adapt to environment. It is triggered by individual sexual and psychological features of children that can be explained by their peculiarities and unstable upbringing. The problems of deadaptative school children bear a psychological character. Their successful adaptation to learning conditions requires individual approaches and, if needed, special psychological and socio-pedagogical corrective programs. The deadaptation could be triggered by various factors that fall into two main groups: external (social or objective factors) and individual (personal or subjective factors). The external group includes the organization of microsocial interaction such

as conflict situations at home or workplace, difficulties in participating in informal communication that lead to unfavorable outcomes in adaptation. Individual factors that trigger deadaptation include genotypically caused personal properties – physique, the type of nervous system, temperament, biological needs, affectiveness, natural abilities as well as those acquired during life – knowledge, competencies and skills. Deadaptation of primary school children is exacerbated by socio-economic, psychological pedagogical and biological factors. The aspects that determine the development of deadaptation among primary school children are constantly changing and get complicated, new aspects are added too, all of which creates a complex social situation. The discomfort is further aggravated by the specific nature of educational activity in which the child is involved. The authors define deadaptation as a “process” – a decrease in adaptational abilities of a person in an environment or under certain conditions; as a “phenomenon” – an external characteristic of a dysfunctional state of a person that is realized through untypical behavior, attitude and useful activity under specific conditions; as a “result” – a comparative assessment of a brand new state and behavior that does not correspond to the given conditions and is untypical of a person that results from their past behavior, attitude to activity, learning and the people around them.

Key words: *deadaptation and adaptation, problems of socialization, primary school age, aspects of nerve system, affectiveness like human features, psychological inclinations.*

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 9.

Постановка проблеми

Деадаптацію молодших школярів детермінує загострення соціальних, економічних, психологічних, педагогічних та біологічних чинників. При чому серед цих чинників відмічається постійна зміна, ускладнення, доповнення новими з інтеграцією складної соціальної ситуації в суспільстві. Дискомфорт також зумовлюється специфічністю навчальної діяльності, яку повинен освоювати дитина молодшого шкільного віку [14].

Деадаптація спостерігається при формуванні неадекватних пристосувальних людських механізмів до оточуючих середовищних умов, що є чинником конфліктного типу стосунків, поведінкових порушень, появи психогенного захворювання чи реакції, підвищення рівня тривожності, порушення у гармонійному особистісному розвитку.

Все це загалом є чинниками формування специфічних проблем для дитини. На цьому періоді розвитку дитини потрібна особлива увага – батьківська, педагогічна, психологічна та лікарська.

Якщо вимоги від навколишнього середовища для особистості молодшого школяра важко досяжні, неминуча загроза деадаптації [17].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Українськими науковцями які досліджували питання деадаптації в навчальних закладах були: О. Єжова, Л. Кальченко, Л. Міщик, В. Оржеховська, Н. Бігун, К. Борисова, В. Гур'єва, Г. Федоришин, Н. Белякова, Л. Дзюбко, Ф. Мавлеткулова, О. Максимова, М. Тіхонова, О. Чурюмова, О. Боделан, Г. Бурменська, Л. Здункевич, І. Коробейников, Н. Лусканова, С. Аксеньєв, Б. Ананьєв, Ю. Шевченко. Дослідженням проблеми виникнення та прояву деадаптації займалися такі зарубіжні вчені як: С. Белічева, М. Вострокнута, Н. Коновалова, Б. Головка, В. Каган, І. Крук, О. Осадько, Г. Кумаріна, О. Новікова, Р. Овчарова, Е. Ракульцева та ін.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Допомога учням молодшого шкіль-

ного віку у безболісному проходженні періоду адаптації до нових умов, у змінах зовнішніх або внутрішніх вкрай необхідна задля запобігання підвищення тривожності, збудження, нейротизму, а також для зберігання комунікабельності, самоконтролю, та для профілактики втрати інтересу до навчання або відчуття неповноцінності у колективі. Однак малодосліджуваною й, разом з тим, актуальною залишається проблема психологічних факторів дезадаптації у дітей молодшого шкільного віку.

Формування цілей статті

Метою статті є ґрунтовний теоретичний аналіз поняття дезадаптації в психологічній науковій літературі та причин виникнення дезадаптації у молодшому шкільному віці.

Виклад основного матеріалу дослідження

Дослідження проблеми дезадаптації дітей у різному віці проводилося І. Круком, Н. Міхановською, І. Сабанадзе. На етапі переходу дитини від дошкільного навчання до початкової школи відмічається значний стрес. Більшістю психологів цей період вважається кризовим, адже він супроводжується зміною соціального оточення дитини, виникненням нових умов навчання та виховання з висуненням нових вимог до розвитку інтелекту та особистості.

Для дітей молодшого шкільного віку найчастіше дезадаптуючими виступають типово навчальні ситуації, з якими вони стикаються щодня на кшталт перевірки знань під час контрольних робіт, відповіді у дошки, поганих оцінок, проявів батьків незадоволеності успішністю. Всебічний та гармонійний розвиток дитячої особистості можливий за умов успішного оволодіння основами наук, знань, умінь та навичок, які дає школа. Неуспішність викликає тривожні переживання, втрачається основний стрижень

власного життя, спостерігаються негативні соціальні наслідки та різні деформації особистісного розвитку [27].

Ознаки дезадаптації в періоді молодшого шкільного віку проявляються підвищеною стомлюваністю, дратівливістю, спалахами гніву, агресивністю або надмірною сором'язливістю, замкнутістю, підвищеною тривожністю, низькою самооцінкою [25].

Дезадаптація у молодших школярів також виявляє відставання від програми навчання, знижену працездатність наприкінці дня, погану дисципліну, порушення встановлених правил, невміння будувати стосунки, підвищення тривожності, навчальну неуспішність [21].

Подолання шкільної дезадаптації має бути спрямоване на усунення причин, що її викликають. Дезадаптацію можуть ініціювати різні чинники, які можуть бути об'єднані двома основними групами: соціальна група (об'єктивні чинники) та особистісна група (суб'єктивні чинники). Відмічається їх тісний зв'язок, доповнення та обумовлення один одного, що має схожість з процесами соціо- та психо-онтогенезу [19].

Один з основних показників рівню дезадаптації це родинний фактор. До причин дезадаптації, що можуть виникати в сім'ї, відносять неповну сім'ю, недостатність в батьків педагогічної культури, погані стосунки членів сім'ї, відсторонення батьків від процесу виховання з різних причин, надто погане чи надто добре матеріальне становище сім'ї [15].

Стосунки у сім'ї викликають дезадаптацію та посилюють дезадаптаційні процеси, що були зумовлені іншими чинниками. Посилити дезадаптацію можуть некоректні реакції батьків на невдачі навчання, деяка поведінка дітей, вчительські зауваження [12].

Друге за значущістю місце належить чиннику організації навчальної

діяльності, чиннику школи. Найчастіше дезадаптацію, пов'язану з шкільною діяльністю, представляють порушення правил поведінки, погіршені взаємовідносини у стінах навчальних закладів (з вчителями, однолітками тощо), а також серйозні проблеми засвоєння навчального матеріалу, слабка реалізація творчого та інтелектуального потенціалів школяра. Таким чином, шкільну дезадаптацію можна назвати складним соціально-особистісним феноменом, як результат порушення особистісної взаємодії школяра та оточення [11].

Серед чинників у системі навчання, що призводять до дезадаптації, слід назвати і традиційну систему оцінювання знань, умінь і навичок учнів. Причому, наголошується гіпертрофована оціночна позиція школи, переважання в ній негативної оціночної стимуляції, унаслідок чого школяра починає переслідувати страх отримати негативну оцінку, у нього підвищується рівень тривожності, формуються «сміслові бар'єри» або «вивчена безпорадність», розвиваються і поглиблюються хворобливі реакції [9].

На жаль, доводиться визнати, що більшість вчителів пріоритетними вважають навчальні завдання, а соціальні проблеми відсувають на другий план. Однак необхідно мати на увазі: дитина, яка не встигає у навчанні, може перетворитися на «важку», і не тільки для батьків і вчителів. Але всі труднощі вона переживає сама. Навчальні і соціальні завдання у виховному процесі, зокрема першокласників, тісно взаємопов'язані, взаємообумовлені [7].

До основних причин шкільної дезадаптації можна віднести негуманний характер спілкування в школі, особливості індивідуального стилю вчителя, особистісні якості педагогів й адміністрації навчального закладу, відсутність умов для повноцінного особистісного розвитку учнів, негативні установки

педагогів по відношенню до учнів, особливості міжособистісних взаємин у колективах, низький методичний рівень викладання, низький рівень загальної культури педагогів [8].

У працях А. Налчаджяна [18] приведено глибокі теоретичні розробки поняття і станів соціальної характеристика дитини і її взаємодії із зовнішнім середовищем (сім'я, школа).

І. Міхановська указує на те, що школа і навчальна діяльність є другорядними чинниками і нішею, де соціально-психологічна дезадаптація виявляється неяскраво. Основними детермінантами соціально-психологічної дезадаптації, на думку автора, є індивідуально-психологічні чинники. Сучасна дитина стає об'єктом непомірного впливу соціуму, який різко і не в кращий бік змінюється, і руйнує дитячу психіку, пригнічує її активність і пристосовуваність [16].

Особливе місце в ієрархії чинників дезадаптації займають властивості особистості дитини. Серед численних причин дезадаптації, що відносяться до даного чинника, можна виділити: недолік розвитку інтелектуальної, емоційної, мотиваційно-особистісної сфери особистості, порушення пізнавальної сфери; відсутність системи ціннісних орієнтирів; появу внутрішніх комплексів; фізичні і психічні перевтоми; період особистісних невдач; неадекватну самооцінку; тривалий інфантилізм, який нерідко переходить в апатію; агресивність соціальної поведінки; слабкий розвиток вольових якостей, підвищену конформність (конформізм) у поведінці [6].

Найважливішою причиною дезадаптації є особливості характеру; акцентуації можуть бути сприятливими факторами для розвитку невротичних, неврозоподібних реакцій, неврозів, що обумовлюють прояви дезадаптаційної поведінки. У психотравмуючих ситуаціях акцентуації характеру сприяють

порушенню адаптації і призводять до девіантної за характером поведінки. У деяких випадках акцентуації набувають патологічного характеру, руйнуючи структуру особистості [5].

Чинниками, що несприятливо позначається на адаптації дитини, є такі інтегративні (інтеграційні) особистісні утворення, як самооцінка і рівень домагань. Для підтримки нормальної життєдіяльності школяра велике значення має його ставлення до себе, а також адекватна оцінка своїх здібностей, знань, умінь. Великий сенс набуває ця властивість особистості при її спілкуванні з учителями, товаришами, батьками, в системі відносин однолітків у колективі [3].

Неадекватно піднімаючи самооцінку, діти прагнуть лідерства, не маючи достатньої критики, а отже спостерігається реакція негативізму та агресії на проблеми, дітьми чиниться опір у відповідь на вимоги дорослих або ж відмова від виконання діяльності, якщо вони відчують свою неспроможність. Різко виникаючі негативні емоції мають в своїй основі внутрішній конфлікт між домаганням та відчуттям самоневпевненості. Наслідки такого конфлікту можуть бути у вигляді зниження успішності, погіршення стану здоров'я при явних ознаках загальної соціальної та психічної дезадаптації [1].

Не менш серйозні проблеми виникають й у дітей зі зниженою самооцінкою: їхня поведінка відрізняється нерішучістю, конформізмом, крайньою невпевненістю у власних силах, що формує почуття залежності, сковуючи розвиток ініціативи та самостійності у вчинках і судженнях [20].

Невідповідність вимог, що пред'являються до дитини, її можливостей є руйнівною силою для неї. У шкільні роки особливо вразливим в цьому відношенні є період початкового навчання. Прояви дезадаптації у першокласників

мають більш м'які форми, у порівнянні з підлітковою, коли її наслідки для соціального зростання особистості виявляються найбільш згубними та стають одним з чинників формування девіантної, в тому числі і адиктивної поведінки [22].

І. Крук [13] вважає, що дезадаптація є мультифакторно обумовленим явищем, і що основні чинники дезадаптації пов'язані з видами навчальної діяльності, особливостями мікросоціального середовища. Автор стверджує, що неправомірно розглядати соціальну дезадаптацію як вторинний чинник у проблематиці етіопатогенеза (сукупність уявлень про причини і механізми розвитку хвороби) деяких форм психічних захворювань. На думку автора, соціальна дезадаптація у молодшому шкільному віці визначається такими чинниками: формою навчальної діяльності, віковими й особистісними особливостями, характером психічних захворювань, особливостями ситуації в навчальному закладі і сім'ї [24].

Т. Азарова, М. Бітянова [4] пропонують не визначати дезадаптацію як відсутність норми, а говорити про цю психологічну особливість як про недорозвинення найважливіших характеристик психічного стану і поведінки дитини, а також їхні невідповідності вимогам, що висуваються. Автори вважають, що ознаки, за якими визначають приналежність дитини до групи дезадаптованих, викликають багато питань, а в самих формулюваннях соціально-психологічної дезадаптації видимим є клінічний відтінок. Вони піддають критиці підхід, який відображає той факт, що адаптована дитина – це дитина, у якій немає ознак дезадаптації. Вони відкидають положення про те, що дезадаптована дитина – це дитина з порушеннями розвитку. Т. Азарова і М. Бітянова вводять поняття «взаємної адаптації»,

тобто адаптації дитини до середовища і соціуму, середовища до дитини, та указує на те, що їхня взаємодія, форма і зміст модифікуються відповідно до особливостей дитини і її можливостей [2].

О. Прихожан вважає, що питання про передумови дезадаптації надзвичайно складне, й однією з істотних проблем, важливих для розуміння причин дезадаптації, є проблема виявлення і локалізації її чинників і витоків. Автор указує на те, що існує інтеграція чинників, які перешкоджають розвитку дитини, що істотно обмежує її пристосованість до навколишнього середовища. Головними з детермінант називаються стресові ситуації різного походження і генезису, міжособові відносини і внутрішній конфлікт. Розуміння дезадаптації як стійкого утворення психіки примушує автора звернути увагу на роль дезадаптації у виникненні і закріпленні особових і соціальних проблем дитини і, перш за все, особливостей спілкування [23].

Я. Коломінський [10] говорить не про дезадаптацію, а про низький рівень адаптації школярів, де з дезадаптацією співвідноситься низький рівень адаптації, що характеризується певними симптомами.

Авторами визначена градація чинників, що мають несприятливий вплив на адаптацію дитини. Тобто, адаптацію або пристосованість організму до умов середовища звичайно пов'язують із періодами кардинальної зміни діяльності індивіда і його соціального оточення, що характерне для молодших школярів. Адаптацію для дітей характеризують як стан, що визначає в собі перспективу психологічного розвитку, перспективу подальшого оволодіння наочною діяльністю і спілкуванням. Дезадаптація – це стан нестійкої психічної активності індивіда, при якій під впливом психогенних чинників відбувається розпад

стереотипної системи відносин, що супроводжується негативним емоційним фоном і неможливістю реальної оцінки ситуації [26].

Найгостріше проблема дезадаптації заявляє про себе в молодшому шкільному віці, де до всіх чинників, що обумовлюють труднощі онтогенетичного розвитку, приєднується і соціально-психологічна дезадаптація школяра [28]. Такий стан обумовлений з одного боку, швидким поширенням даного стану серед молодших школярів, а з другого – актуальність проблеми обумовлена пошуками нових інноваційних підходів у регулюванні цієї складної міжгалузевої проблеми, оскільки труднощі з адаптацією ускладнюють навчання дітей, педагогічний вплив з боку педагогів та батьків, призводять до погіршення стану здоров'я тощо. Вивчення ж окремих складових соціально-психологічної дезадаптації по суті не є коректним, бо не дає можливості одержати інформацію, яка могла б використовуватися при проведенні корекційних та профілактичних заходів. Тому необхідно проводити вивчення дезадаптації молодших школярів не тільки на рівні реєстрації симптомів або виділення окремих чинників, а використовувати в дослідженнях роботу у всіх системах і підсистемах, в які включена дитина. Такими системами є: «батьки – дитина»; «вчитель – учень»; «дитина – соціум – навколишнє середовище»; «дитина – однолітки»; «дитина – референтна група» [29].

Висновки

Отже, психологічна література трактує дезадаптацію у вигляді процесу, прояву, стану, результату. Тому, розглядаючи питання створення корекційних програм щодо подолання дезадаптації дітей молодшого шкільного віку до навчання у закладах освіти необхідно дотримуватися зазначених підходів. Де-

задаптація як «процес» – це зниження адаптаційних можливостей людини в умовах середовища або в певних умовах, проявлення відбувається протягом певного часу, наслідки можуть бути абсолютно різними. Деадаптація як «прояв» – це зовнішня характеристика неблагополучного стану людини у вигляді її нетипової поведінки, відношення та

результативної діяльності в даних умовах середовища. Деадаптація як «результат» – це порівняльна оцінка якісно нового стану та прояву, яке не відповідає умовам середовища, нетипове для людини, що виходить з її попередньої поведінки, відношення до діяльності, навчання, оточуючих, тобто не відповідає соціальним нормам, що встановлені в суспільстві.

Література

1. Ануфриев А. Ф. Как преодолеть трудности в обучении детей. Психодиагностические таблицы. Психодиагностические методики. Коррекционные упражнения / А. Ф. Ануфриев, С. Н. Костромина. 3-е изд., перераб. и доп. Москва: Ось-89. 2001. 272 с.
2. Балл Г. А. Понятие адаптации и его значение для психологии личности. *Вопросы психологии*. 1989. №1. С. 5–10.
3. Березин Ф. Б. Психическая и психофизиологическая адаптация человека. Ленинград: Наука, 1988. 270 с.
4. Битянова М. Р. Работа психолога в начальной школе / М. Р. Битянова, Т. В. Азарова. Москва., 1998. 137 с.
5. Боярин Л. В. Теоретичний аналіз вивчення проблеми соціальної адаптації у психологічній літературі. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. №3. 2013. С. 54–60.
6. Воронкина М. А. Специфика дезадаптации в младшем школьном возрасте / М. А. Воронкина. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sravnitelno-vozzrastnye-osobennosti-klinicheskikh-i-patogeneticheskikh-aspektov-shkolnoy-dezadaptatsii> (дата звернення 22.12.2018)
7. Гуров В. Н. Социальная работа школы с семьей. Москва: Педагогическое общество России, 2003. 192 с.
8. Детская и подростковая психотерапия / Под ред. Д. Лейна, Э. Миллера. СПб.: Питер, 2013. 143 с.
9. Капшукова О. Г. Некоторые особенности процесса диагностирования уровня дезадаптации младших школьников. *Материали зб. «Ціннісні орієнтири молоді XXI століття»*. Д., 2004. С. 98–103.
10. Коломинский Я. Л. Учителю о психологии детей шестилетнего возраста / Я. Л. Коломинский, Е. А. Панько. Москва, 1988. 201 с.
11. Коробейников И. А. Нарушения развития и социальная адаптация / И. А. Коробейников. Москва: «Школа – Пресс», 2002. 214 с.
12. Кочергова С. А. Психокоррекция и профилактика дезадаптации младших школьников. *Электронный журнал «Психологическая наука и образование»*. URL: <https://psyedu.ru> (дата звернення 22.12.2018)
13. Крук И. В. Клинико-психопатологические аспекты состояний учебной дезадаптации : автореф. дис. на соискание науч. степени доктора. мед. наук: 19.00.04 / Киевский национальный медицинский университет имени А.А. Богомольца, 1995. 27 с.
14. Максим О. В. Висвітлення проблем соціальної дезадаптації у дослідженнях вітчизняних та іноземних психологів. *Молодий вчений*. № 4 (19), Ч. 3. 2015. С. 98–102.
15. Максимова Н. Ю. Проблема соціальної дезадаптації неповнолітніх у парадигмі девіантології. *Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка*. Київ: Гнозис, 2009. Т. XI, ч. 6. С. 248–257.
16. Михановская Н. Г. Клинико-психологические особенности формирования социальной дезадаптации у мальчиков-подростков с невротическими расстройствами : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. мед. наук: 14.01.16. Харьков: Харьковский институт усовершенствования врачей, 1996. 27 с.

17. Мікляєва Г. М. Застосування казкотерапії в діяльності шкільного психолога по забезпеченню психологічного здоров'я молодших школярів. *Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць К-ПНУ ім. І. Огієнка, Інституту психології ім. Г. Костюка НАПН України*. 2013. Випуск 20. С. 396 – 404.
18. Налчаджян А. А. Социально-психологическая адаптация личности (формы, механизмы и стратегии) / А. А. Налчаджян. Ереван : Изд-во АН Арм. ССР. 1988. 262 с.
19. Овчарова Р. В. Практическая психология в начальной школе / Р. В. Овчарова. Москва: Сфера, 1998. 240 с.
20. Практическая психология образования: Учебное пособие 4-е изд. / Под ред. И. В. Дубровиной. СПб. : Питер, 1997. 592 с.
21. Рычкова Л. С. Медико-психологические аспекты школьной дезадаптации у детей с интеллектуальными затруднениями: Монография / Л. С. Рычкова. Челябинск : Изд-во ЮУрГУ, 2008. 180 с.
22. Семаго М. М. Диагностико-консультативная деятельность психолога образования / М. М. Семаго, Н. Я. Семаго. Москва: Айрис-пресс, 2006. 288 с.
23. Станкин М. И. Общая психология. Функциональные явления человеческой психики / М. И. Станкин. Москва–Воронеж, 2001. 279 с.
24. Судаков К. В. Общая теория функциональных систем / К. В. Судаков. М., 1984. 270 с.
25. Философские проблемы теории адаптации / под ред. Г. И. Царегородцева. М.: Мысль, 1975. 277 с.
26. Хоментаускас Г. Т. Использование детского рисунка для исследования внутрисемейных отношений. *Вопросы психологии*. 1986. № 1. С. 12–18.
27. Циринг Д. А. Психология выученной беспомощности [Текст]: учеб. пособие / Д. А. Циринг. М. : АСАДЕМА, 2013. 79 с.
28. Чінікайло С. І. Психолого-педагогічний супровід адаптації молодших школярів. Мн: БДМУ, 2005. 56 с.
29. Шилова Т. А. Диагностика психолого-социальной дезадаптации детей и подростков : Практическое пособие / Т. А. Шилова. Москва: Айрис-пресс, 2004. 112 с.

References

1. Anufriev, A. F. and Kostromina, S. N. (2001), *Kak preodolet trudnosti v obuchenii detej. Psihodiagnosticheskie tablicy. Psihodiagnosticheskie metodiki. Korrekcionnye uprazhneniya* [How to overcome the difficulties in teaching children. Psychodiagnostic tables. Psychodiagnostic methods], 3rd ed, Moscow, Russia.
2. Ball, G. A. (1989), "The concept of adaptation and its importance for the psychology of personality", *Voprosy psichologii*, vol. 1, pp. 5–10.
3. Berezin, F. B. (1988), *Psihicheskaya i psihofiziologicheskaya adaptaciya cheloveka* [Mental and psychophysiological adaptation of the person], Nauka, Leningrad, Russia.
4. Bityanova, M. R. (1998), *Rabota psichologa v nachalnoj shkole* [The work of a psychologist in elementary school], Moscow, Russia.
5. Boyarin, L. V. (2013), "Theoretical analysis of the study of the problem of social adaptation in the psychological literature", *Teoretichni i prikladni problemi psichologiyi*, vol. №3, pp. 54–60.
6. Voronkina, M. A. (2006), "Specificity of maladaptation in primary school age". Retrieved from: <https://cyberleninka.ru/article/n/sravnitelno-vozzrastnye-osobennosti-klinicheskikh-ipatogenicheskikh-aspektov-shkolnoy-dezadaptatsii> (Accessed 22 December 2018)
7. Gurov, V. N. (2003), *Socialnaya rabota shkoly s semej* [Social work of school with family], Pedagogicheskoe obshestvo Rossii, Moscow, Russia.
8. Lejn, D and Miller, E (2013), *Detskaya i podrostkovaya psichoterapiya* [Child and adolescent psychotherapy], Pod red, SPb, Russia.
9. Kapshukova, O. G. (2004), "Some features of the process of diagnosing the level of maladaptation of younger students", *Materiali zb. «Cinnisni oriyentiri molodi XXI stolittya»*, pp. 98–103.

10. Kolominskij, Ya. L. and Panko, Ya. L. (1988), *Uchitelyu o psihologii detej shestiletneho vozrasta* [Teacher about the psychology of children of six years of age], Moscow, Russia.
11. Korobejnikov, I. A. (2002), *Narusheniya razvitiya i socialnaya adaptaciya* [Disorders of development and social adaptation], Shkola – Press, Moscow, Russia.
12. Kochergova, S. A., “Psycho-correction and prevention of maladaptation of younger students”, *Elektronnyj zhurnal “Psichologicheskaya nauka i obrazovanie”*. Retrieved from: <https://psyedu.ru> (Accessed 22 December 2018)
13. Kruk, I. V. (1995), “Clinical and psychopathological aspects of conditions of educational disadaptation”, Abstract of Ph.D dissertation, Medical psychology, Bogomolca Kiev National Medical University, Kyiv, Ukraine.
14. Maksim, O. V. (2015), “Coverage of problems of social maladaptation in the research of domestic and foreign psychologists”, *Molodij vchenij*, vol. № 4 (19), pp. 98–102.
15. Maksimova, N. Yu. (2009), “The problem of social maladaptation of minors in the paradigm of deviantology”, *Problemi zagalnoyi ta pedagogichnoyi psihologiyi : zb. nauk. prac Institutu psihologiyi im. G. S. Kostyuka*, vol. 6, pp. 248–257.
16. Mihanovskaya, N. G. (1996), “Clinical and psychological features of the formation of social maladaptation in adolescent boys with neurotic disorders”, Abstract of Ph.D dissertation, Psychiatry, Kharkiv Institute for the Advancement of Physicians, Kharkiv, Ukraine.
17. Miklyayeva G. M., (2013), “The use of fairytale therapy in the activities of a school psychologist to ensure the psychological health of younger students”, *Zbirnik naukovih prac K-PNU im. I. Ogiyenka, Institutu psihologiyi im. G. Kostyuka NAPN Ukrayini*, Vol. 20, pp. 396 – 404.
18. Nalchadzhyan, A. A. (1988), *Socialno-psichologicheskaya adaptaciya lichnosti (formy, mehanizmy i strategii)* [Социально-психологическая адаптация личности (формы, механизмы и стратегии)], Izd-vo AN Arm. SSR, Yerevan, Armenia.
19. Ovcharova, R. V. (1988), *Prakticheskaya psihologiya v nachalnoj shkole* [Practical psychology in elementary school], Sfera, Moscow, Russia.
20. Dubrovinoj, I. V. (1997), *Prakticheskaya psihologiya obrazovaniya* [Practical psychology of education], SPb. Piter, Russia.
21. Rychkova, L. S. (2008), *Mediko-psichologicheskie aspekty shkolnoj dezadaptacii u detej s intellektualnymi zatrudneniyami* [Medico-psychological aspects of school maladaptation in children with intellectual disabilities], YuUrGU, Chelyabinsk, Russia.
22. Semago, M. M. (2006), *Diagnostiko-konsultativnaya deyatel'nost psihologa obrazovaniya* [Diagnostic and consulting activity of a psychologist of education], Ajris-press, Moscow, Russia.
23. Stankin, M. I. (2001), *Obshchaya psihologiya. Funkcionalnye yavleniya chelovecheskoj psihiki* [General psychology. Functional phenomena of the human psyche], Moskva–Voronezh, Russia.
24. Sudakov, K. V. (1984), *Obshchaya teoriya funkcionalnyh sistem* [General theory of functional systems], Moscow, Russia.
25. Caregorodceva, G. I. (1975), *Filosofskie problemy teorii adaptacii* [Philosophical problems of adaptation theory], Mysl, Moscow, Russia.
26. Homentauskas, G. T. (1986), “Use of children’s drawing to explore intrafamily relationships”, *Voprosy psihologii*, vol. 1, pp. 12–18.
27. Ciring, D. A. (2013), *Psihologiya vyuchennoj bespomoshnosti* [Psychology of learned helplessness], ACADEMA, Moscow, Russia.
28. Chinikajlo, S. I. (2005), *Psihologo-pedagogichnij suprovid adaptaciyi molodshih shkolyariv* [Psychological and pedagogical support for the adaptation of younger students], BDMU, Moscow, Russia .
29. Shilova, T. A. (2004), *Diagnostika psihologo-socialnoj dezadaptacii detej i podrostkov* [Diagnosis of psychological and social maladaptation of children and adolescents], Ajris-press, Moscow, Russia.

Стаття надійшла до редакції 12.01.2019 року

УДК 316.6:005.336.2 616-051:316.356.2

DOI: <https://doi.org/10.31732/2707-9155-2019-34-135-143>

Поняття соціальної компетентності сімейного лікаря як різновиду його професійної компетентності

Лимар Л.В.

*кандидат психологічних наук,
доцент Навчально наукового центру неперервної професійної освіти
Інституту післядипломної освіти
Національного медичного університету імені О.О. Богомольця,
проспект Перемоги, 34, м. Київ, 01601
тел. (097) 52-043-95, e-mail: lesyalymar@ukr.net
ORCID: 0000-0002-9407-1066*

The notion of family doctor`s social competence as a kind of his professional competence

Lymar L.V.

*PhD in Psychology, Associate professor
of the Training Continuous Postgraduate Education Center,
Institute of Postgraduate Education
Bogomolets National medical university,
Peremogi aveny, 34, Kyiv, 01601
tel. (097) 52-043-95, e-mail: lesyalymar@ukr.net
ORCID: 0000-0002-9407-1066*

Анотація. У статті досліджено поняття соціальної компетентності сімейного лікаря в контексті компетентнісного розвитку фахівця. Показано, що незважаючи на значну кількість вітчизняних та зарубіжних досліджень, присвячених вивченню соціальної компетентності різних професій, поняття соціальної компетентності сімейних лікарів досліджено недостатньо. Описано історичний розвиток поняття «професійна компетентність лікаря» та «соціальна компетентність лікаря». Визначено, що в зарубіжній літературі поняття «соціальної компетентності» часто ототожнюється з поняттям «соціальний інтелект», дослідження якого відсутні в українській психологічній літературі. Проаналізовані структури професійної та соціальної компетентностей та визначено поняття соціальної компетентності сімейного лікаря як сукупність знань, вмінь та навичок останнього, які забезпечують його ефективну професійну взаємодію у медичному оточенні, як з пацієнтами, так і іншими учасниками процесу лікування. Компетентнісно-орієнтоване навчання є базовим напрямком розвитку вищої освіти в Україні, зокрема

компетентнісне навчання лікарів, ефективність діяльності яких обумовлена рівнем сформованості у них професійної компетентності. Проведений аналіз та адаптація визначених структур соціальної компетентності різних фахівців дозволив виокремити наступні компоненти соціальної компетентності сімейного лікаря: культурну, етично-правову та індивідуальну. Автором виділено три базові компоненти соціальної компетентності сімейного лікаря: власне професійну, організаційну та соціальну. Показано, що корекція культурної та етично-правової компетентності має здійснюватися при навчанні лікарів та їх безперервному професійному розвитку, а індивідуальної компетентності – при вихованні майбутніх медиків та шляхом проведення корекційної психологічної роботи з сімейними лікарями (тренінги, семінари з практичними вправами по взаємодії, тощо). Автор вважає перспективним визначення структури соціальної компетентності сімейних лікарів та їх емпіричне дослідження, як у працюючих спеціалістів, так і у майбутніх медиків, з метою покращення якості медичної взаємодії.

Ключові слова: Соціальна компетентність, сімейний лікар, професійна компетентність, види компетентностей.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 23.

Annotation. Competency-based training is a new direction of Ukrainian High School methodics as the professionalism of a person is predisposed by his professional competency level. The paper is dedicated to the notion of family doctors social competence within the self-evolution of the professional, particularly regarding continuous interaction of a family doctor within the relative medical environment. The article contains historical description of the notion “professional competence of a doctor” and “social competence of a doctor”, family doctor particularly, tracing their origin. The author defines “professional competence” of a doctor as his readiness to perform his professional duties, predisposed for his knowledge, abilities and skills. As the notion of a specialist’s social competence is relatively new in Ukraine, the author has conducted the literature review, including both Ukrainian and foreign authors. The author analyzes professional and social competence structures, adapting existing social competence classifications regarding the family doctor specialization, offering the following subtypes of it: functional, intellectual, situative, cultural, ethical and the psychological one. Competency-oriented training is a basic area of development of higher education in Ukraine, in particular, the competence training of doctors, whose effectiveness is determined by the level of professional competence in them. The author distinguishes three components of the family doctor’s professional competence: his directly professional, management and social competence. The author defines social competence of a family doctor as combination of his knowledge, skills and abilities which a person may use interacting in the medical environment, stipulated for the existing medical standards and social norms generally and deontological principles in particular. Due to the literature analysis, within the social competence of a family doctor the author defines cultural, ethical and individual competences, the individual one is represented with psychological peculiarities of the person.

Keywords: social competence, family doctor, professional competency, competence classifications.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 23.

Постановка проблеми

Компетентнісно-орієнтоване навчання є базовим напрямком розвитку вищої освіти в Україні, зокрема компетентнісне навчання лікарів, ефектив-

ність діяльності яких обумовлена рівнем сформованості у них професійної компетентності. Реформування системи охорони здоров'я в першу чергу спрямоване на реформування системи первин-

ної допомоги населенню, яку надають сімейні лікарі. Зважаючи на соціальність даної професії внаслідок постійної взаємодії у медичному середовищі з родинами пацієнтів та колегами вторинної ланки, соціальна компетентність є надзвичайно важливою характеристикою сімейного лікаря. Відносна недостатність вивчення поняття соціальної компетентності українськими авторами, зокрема відносно соціальної компетентності сімейних лікарів, в контексті реформування первинної ланки медичної допомоги, представлені сімейними лікарями, в Україні, обумовила тему дослідження:

- *поняття соціальної компетентності сімейного лікаря як різновиду його професійної компетентності.*

Цілі статті: на підставі аналізу теоретичної літератури визначити поняття «компетентності», «професійної компетентності сімейного лікаря» та «соціальної компетентності сімейного лікаря».

Виклад основного матеріалу

Поняття «компетентнісний підхід» та власне термін «компетентність» були запроваджені R.White у 1958[1], але після публікації результатів дослідження D.McClelland «Тестування компетентності, а не інтелекту» у 1998 році [2] дане поняття набуло широкого поширення в контексті професійної компетентності, зокрема в Україні, після підписання Болонської декларації, згідно якої навчання у вищих навчальних закладах є компетентнісно-орієнтованим.

Дослідження, присвячені професійній компетентності лікарів, беруть початок у 1965 році, коли стаття M.Derbyshire «Що потрібно робити з некомпетентним лікарем?» сколихнула медичне суспільство, хоча вона містила здебільшого філософо-деонтологічні роздуми щодо поняття компетентності

лікаря[3]. Подальші дослідження професійної компетентності лікаря були присвячені таким спеціалізаціям як педіатрії (Burg et al., 1976)[4], профілактичної медицини (Segall et al., 1981)[5], та психіатрії (McLean & Fleming, 1978)[6]. Професійна компетентність лікаря досліджувалась в контексті професійного розвитку лікаря, так, згідно William B. Ventres [7], існують наступні стадії професійного розвитку лікаря: професійна компетентність, здатність працювати лікарем, відповідальність за власні дії лікаря, клінічні уміння та приналежність особи до професійного середовища.

В межах даного визначення особливо важливо визначити види професійної компетентності лікарів. Зважаючи на недостатню вивченість питання стосовно спеціалізації сімейного лікаря, проте, наявність широкого загалу робіт щодо професійної компетентності фахівців взагалі, автором було вирішено адаптувати деякі структури та характеристики власне щодо спеціалізації сімейного лікаря.

Згідно посадової інструкції сімейного лікаря[8], він, керуючись чинним законодавством України (тобто, незалежно від жодних факторів, як-то фінансового статусу пацієнта, його віросповідання чи расової приналежності), надає кваліфіковану медичну допомогу окремій особі та його родині, за потреби організовує консультації інших спеціалістів та госпіталізацію пацієнтів, проводить профілактичну роботу, організовує медико-соціальну й побутову допомогу самотнім, інвалідам, тощо; дотримується принципів медичної деонтології та надає консультативну допомогу сім'ям із питань: планування сім'ї, етики, психології, гігієни, соціальних аспектів сімейного життя, виховання дітей, підготовки їх до дитячих дошкільних закладів, шкіл та профорієн-

тації. Одразу варто зазначити, що спеціалізація сімейного лікаря є високо соціально-спрямованою, бо обумовлює необхідність постійної взаємодії з родинами пацієнтів(навіть не з одним пацієнтом), та з іншими спеціалістами медичної професії в межах медичного середовища [9].

Отже, адаптувавши структуру професійної компетентності В.Ю. Кричевського [10], можливо виокремити наступні підвиди професійної компетентності сімейного лікаря:

- *функціональну* (фахові знання та навички спеціаліста, у випадку сімейного лікаря – теоретичні та клінічні знання медичних наук та навички практичного застосування даних знань при постановці діагнозу та процедурі лікування хворих). Варто зазначити, що у зв'язку з тим, що сімейні лікарі становлять первинну ланку надання медичної допомоги, до даної спеціалізації вимоги щодо мультипредметності знань медицини високі як до жодної іншої спеціальності.

- *інтелектуальну*, представлену уміннями критичного мислення, зокрема у випадку сімейного лікаря – професійного мислення, умінь аналізу та синтезу інформації щодо симптоматики, скарг, діагностичних процедур, розвитку захворювання та результативності терапії;

- *ситуативну*, представлену уміннями адаптуватися та приймати рішення в залежності від обставин, що включає як динаміку стану пацієнта та рішення щодо діагностичних процедур та лікувальних маніпуляцій, так і ситуативність рішень при взаємодії з іншими учасниками медичного середовища;

- *соціальну*, представлену уміннями та навичками ефективної взаємодії в медичному професійному середовищі, що включає взаємодію з пацієнтом та його рідними, взаємодію з іншим ме-

дичним персоналом та керівництвом та взаємодію у медичному середовищі та приналежність до нього на загальному рівні;

Адаптувавши класифікацію підвидів професійної компетентності І. Зимньої [11], можливо виокремити наступні складові підвиди професійної компетентності сімейного лікаря: *мотиваційну* (мотивація до професійної діяльності, вибір професії), *поведінкову* (стратегії поведінки лікаря), *когнітивну* (сформована система медичних знань), *ціннісну* (базові та другорядні цінності в житті лікаря, місце роботи і ієрархії цінностей, які, в цілому, зумовлюють мотивацію вибору професії) та *емоційну* (навички саморегуляції та самоконтролю) компоненти. Є.Ф. Тріфонов виділяє такі компоненти професійної компетентності [12], які цілком можливо виокремлювати в структурі професійної компетентності сімейного лікаря: *духовну* (рівень духовності лікаря, який відображає систему цінностей та життєвих настанов, те, як власне він діє), *психічну* (індивідуальні психологічні особливості, що стосуються його мислення, пам'яті, уваги та уяви, а також темпераменту, афіліації тощо), *фізичну* (фізичне здоров'я, витривалість та силові параметри), *інтелектуальну* (професійний інтелект та загальний рівень інтелекту лікаря), *технологічну* (яка стосується власне виконання лікарем його професійних обов'язків, вміння та навички діяльності) та *соціальну* (вміння та навички взаємодії у суспільстві, зокрема в медичному мікросуспільстві). А. Деркач [13] звужує структуру професійної компетентності до *професіологічної* компетентності (у випадку сімейного лікаря, за нашою адаптацією – власне фахові знання, уміння та навички лікаря), *професійно-правової* (знання законодавчих особливостей професії, нормативів та правових актів,

які регулюють діяльність сімейного лікаря), *соціальної* (взаємодія сімейного лікаря у медичному середовищі, зокрема з пацієнтами) та *комунікативної* (яка включає вміння та навички спілкування з пацієнтами, їх родичами, а також медичним персоналом). Авторська адаптація класифікації Є.Зеєра [14] надає можливість виокремити наступні підвиди компетентності сімейних лікарів: *соціально-правову* (особливості взаємодії в межах медичного середовища, з урахуванням законодавчого регулювання, сімейний лікар має знати свої права та обов'язки, а також права та обов'язки пацієнта), *спеціальну* (власне фахову компетентність сімейного лікаря), *персональну* (зумовлену індивідуальними особливостями сімейного лікаря, його психічною структурою), а також *аутокомпетентність*.

Отже, проведений аналіз літератури та власний досвід автора викладання у медичному ВНЗ та взаємодії з медичними працівниками дозволив структурувати загальні класифікації професійних компетентностей та виокремити наступні професійні компетентності сімейного лікаря:

- професійну (когнітивну), яка включає необхідні знання теоретичних та клінічних медичних дисциплін, а також сфери їх застосування;

- організаційну, яка включає вміння та навички практичної діяльності сімейного лікаря, та здатність їх практично застосовувати, організацію власної діяльності, робочого часу, взаємодії при роботі, тощо;

- соціальну компетентність, яка включає організацію сімейним лікарем взаємодії в медичному середовищі, з пацієнтами, їх рідними, з іншими медичними спеціалістами, з урахуванням існуючих соціально-етичних стандартів.

Поняття соціальної компетентності, або ж соціального інтелекту лікаря на-

разі недостатньо вивчене українськими науковцями, проте в контексті спеціалізації власне сімейного лікаря дане питання є особливо актуальним. Взагалі, поняття соціальної компетентності було досліджено українськими науковцями, проте наразі, у зв'язку зі стрімкими змінами системи охорони здоров'я та реформуванням роботи сімейних лікарів, ще немає досліджень соціальної компетентності сімейних лікарів. В.А. Ковальчук [15] визначає соціальну компетентність як «здатність особистості орієнтуватися у різних життєвих ситуаціях, жити й ефективно працювати у суспільстві з ринковою економікою на основі сучасної базової методологічної, світоглядної, духовної, моральної, інформаційної культури».

Часто ототожнюються поняття «соціальна компетентність» та «соціальний інтелект»: знання особи про способи взаємодії у суспільстві та здатність правильно інтерпретувати поведінку інших осіб, та власна стратегія взаємодії, обрана з урахуванням цього знання. В межах соціальної компетентності лікарів визначають: соціальний інтелект лікаря, а також мотивацію лікаря. Іноземними авторами соціальна компетентність розглядається як комплекс умінь та навичок, який дозволяє їм здійснювати професійну діяльність, проте даний комплекс різними авторами розглядається з різних точок зору. Згідно Matczak [16], є наступні підвиди соціальних компетентностей: компетентність при близькому спілкуванні (довіра, встановлення контакту, очікування від другої сторони, здатність вислуховувати та підтримувати), компетентність асертивності та компетентність при соціальному спілкуванні з іншими людьми(вміння само презентації та реакція на критику).

В межах визначення соціальної компетентності як характеристики фахівця, який має взаємодіяти з соціумом, а саме

– з його конкретними представниками, представлені роботи І. Зарубінської [17], (соціальна компетентність особи з вищою освітою взагалі, без деталізації ОКК та соціальна компетентність економістів), Н. Бобріч (формування соціальної компетентності студентів педагогічних коледжів) [18], та роботи, присвячені соціальній компетентності медиків, в основному роботи іноземних науковців: Nezu A (досліджено значення соціальної компетентності медика при клінічному втручанні) [19], Bryl N. et al. (досліджував вплив ступеню розвитку соціальної компетентності лікаря на результат лікування ортопедичних хворих) [20], Loignon C. (досліджено соціальну компетентність лікарів, які працюють з бідним населенням) [21], Reimann J. O. (досліджено соціальну компетентність лікарів, які працюють з мексиканцями) [22].

Соціальну компетентність сімейного лікаря можливо визначити як *сукупність знань, вмінь та навичок, які фахівець має застосовувати при взаємодії у медичному середовищі, обумовлених існуючими стандартами та нормами соціальної поведінки в цілому та деонтологічно-правовими стандартами щодо сімейного лікаря зокрема*. Адаптувавши класифікацію підвидів соціальної компетентності А.В. Кузьміна [23], ми виокремили в межах соціальної компетентності сімейного лікаря наступні підвиди:

- спеціальну компетентність сімейного лікаря (клінічні знання, уміння та навички фахівця; організаційну компетентність (уміння та навички успішної організації процесу лікування, взаємодії з пацієнтами та колегами, планування роботи; соціально-психологічну компетентність (знання, уміння та навички ефективної продуктивної взаємодії з колегами та пацієнтами); диференціально-психологічну компетентність (уміння

визначати психологічні особливості особи, з якою лікар взаємодіє та обирати оптимальні стратегії та способи взаємодії з урахуванням цих особливостей); аутопсихологічну компетентність (уміння та навички самомоніторингу та самокорекції, постійна саморефлексія, аналіз помилок та корекція способів поведінки). В межах загальної соціальної компетентності сімейного лікаря, проаналізувавши та узагальнивши існуючі погляди на соціальну компетентність лікарів та особливості роботи сімейних лікарів, можливо визначити наступні види соціальної компетентності:

- культурна компетентність сімейного лікаря, яка включає інтелектуальний розвиток лікаря, та взаємодію із різними прошарками суспільства відповідно до наявних знань (повага до різних культур, наприклад, коли сімейний лікар прописує певну дієту, а пацієнт через релігійні переконання в цей період не може споживати певні продукти);

- етично-правова компетентність сімейного лікаря, яка визначається комплексом нормативних документів, посадовою інструкцією, де чітко зазначені права та обов'язки кожної зі сторін медичної взаємодії, а також відповідність дій медика етично-деонтологічним принципам.

- індивідуальна соціальна компетентність сімейного лікаря, обумовлена особливостями його темпераменту, навичками самоконтролю та саморегуляції, стилем спілкування, стратегіями подолання конфліктних ситуацій. Останній підвид соціальної компетентності визначає ефективність проявлення інших, відтак, може коригуватися за потреби.

Висновки та перспективи дослідження

Численна кількість досліджень українських та зарубіжних науковців присвячені поняттю професійної компе-

тентності, зокрема лікарів, деякі автори досліджували соціальну компетентність лікарів, існує обмежена кількість досліджень соціальної компетентності сімейних лікарів. Соціальна компетентність сімейного лікаря різновидом його професійної компетентності. В цілому, в структурі професійної компетентності сімейного лікаря можливо визначити три компоненти: його професійну, організаційну та соціальну компетентність. Власне соціальну компетентність сімейного лікаря можливо визначити як *сукупність знань, вмінь та навичок, які фахівець має застосовувати при взаємодії у медичному середовищі, обумовлених існуючими стандартами та нормами соціальної поведінки в цілому та деонтологічно-правовими стандартами щодо сімейного лікаря зокрема*. В межах підвиду соціальної компетент-

ності сімейного лікаря було виокремлено наступні під компоненти: культурну, етично-правову та індивідуальну компетентність. Корекція культурної та етично-правової компетентності має здійснюватися при навчанні лікарів та їх безперервному професійному розвитку, щодо індивідуальної компетентності, яка представлена індивідуальними психологічними характеристиками особистості, її корекція має здійснюватися при вихованні майбутніх медиків та шляхом проведення колекційної психологічної роботи з сімейними лікарями (тренінги, семінари з практичними вправами по взаємодії, тощо). Вважаємо перспективним визначення структури соціальної компетентності сімейних лікарів та їх емпіричне дослідження, як у працюючих спеціалістів, так і у майбутніх медиків.

Література

1. White R. W. (1959), "Motivation reconsidered: The concept of competence", *Psychological Review*, Vol.66(5), pp.297-333.
2. McClelland, D. C. (1998), "Identifying competencies with behavioral-event interviews", *Psychological science*, Vol. 9(5), pp. 331-339
3. Derbyshire, R. C. (1965), "What should the profession do about the incompetent physician?", *JAMA*, vol. 194 (12), pp. 1287-1290.
4. Burg, F. D and Lloyd, J. S and Templeton, B. (1982), "Competence in medicine", *Medical Teacher*, vol. 4 (2), pp. 60-64.
5. Segall, A. and Barker, W. H. and Cobb, S. and Jackson, G. and Noren, J. and Shindell, S. and Ericsson, S. (1981), "Development of a competency-based approach to teaching preventive medicine", *Preventive medicine*, vol. 10(6), pp. 726-735.
6. Mclean, P. and Fleming, J. (1978), "Evaluation of clinical competence in psychiatry", *Royal College Examination*.
7. Ventres, W. B. (2014), *Becoming a Doctor: One Physician's Journey Beyond Competence*. *Journal of graduate medical education*, vol. 6(4), pp. 631-633.
8. Посадова інструкція сімейного лікаря URL: <https://www.medsprava.com.ua/article/1412-posadova-nstruktsiya-smeynogo-lkaryu> (дата звернення 15.10.2018)
9. Набув чинності закон про мед реформу URL: <http://moz.gov.ua/article/news/nabuv-chinnosti-zakon-pro-medreformu> (дата звернення 15.10.2018)
10. Кричевский В. Ю. Профессиограмма директора школы. Проблемы повышения квалификации руководителей школ. М.осква: Педагогика, 1987. 120 с.
11. Зимняя И. А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования. *Эксперимент и инновации в школе*, 2009. №. 2. С. 7-14.
12. Трифонов Е. В. Психофизиология профессиональной деятельности: Словарь. Спб, 1996. 320 с.
13. Деркач А. А. Акмеологические основы развития профессионала. *Серия Психологи Отечества*. Москва, Моск. Психол.-соц. Институт, 2004. 70 с.

14. Зеер Е. Ф. Психология профессий. Москва: Академия. 2006. 240 с.
15. Ковальчук В.А.. Соціальна компетентність вчителя як складова професійно-педагогічної компетентності. *Соціалізація особистості: Збірник наукових праць / за заг. ред. проф. А.Й. Капської*. Том XVIII. Київ: Логос. 2002. С.70-76.
16. Matczak A. Kwestionariusz kompetencji społecznych / A.Matczak // Podręcznik. 2nd ed. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych PTP. 2012.
17. Зарубінська І. Б. Теоретико-методичні основи формування соціальної компетентності студентів вищих навчальних закладів економічного профілю.: автореферат дис. на здобуття канд. пед. наук: 13.00.04, Київ. 2011. 39 с.
18. Бойчук П. М. и др. Модель формування соціальної компетентності студентів педагогічних коледжів. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2013. №. 1. с. 35-44.
19. Nezu, A. M. (2004), "Problem solving and behavior therapy revisited", *Behavior therapy*, vol. 35(1), pp. 1-33.
20. Bryl, N. and Horst-Sikorska, W. and Ignaszak-Szczepaniak, M. And Marcinkowska, M. and Michalak, M., and Sewerynek, E. (2012), "Influence of social competence of physicians on patient compliance with osteoporosis medications – a study on Polish postmenopausal women", *Ginekologia polska*, Vol. 83(7), pp. 511–517.
21. Loignon, C. and Haggerty, J. L and Fortin, M. and Bedos, C. P. and Allen, D. and Barbeau, D. (2010), "Physicians' social competence in the provision of care to persons living in poverty: research protocol", *BMC health services research*, vol. 10(1), pp. 79.
22. Reimann, J. O. and Talavera, G. A. and Salmon, M. and Nuñez, J. A. and Velasquez, R. J. (2004), "Cultural competence among physicians treating Mexican Americans who have diabetes: A structural model", *Social Science & Medicine*, vol. 59(11), pp. 2195-2.
23. Кузьмин Алексей Владимирович. Социально-культурная профилактика экстремизма в молодежной среде: дис. ... канд. пед наук: 13.00.05 / Тамбовский государственный университет им. Г.Р. Державина. Тамбов, 2014. 426 с.

Reference

1. White R. W. (1959), "Motivation reconsidered: The concept of competence", *Psychological Review*, Vol.66(5), pp.297–333.
2. McClelland, D. C. (1998), "Identifying competencies with behavioral-event interviews", *Psychological science*, Vol. 9(5), pp. 331-339
3. Derbyshire, R. C. (1965), "What should the profession do about the incompetent physician?", *JAMA*, vol. 194 (12), pp. 1287-1290.
4. Burg, F. D and Lloyd, J. S and Templeton, B. (1982), "Competence in medicine", *Medical Teacher*, vol. 4 (2), pp. 60-64.
5. Segall, A. and Barker, W. H. and Cobb, S. and Jackson, G. and Noren, J. and Shindell, S. and Ericsson, S. (1981), "Development of a competency-based approach to teaching preventive medicine", *Preventive medicine*, vol. 10(6), pp. 726-735.
6. Mclean, P. and Fleming, J. (1978), "Evaluation of clinical competence in psychiatry", *Royal College Examination*.
7. Ventres, W. B. (2014), Becoming a Doctor: One Physician's Journey Beyond Competence. *Journal of graduate medical education*, vol. 6(4), pp. 631-633.
8. "Professional instruction of the family doctor", (2018). Retrieved from: <https://www.medsprava.com.ua/article/1412-posadova-nstruktysya-smeynogo-lkarya>. (Accessed 15 October 2018)
9. The official site of Ministry of Health, (2018), "The medical reform law has come in power". Retrieved from: <http://moz.gov.ua/article/news/nabuv-chinnosti-zakon-pro-medreformu>. (Accessed 15 October 2018)
10. Krichevskij, V. Ju. (1987). Professiogramma direktora shkoly(Professiogram of a school head master). Problemy povysheniya kvalifikacii rukovoditelej shkol(Issues of school head masters professional actualization). M.: pedagogika, 67.
11. Zimnjaja, I. A. (2009), "Key competences – a new paradigm of education", *Jeksperiment i innovacii v shkole*, vol. 2, pp.7-14.

12. Trifonov, E. V. (1996), *Psihofiziologija professional'noj dejatel'nosti* [Psychophysiology of professional activity], Sunkt Peterburg, Russia.
13. Derkach, A. A. (2004), *Akmeologicheskie osnovy razvitija professional* [Acmeological bases of professional actualization], Moscow, Russia
14. Zeer, E. F. (2006), *Psihologija professij: Ucheb. posobie dlja studentov vuzov* [Profession psychology: study guide for students], Moscow, Russia
15. Kovalchuk, V. A. (2002), "Social competence of the teacher as a component of professional and pedagogical competence", *Sotsializatsiia osobystosti: Zbirnyk naukovykh prats*, Vol. 18, pp. 70-76.
16. Matczak, A. (2007). Kwestionariusz kompetencji społecznych, Pracownia Testów Psychologicznych Polskiego Towarzystwa Psychologicznego.
17. Zarubinska, I. B. (2011), "Theoretical and methodical bases of shaping the social competence in economic students", Abstract of Ph.D dissertation, Theory and methodology of professional education, National Pedagogical University, Kyiv, Ukraine.
18. Boichuk, P. M. and Boichuk, P. M. and Borbych, N. V. and Borbych, N. V. (2013), "Model of shaping social competence of pedagogical school students", *Sotsialna pedahohika: teoriia ta praktyka*, vol. 1, pp. 35-44.
19. Nezu, A. M. (2004). Problem solving and behavior therapy revisited. *Behavior therapy*, 35(1), 1-33.
20. Bryl, N. and Horst-Sikorska, W. and Ignaszak-Szczepaniak, M. And Marcinkowska, M. and Michalak, M., and Sewerynek, E. (2012), "Influence of social competence of physicians on patient compliance with osteoporosis medications – a study on Polish postmenopausal women", *Ginekologia polska*, Vol. 83(7), pp. 511–517.
21. Loignon, C. and Haggerty, J. L and Fortin, M. and Bedos, C. P. and Allen, D. and Barbeau, D. (2010), "Physicians' social competence in the provision of care to persons living in poverty: research protocol", *BMC health services research*, vol. 10(1), pp. 79.
22. Reimann, J. O. and Talavera, G. A. and Salmon, M. and Nuñez, J. A. and Velasquez, R. J. (2004), "Cultural competence among physicians treating Mexican Americans who have diabetes: A structural model", *Social Science & Medicine*, vol. 59(11), pp. 2195-2.
23. Kuz'min, A. V. (2012), "Social-cultural prevention of extremism in youth environment", Abstract of Ph.D dissertation, Methodology and organization of socio-cultural activities, Tambov State University, Tambov, Russia.

Стаття надійшла до редакції 2.01.2019 року

УДК 159.923:17.036.2

DOI: <https://doi.org/10.31732/2707-9155-2019-34-144-150>

Перфекціонізм як проблема психології особистості

Карпенко О.В.

Аспірант кафедри психології та педагогіки

Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

вул. Пирогова, 9, м. Київ, 01601

тел: (063)-57-936-61, e-mail: elenkakarpenko@gmail.com

ORCID: 0000-0002-0925-7852

Perfectionism as a problem of personality psychology

Karpenko O.V.

Graduate student of the department psychology and pedagogy

National Pedagogical Dragomanov University

Pyrohova str., 9, Kyiv, Ukraine, 01601

tel: (063)-57-936-61, e-mail: elenkakarpenko@gmail.com

ORCID: 0000-0002-0925-7852

Анотація. Прагнення людини до досконалості в усьому психологи називають перфекціонізмом, що у перекладі з латини означає „довершеність”В принципі, перфекціонізм, в розумних межах, – прекрасна риса, а перфекціоністи – наполегливі й організовані люди. На них завжди можна покластися. Вони надійні, і якщо кажуть, що виконають завдання з максимальною якістю, то так воно й буде. Але як живеться самим перфекціоністам і тим, хто з ними поруч? Перфекціонізм шириться світом і з кожним роком молодшає. Перфекціонізм побудований на болісному парадоксі: прийняття помилок є необхідною частиною дорослішання та навчання. Він також пов’язаний із цілим списком психічних відхилень: депресією та тривожністю (навіть у дітей), завданням шкоди собі, соціальною та агорафобією, обсесивно-компульсивним розладом, анорексією, булімією та іншими розладами харчування, посттравматичним стресовим розладом. Більшість перфекціоністів так само вимогливі і до оточуючих, тож роблять заручниками свого перфекціонізму не лише себе, а й своїх близьких. Вони постійно шукають недоліки і намагаються виправити помилки всіх навколо себе. Особливо від батьків-перфекціоністів страждають діти. Взагалі, хоча, на думку фахівців, схильність до перфекціонізму може бути вродженою, найчастіше перфекціоністами роблять дітей занадто вимогливі батьки. Дитина старається робити все бездоганно, аби їм догодити, боїться, що її розлюблять, якщо вона не буде ідеальною, якщо у неї щось не вийде. Але ж дитині, та й людині будь-якого віку, потрібно надусе, щоби її любили не за якісь чесноти, успіхи і досягнення, а просто так, тому, що вона є вона. У даній статті автором розглядається явище перфекціонізму, структура та типи перфекціонізму, його вектори та, причини виникнення даного психічного явища.

Ключові слова: особистість та перфекціонізм, структура перфекціонізму, типи перфекціонізму, вектори перфекціонізму.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 12.

Annotation. *The desire of man to perfection in all psychologists call perfectionism, which in Latin means "perfection." In principle, perfectionism, within reason, is a beautiful feature, and perfectionists – persistent and organized people. You can always rely on them. They are reliable, and if they say that they will complete the tasks with the highest quality, then so be it. But how do the perfectionists themselves and those who live with them live? Perfectionism is spreading around the world and is getting younger every year. Perfectionism is based on a painful paradox: making mistakes is a necessary part of adulthood and learning. It is also associated with a whole list of mental disorders: depression and anxiety (even in children), self-harm, social and agoraphobia, obsessive-compulsive disorder, anorexia, bulimia and other eating disorders, post-traumatic stress disorder. Most perfectionists are just as demanding of others, so they make hostages of their perfectionism not only themselves but also their loved ones. They are constantly looking for flaws and trying to correct the mistakes of everyone around them. Especially from parents-perfectionists children suffer. In general, although, according to experts, the tendency to perfectionism can be congenital, often perfectionists make children too demanding parents. The child tries to do everything perfectly to please them, fears that they will love her if she is not perfect, if something does not work out for her. But a child, and a person of any age, needs to be outspoken in order to be loved not for virtues, successes and achievements, but simply because she is her. In this article the author deals with the phenomenon of perfectionism, the structure and types of perfectionism, its vectors and the causes of this psychic phenomenon.*

Keywords: *personality, perfectionism, structure of perfectionism. types of perfectionism, vectors of perfectionism.*

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 12.

Постановка проблеми

Значний інтерес до проблеми перфекціонізму у світовій та вітчизняній психології обумовлений низкою соціально-культурних, морально-етичних та клінічних чинників. Одні дослідники розглядають даний феномен як багатовимірне особистісне надбання, що пов'язане з конструктивним прагненням особистості до досконалості. Інші – з патологічним прагненням особистості до довершеності, що може спровокувати розлади її емоційної сфери, знижувати продуктивність діяльності. Вивчення перфекціонізму з його двовекторною особистісною спрямованістю набуває у сучасній психологічній науці особливої актуальності, оскільки багато аспектів проблеми залишаються нині недостатньо з'ясованими у психологічній науці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблема перфекціонізму, як психологічна категорія, почала розроблятися у зарубіжній психологічній науці нещодавно. Результати досліджень цього психічного явища розкриваються у працях Д. Барнаса, С. Блатта, Р. Фроста, П. Х'юїтта, Г. Флетта, Д. Хамачека, Д. Боучера, Р. Слейні, П.Слейд. В останні роки явище перфекціонізму знайшло своє відображення і у працях українських вчених: І. Гуляс, Л. Данилевич, Л. Карамушка, О.Кононенко, О. Лоза, О.Чала, Г.Чепурна. Висвітлюється феномен перфекціонізму і в роботах російських науковців: І. Грачової, Є. Сніколопова, Є. Соколова, П. Циганкова, В. Ясної. Феноменологія перфекціонізму вперше була розкрита в межах клі-

нічного розуміння природи цього явища й висвітлена в концепціях Н. Гаранян, А. Холмогорової, Т. Юдеевої.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Теоретичний аналіз розроблення проблеми перфекціонізму у психологічній науці дозволив авторці даної статті стверджувати, що залишаються недостатньо з'ясовані питання впливу перфекціонізму на особистісний розвиток людини та особливості проявів даного явища на різних етапах онтогенезу.

Формулювання цілей статті

Метою даної статті є теоретичний аналіз досліджень зарубіжних та вітчизняних вчених явища перфекціонізму, його типів та компонентів.

Виклад основного матеріалу дослідження

У психологічній науці явище перфекціонізму – розглядається як результат завищених стандартів діяльності, що висуває до себе особистість, постійне її прагнення до досконалості.

У працях присвячених даній проблемі, вчені використовують поняття «перфекціонізм» для позначення як здорового прагнення особистості до досконалості, так і проявів невротичної нав'язливої ідеї досягнення ідеалу. Перфекціонізм може служити джерелом невдач і сильних переживань обдарованих людей, оскільки він становить невід'ємну частину їхнього життєвого досвіду. Прагнення до досконалості вважається характерною рисою людей, які мають потенціал для його досягнення, що проявляється у висловлюваннях, зроблених впевнено і аргументовано та у різноманітних сферах діяльності людини.

Перфекціонізм, як прагнення людини до власної досконалості і результатів своєї діяльності у повсякденному жит-

ті, розглядається як цінна особистісна властивість характеру і ототожнюється із сильною мотивацією досягнення успіху, що є неодмінною складовою особистісного зростання [3].

Проте слід розрізняти здорову мотивацію людини і мотивацію, якої вона досягти не може. Здорова мотивація досягнення успіху передбачає адекватну самооцінку та адекватний рівень домагань особистості. При цьому очікуваний результат сприймається нею із задоволенням, а ймовірність невдачі враховується. У людини із вираженим перфекціонізмом мета, задана ззовні, часто є недосяжною, оскільки вона, у цьому випадку, не спирається на власні знання і можливості. Поставлені недосяжні цілі прирікають людину на невдачу. Відсутність бажаного результату деморалізує людину із перфекціоністською спрямованістю, якщо ж очікуваний результат досягнено, то це не приносить їй задоволення. Отже, можна стверджувати, що здорове прагнення досконалості є дуже важливим для ставлення та розвитку особистості, проте завищений рівень перфекціонізму є деструктивним для неї.

К. Дабровські, Л. Данилевич, Л. Сильверман розглядають перфекціонізм як особистісну рису, притаманну обдарованим людям. Представники цього підходу не виключають той факт, що тривожність може стати перешкодою на шляху до реалізації здібностей перфекціоніста. Водночас ці вчені відзначають, що перфекціоністські тенденції спрямовують особистість на пошуки сенсу власного життя, життєвої мети, сенсу існування, яке звільняє особу від обмежень, відповідно і від надмірної тривоги [9].

А. Адлер писав: «Прагнення до вдосконалення є вродженим в тому сенсі, що воно – частина життя, прагнення, без якого життя було б немислимим»[2].

Вчений виходить із розуміння початкової неповноцінності людини, яка є передумовою перфекціонізму. Неповноцінність, наприклад фізична, приводить у рух психічні сили, спрямовані на компенсацію неповноцінності і рух до досконалості. Прагнення до досконалості – це зовнішнє вираження внутрішніх сил, які ведуть до завершеності та цілісного розвитку людини в процесі її соціалізації [2].

Наслідком постійного прагнення до досконалості нерідко стає постійне почуття невдоволення собою, яке відбивається на самооцінці особистості, а з часом стає причиною виникнення неврозів і депресій. Надмірно виражений перфекціонізм паралізує волю людини, робить для неї неможливим завершення будь-якої діяльності, оскільки завжди можна знайти ще що-небудь, що потребує поліпшення і виправлення. Помічено, що така поведінка часто дратує оточуючих, особливо тих, хто працює поруч з перфекціоністом, чи тих, хто залежить від результатів його праці. Проте для людей, яким притаманні риси перфекціонізму він виступає каталізатором діяльності і мотиватором їхніх дій. Перфекціонізм може бути, як характеристикою особистості в нормі, так і невротично психічним відхиленням від норми звичайної людини. Перфекціонізм – це переконання людини в тому, що найкращого результату можна (або потрібно) досягти. За умови докладання зусиль у патологічній формі – переконання, що недосконалий результат є для неї неприйнятним.

На основі аналізу літературних джерел можна виділити три вектори спрямованості перфекціонізму особистості:

- перфекціонізм, адресований на себе – постійна самокритика і прагнення до досконалості. Якщо перфекціонізм спрямований на себе, то людина чітко

ставить перед собою завдання і алгоритмічно їх досягає, що можна називатись здоровим перфекціонізмом. Якщо ж людина ставить перед собою недосяжно високі цілі, і не задовольняється отриманим результатом, то ця цільова спрямованість не носить здорового характеру і не приносить їй користі.

– перфекціонізм, орієнтований на інших – нереалістичні стандарти для значущих людей з близького оточення, очікування від інших людської довершеності й постійне оцінювання інших. Якщо вектор перфекціонізму спрямований на інших, то це свідчить про надто високі вимоги особистості до оточуючих. Висуваючи надто високі вимоги до оточуючих, в такий спосіб людина, досягає власних цілей.

– соціально-приписаний перфекціонізм. Якщо людині властивий соціально-приписаний перфекціонізм то у своїх нереалістичних очікуваннях схильні занадто суворо оцінювати індивіда й тиснути на нього, з метою примусити бути більш досконалим. Поряд з тим індивід переконаний у власній неспроможності догодити іншим [12].

На основі аналізу літературних джерел можна стверджувати про неоднозначність думок вчених щодо структури перфекціонізму. Так, наприклад, відомий британський дослідник проблеми перфекціонізму Р. Фрост виділив у структурі даного явища шість компонентів:

1) особисті стандарти – схильність висувати надто високі вимоги у поєднанні з надмірною важливістю відповідності їм;

2) організованість – важливість порядку і організованості;

3) невпевненість у діях – сумніви щодо якості виконання діяльності;

4) занепокоєння з приводу помилок – негативна реакція на помилки, схильність прирівнювати помилку до невдачі;

5) батьківські очікування – батьки висувають високі очікування;

б) батьківська критика – сприйняття батьків як жорстких критиків.

Залежно від ступеня вираженості кожної зі складових, вчений виділяє чотири типи перфекціонізму:

- надмірний, для якого характерні дуже високі показники стандартів ;

- помірний, якому властиві високі показники стандартів;

- недостатній, для якого характерні низька вираженість стандартів;

- не виражений (відсутній), коли складові перфекціонізму мають низькі показники, а тому можна говорити, що при таких умовах він майже або взагалі відсутній [10].

Вітчизняна дослідниця О.Лоза у своєму дослідженні щодо типологій перфекціонізму, описала наступні характеристики людей, якими притаманний цей психологічний феномен:

1. *Гіперперфекціоністи* характеризуються високими показниками стандартів, надмірним прагненням досконалості. Вони ставлять надто високі цілі і не задовольняються отриманим результатом, бажання досягти ідеального образу себе спонукає до надмірного прагнення саморозвитку. Ці особистості завжди При цьому вони досить оптимістично налаштовані, але занадто жорстко оцінюють себе і навколишню дійсність.

2. *Конструктивні перфекціоністи* ставлять перед собою порівняно високі рівні стандартів. Вони вміють формулювати досяжні цілі і коригувати їх залежно від ситуації. При цьому допускають можливість як успіху, так і невдачі, але зберігають високий рівень оптимізму і позитивного мислення, демонструючи прагнення саморозвитку. Відсутність жорсткої і категоричної оцінки себе та своєї діяльності сприяє високій самооцінці і прояву толерантності, а розвинене прагнення високих стандартів ро-

бить представників даного типу досить відповідальними.

3. *Деструктивні перфекціоністи* обмежується двома протилежними полюсами, – «дуже добре» і «дуже погано». Середніх варіантів даний тип не визнає. В такий спосіб людина знімає із себе відповідальність, не прагне зростати особистісно і песимістично сприймає дійсність, тут бере свої витоки низька самооцінка.

4. *Гіпоперфекціоністи* мають низькі показники щодо високих стандартів. За своєю суттю вони є nonперфекціоністи, тобто взагалі не мають або мають слабо виражені перфекціоністичні домагання. Як наслідок – це легковажне ставлення до роботи, наявність помилок і безвідповідальність. Водночас гіпоперфекціоністи повністю задоволені собою, вважають себе досить розвиненим і демонструють високу самооцінку [6].

В працях, присвячених проблемі перфекціонізму, найбільш дискусійним залишається питання щодо характеру впливу даного явища на особистість, оскільки результати досліджень свідчать як про позитивні, так і про негативні її наслідки. Р. Шафран звертає увагу на негативні прояви, що можуть бути:

- емоційними (депресія, переживання невдоволення собою, тривога, почуття провини і сорому);

- соціальними (соціальна ізоляція, конкурентні відносини з людьми через порівняння себе з ними, заздрощі, ревності, недостатність довіри і близьких відносин);

- фізичними (безсоння та інші прояви);

- пізнавальними (ослаблення концентрації);

- поведінковими (перевірка виконаної роботи, її допрацювання, неможливість почати діяти, відкладання на завтра).

В. Паркер, Л. Тері-Шорт, К. Отто від-

значають, що перфекціонізм є невід'ємним елементом розвитку особистості і тільки надмірне прагнення бути досконалим призводить до несприятливих для особистості наслідків. Перфекціонізм – це встановлення людиною надзвичайно високих стандартів щодо результатів власної діяльності, прагнення до досконалості, надчутливість до критики і страху провалу.

Висновки

Отже, на основі аналізу літературних джерел можна стверджувати, що перфекціонізм – це результат завищених стандартів діяльності, що висуває до себе особистість, постійне її прагнення до досконалості.

Виділяють три вектори спрямованості перфекціонізму: перфекціонізм адресований на себе; перфекціонізм

орієнтований на інших; соціально-приписаний перфекціонізм.

В структуру даного явища входить шість компонентів – особисті стандарти, організованість, невпевненість в діях, занепокоєння з приводу помилок, батьківські очікування, батьківська критика.

Розрізняють чотири типи перфекціонізму: надмірний, помірний, недостатній, не виражений (відсутній).

Перфекціонізм притаманний чотирьом типам людей, розрізняють: гіперфекціоністів, конструктивних перфекціоністів, деструктивних перфекціоністів і гіпоперфекціоністів.

Отже, можна стверджувати, що здорове прагнення досконалості є дуже важливим для особистості та її розвитку, проте завищений рівень перфекціонізму є деструктивним.

Література

1. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии. Москва: «Прогресс», 1997. 256 с.
2. Варваричева И.Я. Феномен прокрастинации: проблемы и перспективы исследования. *Вопросы психологии*. 2010. № 3. С. 121-130.
3. Гаранян Н. Г. Перфекционизм и враждебность как личностные факторы депрессивных и тревожных расстройств : дис. д-ра психол. наук : 19.00.04 / Московю госуд. ун-т. Москва, 2010. 429 с.
4. Грачева И.И. Уровень перфекционизма и содержание идеалов подростков. Психологические исследования личности: Сборник работ молодых ученых / отв. ред. Е.А. Чудина. Москва, 2005. С. 16 – 36.
5. Данилевич Л. А. Перфекціонізм як особистісний чинник академічної обдарованості студентів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : 19.00.01. Київ, 2010. 20 с.
6. Лоза О.О. Диференціація типів перфекціонізму. URL: <https://goo.gl/Zm62tF> (дата звернення: 15.08.2018).
8. Ильин Е.П. Работа и личность. Трудоголизм, перфекционизм, лень. СПб.: Питер, 2011. 224 с.
9. Сингаевская И. В. Проявление перфекционизма в разных возрастных периодах развития личности как фактор качества выполнения деятельности / И. В. Сингаевская, Л. А. Данилевич // Проблемы и перспективы развития экономики в XXI веке. Кишинев: Слав. ун-т, 2013. С. 283–294.
10. Frost, R. (1990), «The dimension of perfectionism», *Cognitive Therapy and Research*, vol. 14, pp. 449–468.
11. Hamachek, D. (1978), «Psychodynamics of normal and neurotic perfectionism», *Psychology*, vol.15, pp. 27–33.
12. Hewitt, P.L. (1989), «The Multidimensional Perfectionism Scale: Development and validation», *Canad. Psychol*, vol. 30, pp. 103–109.

Reference

1. Adler, A. (1997), *Praktika i teoriya individualinoj psihologii* [Practice and theory of individual psychology], Progress, Moscow, Russia.
2. Varvaricheva, I.Y. (2010), “The phenomenon of procrastination: problems and prospects for research”, *Voprosi psihologii*, vol. 3, pp. 121-130.
3. Garanyan, N.G. (2010), “Perfectionism and hostility as personal factors of depressive and anxiety disorders”, Abstract of Ph.D.dissertation, Medical Psychology, Moscow State University, Moscow, Russia.
4. Gracheva, I.I. (2005), “Level of perfectionism and content of ideals of teenagers”, *Psihologicheskie issledovaniya lichnosti. Sbornik rabot molodih uchenih* [Psychological studies of personality: Collection of works of young scientists], Institute of Psychology of Russian Academy of Science, Moscow, Russia, pp. 16–36.
5. Danilevich, L.A. (2010), “Perfectionism as a personal factor in students’ academic talent”, Ph.D. Thesis, General Psychology and Psychology of Personality, History of Psychology, University of Education Management, Kiev, Ukraine.
6. Loza, O.O. (2013), ”Differentiation of types of perfectionism”. Retrieved from: <https://goo.gl/Zm62tF> (Accessed 15 August 2018).
8. Ilijin, E.P. (2011), *Rabota I lichnost. Trudogolizm, perfekcionizm, len* [Work and personality. Workaholism, perfectionism, laziness], SPb, Sankt Peterburg, Russia.
9. Sinhaevskaya, I. V. (2013), “Proyavlenie perfekcionizma v raznyh vozrastnyh periodah razvitiya lichnosti kak faktor kachestva vypolneniya deyatelnosti” [The manifestation of perfectionism in different age periods of personality development as a factor in the quality of performance]. Sinhaevskaya, I. V. and Danilevich, L. A. Problemy I perspektivy razvitiya ekonomiki v XXI veke. pp. 283–294.
10. Frost, R. (1990), “The dimension of perfectionism”, *Cognitive Therapy and Research*, vol. 14, pp. 449–468.
11. Hamachek, D. (1978), “Psychodynamics of normal and neurotic perfectionism”, *Psychology*, vol.15, pp. 27–33.
12. Hewitt, P.L. (1989), “The Multidimensional Perfectionism Scale: Development and validation”, *Canad. Psychol.*, vol. 30, pp. 103–109.

Стаття надійшла до редакції 12.01.2019 року

УДК 159.99

DOI: <https://doi.org/10.31732/2707-9155-2019-34-151-159>

Пілотне дослідження вивчення рівня спроможності служб управління персоналом державних органів

Алюшина Н.О.

*Кандидат психологічних наук, доцент
Директор Генерального департаменту з питань
управління персоналом на державній службі,
Національне агенство України з питань державної служби
м. Київ, вулиця Прорізна, 15, 01601
тел. (067) 54-833-50, e-mail: natalyushina@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1333-3800*

Кудринська Г.В.

*Аспірант кафедри психології
ВНЗ “Університет економіки та права «КРОК»
Університет економіки та права «КРОК»,
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, 03113, Україна
тел. (050) 87-741-30, e-mail: kudrynska94@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4596-3305*

Pilot research of the functional comptenece level of human resources management services in public authorities

Alyushina N.O.

*Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor
Director of General Department on human resource management in the public service
National Agency of Ukraine on Civil Service
St. Prorizna, 15, 01601, Kyiv
tel. (067) 54-833-50, e-mail: natalyushina@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1333-3800*

Kudrynska H.V.

*Post-graduate student of the Psychology Department «KROK» University
st. Tabirna, 30-32, 03113, Kyiv, Ukraine
тел. (050) 87-741-30, e-mail: kudrynska94@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4596-3305*

Анотація. В рамках реформування державної служби питання визначення якості та ефективності функціонування служб управління персоналом державних органів залишається одним із ключових. Наразі відсутня методика, що дає змогу здійснити оцінку діяльності служб управління персоналом державних органів України. Авторами здійснено аналіз наукових напрацювань, нормативно-правової бази та інших аналітичних матеріалів, на основі яких розроблено матеріали для визначення рівня спроможності служб управління персоналом державних органів. Метою статті є висвітлення результатів пілотного дослідження вивчення рівня спроможності служб управління персоналом державних органів, які здійснюють підготовку та реалізацію ключових національних реформ. В статті узагальнено інформацію щодо розрахунку складових коефіцієнтів спроможності, які розкривають ефективність діяльності служб управління персоналом державного органу: коефіцієнту стану реалізації основних завдань і функцій; коефіцієнту стану реалізації завдань і функцій, пов'язаних із взаємодією; коефіцієнту стану реалізації завдань і функцій за ініціативою служб управління персоналом; коефіцієнту забезпеченості людськими ресурсами; коефіцієнту адаптації; коефіцієнту сталості; коефіцієнту підвищення професійної компетентності. За результатами отриманих даних у досліджуваних державних органів визначено позитивний рівень спроможності служб управління персоналом. Проте в окремих показниках рівень оцінки компонентів коефіцієнту спроможності коливається від незадовільного до позитивного рівнів, що відображає проблемні місця функціонування служб управління персоналом. Службам управління персоналом державних органів надано відповідні рекомендації щодо підвищення рівня спроможності. Отримані результати дають змогу визначити напрями роботи, які вимагають розвитку відповідних психологічних компетентностей працівників служб управління персоналом для завершення їх реформування та виконання у повному обсязі функцій, які передбачають безпосередню взаємодію з персоналом щодо адаптації, розвитку корпоративної культури, нематеріального заохочення та створення сприятливого соціально-психологічного клімату в колективі.

Ключові слова: спроможність служб управління персоналом, державні органи, числові показники результатів діяльності, коефіцієнт рівня спроможності, моніторинг діяльності.
Формул: 0, рис.: 7, табл.: 0, бібл.: 10.

Abstract. Within the context of the public administration reform, the issue of determining the quality and efficiency of the functioning of personnel management services of public authorities remains a key issue. Currently, there isn't any methodology to assess the performance of human resources management services of public authorities of Ukraine. Based on the analysis of scientific developments, legal framework and other analytical materials, the authors developed materials to determine the level of capacity of human resources management services of public authorities. The purpose of the article is to shed light on the results of a pilot study examining the capacity level of human resources management services of public authorities that prepare and implement key national reforms. The article summarizes information on the calculation of the components of the capability coefficients that reveal the effectiveness of the activity of the personnel management service of public authorities: the coefficient of the state of realization of the main tasks and functions; the coefficient of the state of implementation of tasks and functions related to interaction; the coefficient of the state of implementation of tasks and functions at the initiative of the personnel management service; the coefficient of providing personnel; the coefficient of adaptation; the coefficient of sustainability; the coefficient of professional training of personnel.

According to the data results, a positive level of capacity of public administration personnel management services has been determined. However, in some indicators, the level of evaluation of the components of the capability factor ranges from unsatisfactory to positive levels, reflecting

the problematic places in the functioning of human resources management services. Relevant recommendations for capacity building have been provided to human resources management services. The results obtained allow us to identify the areas of work that require the development of appropriate psychological competencies of staff of personnel management services to complete their reforming and perform full functions that involve direct interaction with staff on adaptation, development of corporate culture, intangible promotion and creation of favourable psycho-social climate in the team.

Keywords: *functional competence human resources management services, public authorities, numerical performance indicators, the coefficient of the functional competence, monitoring of activities.*

Formulas: 0, fig.: 7, tabl.: 0, bibl.: 10.

Постановка проблеми

Одним із ключових завдань Стратегії реформування державного управління України на 2016-2020 роки передбачено утворення ефективних і дієвих служб управління персоналом у кожному державному органі [1].

Служба управління персоналом відіграє ключову роль у забезпеченні державного органу кваліфікованим персоналом від якості роботи якого залежить якість та ефективність функціонування державного органу, як інституції.

Відповідно до Закону України «Про державну службу» служба управління персоналом забезпечує здійснення керівником державної служби своїх повноважень, відповідає за реалізацію державної політики з питань управління персоналом у державному органі, добір персоналу, планування та організацію заходів з питань підвищення рівня професійної компетентності державних службовців, документальне оформлення вступу на державну службу, її проходження та припинення, а також виконує інші функції, передбачені законодавством [2].

Таким чином важливим питанням залишається визначення ефективності та дієвості служб управління персоналом державних органів шляхом дослідження спроможності зазначених структурних підрозділів виконувати в повному обсязі покладені на них завдання і функції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Вивчено та проаналізовано напрацювання щодо особливостей визначення спроможності, оцінки якості та ефективності роботи HR-підрозділів таких вітчизняних та зарубіжних науковців, як: В. Городнов [3], С. Зелінський [4], В. Кириленко [3], В. Кім Сон [5], А. Кулабекова [6], Ю. Омельченко [7], В. Польова [8], Ю. Пун [5], Ю. Репило [3], О. Сурков [9] та інших.

Також опрацьовано аналітичні матеріали міжнародних організацій (зокрема, International Public Management Association for Human Resources, Victorian Public Sector Commission / VPSC) [10].

Крім того здійснено аналіз нормативно-правової бази з питань діяльності служб управління персоналом державних органів.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Наразі відсутня методика визначення спроможності служб управління персоналом державних органів, що в свою чергу ускладнює проведення досліджень у сфері організаційної психології щодо визначення впливу психологічних явищ та особистісних характеристик працівників на роботу служби управління персоналом.

Для вирішення зазначеної проблеми

було розроблено відповідну форму моніторингу інформації щодо визначення рівня спроможності служб управління персоналом державних органів. В результаті заповнення форми моніторингу інформації службами управління персоналом отримано дані, що дозволяють здійснити розрахунок відповідних коефіцієнтів спроможності.

Формулювання цілей статті

Метою статті є апробація та презентація результатів пілотного дослідження вивчення рівня спроможності служб управління персоналом державних органів, які здійснюють підготовку та реалізацію ключових національних реформ, та надання відповідних рекомендацій службам управління персоналом державних органів щодо підвищення рівня спроможності.

Виклад основного матеріалу дослідження

Відповідно до Стратегії реформування державного управління України на 2016–2020 роки успіх реформи значною мірою залежить від якості управління людськими ресурсами в державних органах [1].

З метою визначення рівня спроможності служб управління персоналом державних органів у 2018 році за розробленою формою моніторингу інформації Генеральним департаментом з питань управління персоналом на державній службі Національного агентства України з питань державної служби проведено пілотне дослідження у 6 державних органах, які здійснюють підготовку та реалізацію ключових національних реформ.

Для проведення пілотного дослідження здійснено розрахунок коефіцієнту самооцінки та коефіцієнту за показниками, середнє значення яких вказує коефіцієнт рівня спроможності служб управління персоналом.

У результаті розрахунку коефіцієнтів отримано уніфікований показник від 0 до 1.

Шкала оцінювання передбачає чотири рівні:

- 0 – 0,2 – незадовільний рівень;
- 0,3 – 0,5 – задовільний рівень;
- 0,6 – 0,8 – позитивний рівень;
- 0,9 – 1 – відмінний рівень.

Збір та аналіз даних по першому блоку щодо визначення коефіцієнту самооцінки побудований на підрахунок балів, які виставляються за результатами заповнення службою управління персоналом спеціально розробленої форми.

Для зменшення рівня суб'єктивної оцінки з боку служб управління персоналом по першому коефіцієнту, до окремих пунктів здійснювався запит підтверджуючої інформації щодо виконання завдань і функцій (інформаційної довідки, переліку заходів тощо).

Складові коефіцієнту самооцінки:

- 1) Коефіцієнт стану реалізації основних завдань і функцій;
- 2) Коефіцієнт стану реалізації завдань і функцій, пов'язаних із взаємодією з іншими структурними підрозділами, державними органами;
- 3) Коефіцієнт стану реалізації завдань і функцій за ініціативою служби управління персоналом.

Другий блок передбачає розрахунок коефіцієнту за деякими показниками, які відображають, як безпосередня діяльність служби управління персоналом впливає на укомплектування та забезпеченість державного органу необхідними людськими ресурсами.

Складові коефіцієнту за показниками:

- 1) Коефіцієнт забезпеченості людськими ресурсами;
- 2) Коефіцієнт адаптації;
- 3) Коефіцієнт сталості;
- 4) Коефіцієнт підвищення професійної компетентності.

За результатами отриманих даних у 100% досліджуваних державних органів визначено позитивний рівень спроможності служб управління персоналом.

Проте в окремих показниках рівень оцінки компонентів коефіцієнту спроможності коливається від незадовільного до позитивного рівнів, що відображає проблемні місця функціонування служб управління персоналом.

I. Коефіцієнт самооцінки

Перших два коефіцієнти зазначеного блоку визначено в межах відмінного та позитивного рівнів, зокрема:

щодо стану реалізації основних завдань і функцій 83,3% – відмінний та 16,7% – позитивний (рис. 1);

щодо стану реалізації завдань і функцій, пов'язаних із взаємодією з іншими структурними підрозділами, державними органами 66,7% – відмінний рівень та 33,3% позитивний (рис. 2).

Коефіцієнт щодо стану реалізації завдань і функцій за ініціативою служби управління персоналом, знаходиться в межах незадовільного та позитивного рівнів (рис. 3): 16,7% – незадовільний рівень; 66,6% – задовільний рівень; 16,7% – позитивний.

Коефіцієнт виконання завдань і функцій за ініціативою, вказує на готовність служб управління персоналом до впровадження сучасних інструментів управління персоналом, які безпосередньо не передбачені законодавством, проте є необхідними для завершення трансформації кадрової служби в службу управління персоналом.

Аналіз окремих показників вказує на те, що переважно в повному обсязі з перелічених завдань і функцій за ініціативою служби управління персоналом виконуються наступні:

1) організація роботи щодо стажування у державному органі громадян з числа молоді, які не перебувають на посадах державної служби, строком до

шести місяців у порядку, визначеному керівником державної служби: 83,3% – завдання, функцію виконано в повному обсязі; 16,7% – роботу не проводили;

2) запровадження планового перегляду посадових інструкцій і положень про структурні підрозділи: 83,3% – завдання, функцію виконано в повному обсязі; 16,7% – роботу не проводили;

3) здійснення заходів щодо нематеріальної мотивації працівників державного органу служби управління персона-

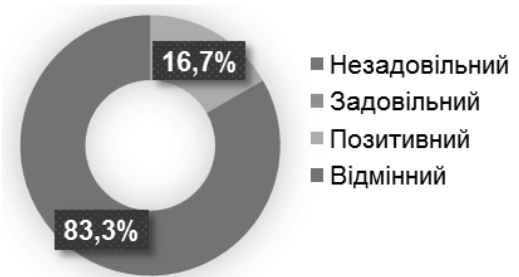

Рис. 1. Рівень за коефіцієнтом стану реалізації основних завдань і функцій

Рис. 2. Рівень за коефіцієнтом стану реалізації основних завдань і функцій, пов'язаних із взаємодією

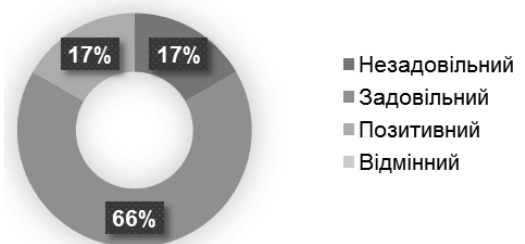

Рис. 3. Рівень за коефіцієнтом стану реалізації основних завдань і функцій за ініціативою служби управління персоналом

лом зазначили, що виконали у повному обсязі. Проте у переліку таких заходів переважно наводилися нагородження грамотами та відзнаками, що є одним з основних обов'язків служби управління персоналом;

4) підвищення рівня професійної компетентності працівників служби управління персоналом. 100% зазначили, що дану функцію виконано в повному обсязі. Проте детальне дослідження питань з яких здійснено підвищення кваліфікації працівників свідчить, що лише певний відсоток підвищив професійну компетентність саме з питань управління персоналом;

5) підготовка пропозицій щодо удосконалення управління персоналом та/або кадрового менеджменту: 66,7% – підготовлено не менше 2-ох таких пропозицій протягом звітнього року; 33,3% – роботу не проводили.

Серед запропонованих у переліку завдань і функцій за ініціативою служби управління персоналом, потребують посилення роботи такі напрями:

1) проведення не менше 3-х заходів щодо формування корпоративної культури державного органу, протягом звітнього періоду: 33,3% – завдання, функцію виконано в повному обсязі; 16,7% – завдання, функцію виконано, але не в повному обсязі; 50% – роботу не проводили;

2) участь у ярмарках вакансій, інших заходах щодо посилення іміджу державної служби та взаємодії з потенційними кандидатами на зайняття вакантних посад державної служби: 33,3% – завдання, функцію виконано в повному обсязі; 16,7% – завдання, функцію виконано, але не в повному обсязі; 50% – роботу не проводили;

3) здійснення заходів щодо стимулювання до просування по службі з урахуванням професійної компетентності та сумлінного виконання своїх посадових

обов'язків: 16,7% – завдання, функцію виконано в повному обсязі; 33,3% – завдання, функцію виконано, але не в повному обсязі; 50% – роботу не проводили;

4) здійснення аналізу підстав для звільнення працівників державного органу: 83,3% – завдання, функцію виконано, але не в повному обсязі; 16,7% – роботу не проводили;

5) забезпечення заходів щодо адаптації новопризначених працівників: 33,3% – завдання, функцію виконано в повному обсязі; 33,3% – завдання, функцію виконано, але не в повному обсязі; 33,3% – роботу не проводили.

Серед державних органів, в яких проводився моніторинг, переважно не здійснювалась робота щодо таких завдань і функцій за ініціативою служби управління персоналом, запропонованих в переліку:

1) розроблення стратегії управління персоналом державного органу: 16,7% – завдання, функцію виконано, але не в повному обсязі; 83,3% – роботу не проводили;

2) розроблення плану реалізації стратегії управління персоналом державного органу (100% – роботу не проводили);

3) проведення заходів щодо тимблдингу (командоутворення) в державному органі чи окремих структурних підрозділах: 16,7% – завдання, функцію виконано в повному обсязі; 16,7% – завдання, функцію виконано, але не в повному обсязі; 66,7% – роботу не проводили;

4) дослідження рівня задоволеності працівників роботою в державному органі: 16,7% – завдання, функцію виконано в повному обсязі; 16,7% – завдання, функцію виконано, але не в повному обсязі; 66,7% – роботу не проводили;

5) забезпечення використання сучасних методів організації роботи, зокрема, з використанням спеціального про-

грамного забезпечення, в роботі служби управління персоналом: 33,3% – завдання, функцію виконано в повному обсязі; 66,7% – роботу не проводили.

II. Коефіцієнт за показниками

Коефіцієнт забезпеченості людськими ресурсами у 16,7% визначений в межах задовільного рівня та у 83,3% – позитивного рівня (рис. 4). Даний коефіцієнт відображає забезпеченість державного органу необхідною кількістю працівників для виконання покладених на нього функцій.

Коефіцієнт адаптації досліджуваних державних органів у 33,3% – відмінний рівень та у 66,7% – позитивний (рис. 5):

Коефіцієнт сталості персоналу державного органу визначено в межах задовільного та відмінного рівнів (рис. 6): 33,3% – задовільний рівень; 50% – позитивний рівень; 16,7% – відмінний рівень.

Коефіцієнт забезпеченості підвищення професійної компетентності працівників державного органу у 33,3% визначено на задовільному рівні та у 66,7% – на позитивному (рис. 7).

Загальний коефіцієнт спроможності у 100% досліджуваних державних органів знаходиться в межах позитивного рівня.

Висновки

Отже, запропонована форма моніторингу інформації щодо визначення рівня спроможності служб управління персоналом дає можливість здійснити розрахунок необхідних коефіцієнтів щодо результатів діяльності.

За результатами розрахунку складових коефіцієнтів щодо визначення рівня спроможності рекомендовано державним органам розпочати/посилити роботу у напрямках діяльності служби управління персоналом з урахуванням пріоритетів і потреб відповідного державного органу, зокрема:

- розробити стратегію управління персоналом державного органу;
- здійснити аналіз задоволеності працівників роботою в державному ор-

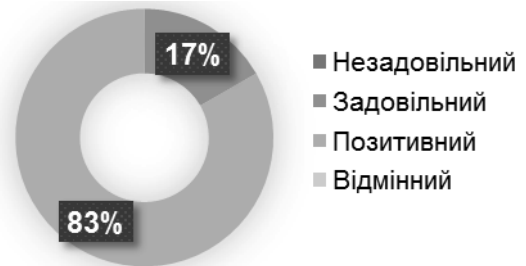

Рис. 4. Рівень за коефіцієнтом забезпеченості людськими ресурсами

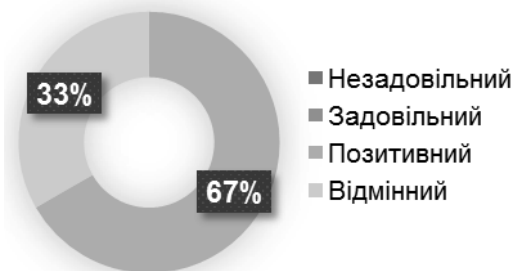

Рис. 5. Рівень за коефіцієнтом адаптації

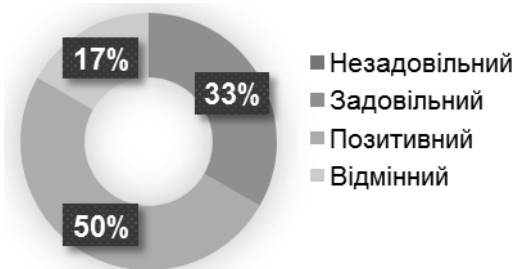

Рис. 6. Рівень за коефіцієнтом сталості

Рис. 7. Рівень за коефіцієнтом підвищення рівня професійної компетентності

гані та підстав для звільнення працівників державного органу;

- здійснити заходи щодо адаптації, формування корпоративної культури, стимулювання до просування по службі та мотивації працівників;

- посилити роботу щодо підвищення рівня професійної компетентності працівників державного органу в частині забезпечення проходження систематичного підвищення кваліфікації, зокрема, шляхом самоосвіти;

- здійснити вивчення потреб структурних підрозділів у доборі персоналу;

- звернути увагу на посилення роботи у напрямі розробки програм адаптації персоналу, заохочення до службової діяльності.

У 2019 році Генеральним департаментом з питань управління персоналом на державній службі Національного агентства України з питань державної служби передбачено продовження

відповідного моніторингу та визначення оцінки рівня спроможності 100% служб управління персоналом державних органів, які здійснюють підготовку та реалізацію ключових національних реформ. Форму моніторингу буде оновлено та доповнено з урахуванням результатів проведеного пілотного моніторингу у 2018 році.

Також отримані результати дають змогу визначити напрями роботи, які вимагають розвитку відповідних психологічних компетентностей працівників служб управління персоналом для завершення їх реформування та виконання у повному обсязі функцій, які не тільки стосуються роботи з кадровою документацією, але і передбачають безпосередню взаємодію з персоналом щодо адаптації, розвитку корпоративної культури, нематеріального заохочення та створення сприятливого соціально-психологічного клімату в колективі.

Література

1. Стратегія реформування державного управління України на 2016-2020 роки: схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 червня 2016 року № 474-р. *Урядовий кур'єр*. 2016. № 139.
2. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 р. № 889-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 4.
3. Городнов В. П. Підхід до визначення спроможності частин і підрозділів спеціального призначення військових формувань держави до виконання завдань за призначенням. *Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних сил*. Харків, 2011. Вип. 1. С. 10–13.
4. Зелінський С. Е. До питання оцінювання ефективності державної служби. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*. Одеса, 2013. Вип. 13. С. 284–300.
5. Poon, Y. and Kim Son, V. (2006), *Comparative Evaluation of the Personnel Management Project at Central Level and the Pilot PAR Project in Quang Tri Province*, CIDA, Stockholm, Sweden.
6. Kuljambekova, A. (2013), "Enhancing Efficiency of Human Resources Services in Government Agencies of Kazakhstan", *Viešoji politika ir administravimas*, Vol 12 (4), pp.644–649.
7. Омельченко Ю. Ю. Оцінювання ефективності інструментів та власне професійного добору персоналу. *Соціально-трудова відносина: теорія та практика*, 2014. Вип. 2. С. 418–424.
8. Польова В. В. Щодо оцінки якості роботи кадрових служб. *Соціально-трудова відносина: теорія та практика*. Київ, 2014. Вип.1. С. 390–396.
9. Сурков О. О. Підхід до визначення сутності понять «спроможність», «можливість», «здатність» сил оборони для вдосконалення основ стратегічного. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського*, Київ, 2017. Вип. 1. С. 35–40.
10. *A guide to people metrics* (2015), The Victorian Public Sector Commission, Australia.

Reference

1. Cabinet of Ministers of Ukraine (2016), Resolutin “Strategy of public administration reforming of Ukraine for 2016-2020”, *Ofitsijnij visnyk Ukrainy*, No. 474-r, p 139.
2. Verkhovna Rada of Ukraine (2016), The Law of Ukraine “On Civil Service”, *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, № 889-VIII.
3. Horodnov, V. P. Kyrylenko, V. A. and Repylo, Yu. Ye. (2011), “Approaches to determining the capability of parts and subdivisions of the special purpose military formations of the state to perform the tasks for the purpose”, *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho universytetu Povitrianykh syl (Proceedings of Kharkiv University of the Air Force)*, vol. 1, pp. 10-13.
4. Zelinskyi, S. E. (2013), “On the question of evaluating the effectiveness of the civil service”, *Teoretychni ta prykladni pytannia derzhavotvorennia (Theoretical and Applied Issues of Statemaking)*, vol. 13, pp. 284–300.
5. Poon, Y. and Kim Son, V. (2006), *Comparative Evaluation of the Personnel Management Project at Central Level and the Pilot PAR Project in Quang Tri Province*, CIDA, Stockholm, Sweden.
6. Kuljambekova, A. (2013), “Enhancing Efficiency of Human Resources Services in Government Agencies of Kazakhstan”, *Viešoji politika ir administravimas*, vol. 12 (4), pp.644–649.
7. Omelchenko, Yu. Yu. (2014), “Evaluating the effectiveness of the tools and the professional selection of the staff”, *Sotsialno-trudovi vidnosyny: teoriia ta praktyka (Social-Labor Relations: Theory and Practice)*, vol. 2, pp. 418–424.
8. Polova, V. V. (2014), “Regarding the evaluation of the quality of the HR services”, *Sotsialno-trudovi vidnosyny: teoriia ta praktyka (Social-Labor Relations: Theory and Practice)*, vol. 1, pp. 390–396.
9. Surkov, O. O. (2017), An approach to defining the essence of the concepts of “capability”, “capability”, “ability” of the defense forces to improve the basics of strategic. *Zbirnyk naukovykh prats Tsentru voienno-stratehichnykh doslidzhen Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy imeni Ivana Cherniakhovskoho (Proceedings of the Center for Military-Strategic Studies of Ivan Chernyakhovsky National University of Defense of Ukraine)*, vol. 1, pp. 35–40.
10. *A guide to people metrics* (2015), The Victorian Public Sector Commission, Australia.

Стаття надійшла до редакції 13.01.2019 року

УДК 159.922

DOI: <https://doi.org/10.31732/2707-9155-2019-34-160-170>

Особливості смисложиттєвих орієнтацій студентів закладів вищої освіти

Васильченко О.М.

Доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри психології

ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»,

м. Київ, вул. Табірна, 30-32, 03113, Україна

тел.: (050) -81-333-46, e-mail: vasy14enko.olha@gmail.com

ORCID: 0000-0002-2502-8072

Льошенко О.А.

Кандидат психологічних наук,

асистент кафедри загальної психології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка,

вулиця Володимирська, 60, Київ, 01033

тел.: (097) 50-677-81, e-mail: psiholog3003@gmail.com

ORCID: 0000-0002-3303-3162

Чмір О.В.

Магістр за спеціальністю «Психологія»,

ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»,

м. Київ, вул. Табірна, 30-32, 03113, Україна

тел.: (098) -07-730-83, e-mail: OlgaVM@krok.edu.ua

ORCID: 0000-0002-4441-9941

Peculiarities of life-sense orientations of students of higher educational institutions

Vasilchenko O.M.

Doctor of Psychological Sciences,

Associate Professor, Professor of Psychology Department,

“KROK” University, st. Tabirna, 30-32, 03113, Kyiv, Ukraine

tel.: (050) -81-333 -46, e-mail: vasy14enko.olha@gmail.com

ORCID: 0000-0002-2502-8072

Lioshenko O.A.

*Candidate of Psychological Sciences,
Assistant at the General Psychology Department,
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
60 Volodymyrska Street, City of Kyiv, Ukraine, 01033
tel.: (097) 50-677-81, e-mail: psiholog3003@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3303-3162*

Chmir O.V.

*Master of Psychology,
“KROK” University, st. Tabirna, 30-32, 03113, Kyiv, Ukraine
tel.: (098) -07-730-83, e-mail: OlgaVM@krok.edu.ua
ORCID: 0000-0002-4441-9941*

Анотація. У статті аналізуються результати емпіричного дослідження смислжиттєвих орієнтацій студентів закладів вищої освіти. Зміни в українському суспільстві призвели до трансформації суспільних ідеалів та індивідуальних цінностей. Відсутність загально визнаної ідеології та розмитість соціальних приписів про культурно схвалювану поведінку зумовлюють вибір особистістю моделей поведінки відповідно до її смислжиттєвих орієнтацій. Зміни в українському суспільстві призвели до трансформації суспільних ідеалів та індивідуальних цінностей. Переоцінка цінностей, їх криза найбільше впливає на формування світогляду молоді. Саме ці процеси зумовлюють необхідність дослідження смислжиттєвих орієнтацій молоді. Показано, що провідними цінностями студентства є матеріальне положення та активні соціальні контакти, власний престиж та креативність. Успіх та результативність життя пов'язані у свідомості студентів, насамперед, з стабільним матеріальним становищем, інтернальним локусом контролю, активним суспільним життям та збереженням індивідуальності. Виявлено наступні взаємозв'язки між показниками смислжиттєвих орієнтацій студентів: тісний зворотній зв'язок між внутрішнім конфліктом та цілями у житті; тісний прямий зв'язок між матеріальним положенням та цілями у житті; тісний прямий зв'язок між матеріальним положенням та результативністю життя; тісний прямий зв'язок між матеріальним положенням та показником локусу контролю – життя студентів; тісний прямий зв'язок між збереженням власної індивідуальності та показником локусу контролю – Я студентів; прямий зв'язок між збереженням власної індивідуальності та загальним показником свідомості життя; тісний зворотній зв'язок між суспільним життям та процесом життя студентів; тісний прямий зв'язок між спрямованістю на спілкування та процесом життя; зворотній зв'язок між негативним афектом та загальним показником свідомості життя у студентів. Стаття виконана самостійно магістром під керівництвом доктора наук.

Ключові слова: смислжиттєві орієнтації, цінності, локус контролю, процес життя, особистість; Я-концепція; внутрішньособистісний конфлікт; індивідуальність.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 6, бібл.: 14.

Annotation. In this article we analysed the results of the empiric investigation of life-sense orientations of students of higher educational institutions (HEI) of the 4th accreditation level. Changes in Ukrainian society have led to the transformation of social ideals and individual values. The lack of universally recognized ideology and the blurring of social prescriptions for

culturally approved behaviors determine the individual's choice of behavior patterns according to his or her lifelong orientations. The revaluation of values, their crisis, most influences the formation of the outlook of young people. It is these processes that necessitate the study of the life-orientations of young people. The article shows that meaningful orientations, or life strategies, are one of the most influential components of integral personality that determine the socio-genesis of personality. Life strategies play an important role in the orientation and regulation of the relationship between people and society. Meaningful life orientations determine the central position of the individual, which in the process of formation at all age stages gives the meaning of their own human existence. It represents that the main values of students are the financial status and active social contacts, their own prestige and creativity. Success and the resultativity of life are connected in their minds first of all with a stable financial status, internal locus control, active social life and presurance of individuality. The following relationships were found between students' sense-of-life metrics: a close relationship between internal conflict and life goals; close direct relationship between financial position and life goals; close direct link between financial position and life performance; close direct relationship between financial position and locus of control student life; close direct link between self-preservation and locus of control контролю I am a student; the direct link between the preservation of one's individuality and the general indicator of consciousness of life; close feedback between public life and student life; a close direct link between the focus on communication and the process of life; feedback between negative affect and overall student consciousness. The article was done independently by the master under the direction of the doctor of sciences.

Key words: *life-sense orientations, values, locus control, life process, personality; Self-concept; intrapersonal conflict; individuality*

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 6, bibl.: 14.

Постановка проблеми

Зміни в українському суспільстві призвели до трансформації суспільних ідеалів та індивідуальних цінностей. Відсутність загально визнаної ідеології та розмитість соціальних приписів про культурно схвалювану поведінку зумовлюють вибір особистістю моделей поведінки відповідно до її смисложиттєвих орієнтацій. Переоцінка цінностей, їх криза найбільше впливає на формування світогляду молоді. Тим часом, нерідко сучасні психологи продовжують оперувати даними, отриманими багато років тому, не враховуючи при цьому, що ціннісні орієнтації сучасної молоді істотно відрізняються від ідеалів їхніх однолітків початку двохтисячних. В зв'язку з цим, особливу увагу привертає молодь, зокрема студентська, оскільки вона найбільш динамічна і чуйно реагує на соціальні зміни, що

зумовлює актуальність дослідження проблеми смисложиттєвих орієнтацій студентської молоді в умовах соціальних змін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

У психологічній науці створені передумови для вивчення і розробки напрямів вирішення даної проблеми, у тому числі і вітчизняними дослідниками. Зокрема, в загальнотеоретичному підході до проблеми смисложиттєвих орієнтацій особистості заслуговує на увагу монографія В. Г. Панка і Г. В. Рудь [8], теоретичні нароби А. К. Солодкої [14], Н. П. Панчук [9], В. В. Бочелюк [1], О. М. Гріньової [4] та ін. Сучасний стан проблеми смисложиттєвих орієнтацій студентів у різних аспектах ґрунтовно досліджено у роботах І. М. Главатських [3], О. В. Саконової [11], Г. І. Медніково [6], О. В. Москаленко [7] та ін.

У працях О. М. Гріньової наголошується на необхідності «проведення подальших комплексних досліджень генезису смисложиттєвих орієнтацій у діалектичній єдності з іншими феноменами особистісного розвитку, виявлення ролі й місця смисложиттєвих орієнтацій у процесі становлення людської індивідуальності, духовності, розгортання психічного розвитку індивідуума в цілому» [4].

Дослідження смисложиттєвих орієнтацій студентів, проведене О.В. Москаленко, показало, що у студентів початкових курсів при певному рівні осмисленості життя, існує проблема наявності мети в житті, а також невіра у власні сили щодо контролю власного життя, яка зміцнюється та зростає у випускників і виявляється в усвідомленості сутності власного існування, відповідальності та цілеспрямованості [7].

Смисложиттєві орієнтації студентів значно більшою мірою пов'язані із емоційно-оцінним компонентом ставлення до себе, ніж з емоційно-ціннісним, що пов'язано із психологічним змістом даних вимірів ставлення до себе, підкреслює Г. І. Меднікова [6].

У дослідженні І. М. Главатських наголошується, що позитивна тенденція досліджень з проблеми смислу життя – це «зростаючий інтерес до її прикладних проблем, з'ясування того, наскільки ця категорія може бути використана в практиці повсякденного буття людини, зокрема цікавими є особливості та ступені сформованості смисложиттєвих орієнтацій» [3].

Аналіз смисложиттєвих орієнтацій особистості як результату самовизначення людини в контексті її взаємодії з соціокультурним середовищем здійснено А. К. Солодкою, де соціалізація і кроскультурна взаємодія розглядаються в якості ключових чинників формуван-

ня смисложиттєвої орієнтації особистості [14].

На думку Л. О. Коберник, «система ціннісних орієнтацій особистості виконує одночасно функції регуляції поведінки і визначення її мети, зв'язуючи в єдине ціле особистість і соціальне середовище» [5].

Можна констатувати, що в психологічних дослідженнях поняття «особистісні цінності» і «ціннісні орієнтації» міцно утвердилися в вивченні мотиваційно-сислової сфери особистості, їх місця в структурі особистості, мотивації поведінки і діяльності. Наявний широкий набір інструментарію для вивчення цінностей, створений на основі відповідних психологічних концепцій, дозволяє досліджувати цінності особистості, їх ієрархічну структуру, динаміку, зокрема з метою отримати уявлення про тенденції в зміні соціальних установок і стратегій поведінки людей в різних соціокультурних умовах.

Окремо підкреслимо, що смисложиттєві орієнтації, або життєві стратегії, – один з найбільш впливових компонентів інтегральної індивідуальності, які формують соціогенез особистості. Співвіднесення з індивідуальними потребами з метою адекватної самореалізації є найважливішою умовою формування у людини постійно діючої установки на рішення, яке має і суспільне, і особисте значення, змістовний характер якого в міру просування людини по життєвому шляху постійно зазнає змін. Крім того, воно сприяє формуванню у людини ставлення до себе як до цінності й переконаності в тому, що найважливішим способом утвердження ціннісного початку в собі виступає постійне звернення вчинків і діянь. Життєві стратегії відіграють важливу роль в напрямі орієнтації і регулювання відносин людей і суспільства.

Важливим аспектом дослідження

проблеми смисложиттєвих орієнтацій особистості є виявлення основних детермінант даного феномена. Погляди сучасних авторів на дану проблему можна об'єднати в два підходи. У роботах Т. І. Пашукової, А.А. Скрипкіної та ін. становлення смисложиттєвих орієнтацій особистості розглядається як результат особистісного зростання індивідуума. Так, Т. І. Пашукова зазначає, що «...смисложиттєві орієнтації являють собою динамічну проекцію смисложиттєвих концепцій особистості на конкретні умови її повсякденного життя» [10]. А. А. Скрипкіна зазначає, що в основі смисложиттєвих орієнтацій особистості лежать цінності, мотиви і потреби людини [12].

Представники другого підходу розглядають смисложиттєві орієнтації у контексті вчення С. Л. Рубінштейна про особистість як систему стосунків індивідуума з оточуючим світом і підкреслюють соціальну обумовленість генезису даного феномена. Так, згідно з Н. Л. Биковою, «багатомірність, мінливість життєвих стосунків зумовлює виникнення відповідних смислових утворень...» [2].

У роботах деяких авторів представлена інтеграція зазначених підходів. Зокрема О.В. Соколова підкреслює детермінованість смисложиттєвих орієнтацій індивідуума соціальною ситуацією його розвитку. Однак, з іншого боку, автор зазначає, що смисложиттєві орієнтації зумовлюють специфіку активності індивідуума у різних сферах його життя – професійній, особистісній, міжособистісній та ін. При цьому саме смисложиттєві орієнтації є джерелом активного, творчого ставлення людини до життя [13].

Узагальнюючи розглянуті теоретичні уявлення, ми вважаємо, що смисложиттєві орієнтації визначають центральну позицію особистості, яка в про-

цесі формування на всіх вікових етапах надає смисл власного існування людини і є однією з головних духовних потреб в будь-якому віці. В юності людина включена в переживання, пов'язані з її психічною діяльністю, особливо чутливий для нових відкриттів, для формування власного мислення, смисложиттєвих орієнтацій і цінностей, які супроводжують людину протягом всього подальшого життєвого шляху.

Таким чином, на сучасному етапі розвитку суспільства ціннісних та смисложиттєвих орієнтацій різних категорій людей дає ключ до розуміння їх соціальної поведінки, дозволяє простежити нові тенденції в зміні індивідуальних і соціальних цінностей. Цінність аналізу особливостей змістовних орієнтацій особистості в студентському віці визначається вирішальним значенням цього вікового етапу людини в формуванні ціннісної системи особистості і власного світогляду, які відкривають подальшу можливість творення внутрішньої, автономної системи особистісних орієнтирів і змісту ціннісно-смислової сфери особистості. Особистість розвивається і виробляє індивідуальну спрямованість свого життєвого шляху у взаємодії з моральними цінностями, духовними і соціальними засадами. Це пояснює появу останнім часом тренду на емпіричні дослідження індивідуальних цінностей і смисложиттєвих орієнтацій, зокрема такої категорії як студентська молодь.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Попри те, що в останні десятиліття проблема смисложиттєвих орієнтацій є одним з провідних напрямів в психології, аналіз теоретичних джерел дозволяє відзначити, все ж, недостатню кількість досліджень смисложиттєвих орієнтацій сучасного студентства. У нашій роботі ми визначаємо поняття «смисложиттєві

орієнтації» як вираз прагнення особистості, її потреби, як підтвердження її реальних досягнень, реальну здатність виразити себе в формах життя. Визначено особливості смисложиттєвих орієнтацій студентів в умовах соціальних змін, зокрема констатовано, що у сучасному суспільстві в умовах соціальної нестабільності, коли колишні цінності вже не працюють, студенти шукають нові смисложиттєві орієнтації і прагнуть їх адаптувати до своїх умов. Особливість формування смисложиттєвих орієнтацій у студентів пов'язана з тим, що даний віковий період сенситивний для смислової сфери, смисложиттєвих орієнтацій як системи зв'язків, що відображають спрямованість особистості, формує світогляд людини.

Формулювання цілей статті

Визначити особливості смисложиттєвих орієнтацій студентів в умовах соціальних змін.

Провести емпіричний аналіз особливостей смисложиттєвих орієнтацій студентів та оцінити взаємозв'язки їх окремих показників.

Виклад основного матеріалу дослідження

Було вивчено особливості прояву смисложиттєвих орієнтацій у студентів. Проведено емпіричне дослідження особливостей смисложиттєвих орієнтацій молоді за п'ятьма методиками.

Вибірка. В дослідженні взяло участь 60 студентів першого та другого курсів, які навчаються за спеціальністю «Психологія», вік досліджуваних студентів складав 18-22 років (сердний вік 19,6 років).

Були використані такі методики:

1. Методика смисложиттєвих орієнтацій, автор Д.О. Леонт'єв.

2. Методика «Рівень співвідношення «цінності» і «доступності» у різних життєвих сферах» (Є. Фанталової).

3. Тест життєвих цінностей В. Сопова та Л. Карпушиної.

4. Орієнтаційна анкета Б. Баса для вивчення спрямованості особистості.

5. Методика «Шкала позитивного та негативного афекту» (ШПАНА).

За методикою смисложиттєвих орієнтацій (автор Д. Леонт'єв) встановлено, що респонденти живуть сьогоднішнім днем, не мають достатнього рівня осмисленості життям, не схильні загадувати щось наперед, хоча і уявляють себе як сильну особистість, яка володіє достатньою волею вибору, щоб побудувати своє життя у відповідності зі своїми цілями та завданнями, та вважають процес власного життя цікавим, емоційно насиченим і наповненим смислом (табл. 1).

Визначено ступінь незадоволеності поточною життєвою ситуацією у студентів та рівень їх внутрішньої конфліктності (Методика «Рівень співвідношення «цінності» і «доступності» у різних життєвих сферах» (Є.Б. Фанталової, табл. 2).

За результатами наведеними у таблиці можна констатувати, що стан внутрішнього конфлікту у респондентів – це, перш за все, стан, викликаний неузгодженістю між потребою у досягненні внутрішньо значущих ціннісних об'єктів та можливістю такого досягнення у реальному житті. Тому, індекс «Ц – Д» (R) – є індикатором внутрішніх конфліктів у мотиваційно-особистісній сфері студентів, оскільки його величина завжди буде вказувати на межу розбіжності між тим, що «є», і тим, що «має бути», між, що я «хочу» і ти, що я «маю», а також між «хочу» та «можу». Глибина ж внутрішнього конфлікту і психологічна незадоволеність, що може виникати при ньому, завжди будуть мати точні якісні, та кількісні показники. Отримані результати свідчать про те, що бажання студентів не

Таблиця 1

Смисложиттєві орієнтації студентів, середній бал

№ з/п	Субшкали	Середнє, $X_{\text{сеп}}$	Стандартне відхилення, m
1	Цілі у житті	26,1	7,02
2	Процес життя	32,9	5,73
3	Результативність життя	23,8	5,69
4	Локус контролю – Я	31,3	5,12
5	Локус контролю – життя	23,6	6,58
6	Загальний показник усвідомлення життя	91,5	12,42

Таблиця 2

Співвідношення «Цінності – Доступності» у студентів, середній бал

№	«Цінність – Доступність»	Середнє, $X_{\text{сеп}}$	Стандартне відхилення, m
1	Показник неузгодженості (R)	52,3	2,54
2	Внутрішній конфлікт (ВК)	7,0	1,32
3	Внутрішній вакуум (ВВ)	9,2	2,00
4	Нейтральна зона (НЗ)	12,0	1,45

задоволені, саме тому, показник ВК (внутрішній конфлікт) низький (7,0 балів), а показник ВВ (внутрішній вакуум) більший (9,2 бали). Тобто при наявності внутрішнього конфлікту у студентів може спостерігатися внутрішня спустошеність та зниження рівня спонукань. Усі сфери, які, потрапляють в НЗ, формуючи свого роду «безконфліктну», нейтральну зону (де потреби бажаного та можливості його задоволення в основному збігаються) знаходяться на нормальному рівні (12,0 балів). Це можна пояснити відсутністю у них внутрішнього конфлікту, який пов'язаний із задоволеністю чи доступністю бажаного.

Результати за методикою Тест життєвих цінностей (автори В. Сопова та Л. Карпушина) введено у таблиці 3.

За даними, наведеними у таблиці, можна зробити висновок, що у студентів переважають такі цінності як: матеріальне положення та активні соціальні контакти, далі йдуть власний престиж

та креативність, на останньому місці цінність досягнення.

Також було з'ясовано провідні життєві сфери респондентів. За даними, наведеними у таблиці 4, можна констатувати, що для студентів найбільше значення для гармонізації життя мають показники фізичної активності та захопленість, найменше значення займає сфера сімейного життя.

Результати визначення спрямованості особистості (Орієнтаційна анкета Б. Баса) подані у таблиці 5. Серед опитаних студентів переважають ті, які є спрямованими на спілкування.

Далі ми встановили зв'язки параметрів смисложиттєвих орієнтацій респондентів. Результати наших розрахунків подано у таблиці 6.

Кореляційний аналіз дозволив сформулювати такі висновки:

– існує тісний зворотній зв'язок між внутрішнім конфліктом та цілями у житті респондентів на рівні при $p < 0,01$ (-,328**);

Таблиця 3

Життєві цінності студентів, середній бал

№ з/п	Життєва цінність	Середній бал, $X_{\text{сеп}}$	Стандартне відхилення, m
1	Розвиток	4,7	0,87
2	Духовне задоволення	4,9	0,92
3	Креативність	5,1	0,17
4	Активні соціальні контакти	6,2	0,66
5	Власний престиж	5,6	0,38
6	Досягнення	3,5	0,24
7	Матеріальне положення	6,2	0,12
8	Збереження індивідуальності	4,4	0,91

Таблиця 4

Життєві сфери, середній бал

№ з/п	Життєва сфера	Середній бал, $X_{\text{сеп}}$	Стандартне відхилення, m
1	Професійна сфера	4,3	0,46
2	Освіта	4,0	0,61
3	Сімейне життя	3,3	0,97
4	Суспільне життя	5,2	0,08
5	Захоплення	5,4	0,42
6	Фізична активність	6,3	0,21

Таблиця 5

Спрямованість особистості студентів, середній бал

№ з/п	Показники спрямованості особистості	Середній бал, $X_{\text{сеп}}$	Стандартне відхилення, m
1	Спрямованість на себе	24,3	1,28
2	Спрямованість на спілкування	36,2	3,12
3	Спрямованість на справу	29,5	2,09

– існує тісний прямий зв'язок між матеріальним положенням та цілями у житті студентів на рівні при $p < 0,01$ ($,455^{**}$);

– існує тісний прямий зв'язок між матеріальним положенням та результативністю життя на рівні при $p < 0,01$ ($,427^{**}$);

– існує тісний прямий зв'язок між матеріальним положенням та показником локус контролю – життя студентів на рівні при $p < 0,01$ ($,365^{**}$);

– існує тісний прямий зв'язок між

збереженням власної індивідуальності та показником локус контролю – Я студентів на рівні при $p < 0,01$ ($,328^{**}$);

– існує прямий зв'язок між збереженням власної індивідуальності та загальним показником свідомості життя на рівні при $p < 0,05$ ($,257^{*}$);

– існує тісний зворотній зв'язок між суспільним життям та процесом життя студентів на рівні при $p < 0,01$ ($-,307^{**}$);

– виявлений тісний прямий зв'язок між спрямованістю на спілкування та

Таблиця 6

Кореляційна матриця параметрів смисложиттєвих орієнтацій

№ з/п	Показники смисложиттєвих орієнтацій	Цілі у житті	Процес життя	Результативність життя	Локус контролю – Я	Локус контролю – життя	Загальний показник свідомості життя
1	Внутрішній конфлікт	-,33**	–	–	–	–	–
2	Матеріальне положення	,46**	–	,43**	–	,37**	–
3	Збереження власної індивідуальності	–	–	–	,33**	–	,26*
4	Суспільне життя	–	-,31**	–	–	–	–
5	Спрямованість на спілкування	–	,41**	–	–	–	–
6	Негативний афект	–	–	–	–	–	-,23*

Примітка: ** – статистично значущі розбіжності при $p < 0,01$;
 * – статистично значущі розбіжності при $p < 0,05$

процесом життя на рівні при $p < 0,01$ (,412**);

– виявлений зворотній зв'язок між негативним афектом та загальним показником свідомості життя у студентів на рівні при $p < 0,05$ (-,234*).

Висновки

Таким чином, виявлено наступні взаємозв'язки між показниками смисложиттєвих орієнтацій студентів: тісний зворотній зв'язок між внутрішнім конфліктом та цілями у житті; тісний прямий зв'язок між матеріальним положенням та цілями у житті; тісний прямий зв'язок між матеріальним положен-

ням та результативністю життя; тісний прямий зв'язок між матеріальним положенням та показником локус контролю – життя студентів; тісний прямий зв'язок між збереженням власної індивідуальності та показником локус контролю – Я студентів; прямий зв'язок між збереженням власної індивідуальності та загальним показником свідомості життя; тісний зворотній зв'язок між суспільним життям та процесом життя студентів; тісний прямий зв'язок між спрямованістю на спілкування та процесом життя; зворотній зв'язок між негативним афектом та загальним показником свідомості життя у студентів.

Література

1. Бочелюк В. В. Психологія вивчення ціннісних орієнтацій сучасної особистості. *Теорія і практика сучасної психології*. 2012. Вип. 4. С. 5–9.
2. Быкова Н. Л. Специфика смысловых ориентаций различных групп учащейся молодежи в ситуации субъективации жизненных целей : автореф. дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.05. Самара, 2005. 20 с.
3. Главатських І. М. Психокорекція смисложиттєвих орієнтацій студентів. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. 2016. Вип.1.С. 60–64.
4. Грінцова О. М. Проблема смисложиттєвих орієнтацій в українській та зарубіжній психології. *Збірник наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка*. 2013. Вип. 21. С. 93–103.

5. Коберник Л. О. Психологічні особливості ціннісних орієнтацій студентів вищих педагогічних навчальних закладів. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова*. 2008. № 23. С. 235–241.
6. Меднікова Г. І. Смісложиттєві орієнтації та ставлення до себе як детермінанти становлення особистісної зрілості студентів. *Вісник Харківського національного університету*. 2013. № 1046. С. 22–25.
7. Москаленко О. В. Динаміка ціннісних та смісложиттєвих орієнтацій студентів технічних спеціальностей. *Вісник НТУУ “КПІ” : «Філософія. Психологія. Педагогіка»*. 2015. № 3 (45). С. 86–91.
8. Панок В. Г. Психологія життєвого шляху особистості : моногр. / В.Г. Панок, Г.В. Рудь. Київ, 2006. 277 с.
9. Панчук Н. П. Ціннісні орієнтації як складова життєвих стратегій особистості. *Проблеми сучасної психології : збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка*. 2015. Вип. 27. С. 411–421.
10. Пашукова Т. И. Формирование мировоззрения и смысложизненные ориентации в юношеском возрасте. *Психологические проблемы смысла жизни и акме: Материалы XIV симпозиума*. Москва: ПИ РАО, 2009. С. 93–95.
11. Сазонова О.В. Дослідження ціннісних орієнтацій сучасної студентської молоді. *Науковий вісник Херсонського державного ун-ту*. 2014. Т. 2, вип. 2. С. 52–56.
12. Скрипкин А.А. Акмеологический смысл жизни как фактор эффективности самореализации студенческой молодежи : автореф. дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.13. Москва, 2009. 21 с.
13. Соколова А.В. Ценностные ориентации постсоветского гуманитарного студенчества. *Социс*. 2003. № 9. С. 64–68.
14. Солodka А.К. Смісложиттєві орієнтації особистості як ключовий механізм взаємодії людини зі світом. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2016. № 2 (71). С. 181–184.

Reference

1. Bocheliuk, V. V. (2012), “Psychology of studying the value orientations of the modern personality”, *Teoriia i praktyka suchasnoi psykholohii*, vol.4, pp. 5–9.
2. Bikova, N. L. (2005), “Specificity of meaningful orientations of different groups of students in the situation of subjectivation of life goals”, Ph.D. Thesis, Social psychology, psychology of social work, Samara State University, Samara, Russia.
3. Hlavatskykh, I. M. (2016), “Psychocorrection of students’ meaningful life orientations”, *Naukovyi zapysky Berdianskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu*, vol.1, pp. 60–64.
4. Hrinova, O. M. (2013), “The problem of meaning-oriented orientations in Ukrainian and foreign psychology”, *Zbirnyk naukovykh prats KPNU imeni Ivana Ohienka*, Vol. 21, pp. 93–103.
5. Kobernyk, L. O. (2008), “Psychological peculiarities of value orientations of students of higher pedagogical institutions”, *Naukovyi chasopys NPU im. M.P. Drahomanova*, vol. 23, pp. 235–241.
6. Mednikova, H. I. (2013), “Meaningful orientation and attitude to oneself as determinants of students’ personal maturity”, *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu*, vol.1046, pp. 22–25.
7. Moskalenko, O. V. (2015), “Dynamics of values and meaning-orientations of students of technical specialties”, *Visnyk NTUU “KPI” : “Filosofia. Psykholohiia. Pedahohika”*, vol. № 3 (45), pp. 86–91.4
8. Panok, V. H. and Rud, H.V. (2006), *Psykhohiia zhyttievoho shliakhu osobystosti* [Psychology of the personal life path], Nika-Tsentr, Kyiv, Ukraine.
9. Panchuk, N. P. (2015), “Value orientations as a component of life strategies of the individual”, *Zbirnyk naukovykh prats Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu im. I. Ohienka*, Vol. 27, pp. 411–421.
10. Pashukova, T. Y. (2009), “Formation of worldview and meaningful life orientations in adolescence”, *Psykhohycheskie problemy smisla zhyzny y akme : Materyali XIV sympozyuma* [Psychology

logical problems of the meaning of life and acme: Proceedings of the XIV Symposium], National University, Moscow, Russia, pp. 93–95.

11. Sazonova, O.V. (2014), “Research of value orientations of modern student youth”, *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho un-tu*, vol. 2, pp. 52–56.

12. Skrypкyn, A.A. (2009), “The acmeological meaning of life as a factor in the effectiveness of self-realization of student youth”, Ph.D. Thesis, Developmental psychology, acmeology, National University, Moscow, Russia.

13. Sokolova, A.V. (2003), “Value orientations of the post-Soviet humanitarian student body”, *Sotsys*, vol. 9, pp. 64–68.

14. Solodka, A.K. (2016), “Meaningful life orientations of personality as a key mechanism of human interaction with the world”, *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka*, vol. 2 (71), pp. 181–184.

Стаття надійшла до редакції 22.12.2018 року

УДК 159.992

DOI: <https://doi.org/10.31732/2707-9155-2019-34-171-177>

Психологічні особливості вибору партнера сучасною молоддю

Кушніренко К.О.

*Кандидат психологічних наук,
старший викладач кафедри психології
Київського національного торговельно-економічного університету
Вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна
тел: (093)24-767-76, e-mail.: Voronina_@bigmir.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3922-0388>*

Psychological features of choosing a partner for today`s youth

Kushnirenko K.O.

*Candidate of Psychological Sciences,
Lecturer of the Department of Psychology
Kyiv National University of Trade and Economics
Kioto str., 19, Kyiv, Ukraine, 02156
tel: (093)24-767-76, e-mail.: Voronina_@bigmir.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3922-0388>*

Анотація. Мета статті полягає у здійсненні теоретичного аналізу та проведенні емпіричного дослідження щодо проблеми вибору партнера сучасною молоддю. Для вирішення поставленої мети були використані наступні методи: аналіз наукової психологічної літератури, порівняння, узагальнення, систематизація отриманої інформації та її інтерпретація, спостереження, опитування, анкетування. Представлені основні проблеми сучасного стану інституту сім'ї в Україні. Розглянуті основні компоненти психологічної сумісності партнерів. У емпіричному дослідженні досліджувану вибірку склали 2 групи студентів першого та третього курсів навчання Київського національного торговельно-економічного університету, факультету економіки, менеджменту та психології. Загальна кількість досліджуваних складала 40 осіб, з них 13 хлопців та 27 дівчат. Дослідження проходило у 3 етапи. На першому етапі необхідно було виокремити по 10 характеристик для ідеального хлопця/дівчини. На другому етапі, через тиждень, знову було проведено опитування серед тих самих студентів, але необхідно було виокремити по 10 характеристик для ідеального/ї майбутнього/ї чоловіка/дружини. Дані характеристики необхідно рангувати за порядком важливості (1 – найголовніша характеристика; 10 – мінімально важлива характеристика). На третьому етапі, нами був здійснений аналіз отриманих даних, підрахований відсоток спільних характеристик для дівчат та хлопців окремо. В тому числі, сформований загальний перелік характеристик популярного партнера у молоді, та у

сімейному житті. Даний перелік формувалася з урахуванням важливості та повторюваності тієї чи іншої ознаки. Для дівчат ідеальний чоловік описаний наступними характеристиками: почуття гумору, цілеспрямований, приємна зовнішність, розумний, вірний, мужній, добрий, турботливий, комунікабельний, хазяйновитий. В цей же час хлопці описують ідеальному дружини наступними ознаками: господарська, мотивуюча, з почуттям гумору, вірна, мудра, цікава, уважна, любляча, добра, красива.

Ключові слова: сім'я, шлюб, партнер, студентська молодь, юнацтво, критерії вибору, психологічне сумісництво, теорії сім'ї.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 7.

Annotation. The purpose of the article is to carry out a theoretical analysis and to conduct an empirical study on the problem of choosing a partner for modern youth. To solve this goal, the following methods were used: analysis of scientific psychological literature, comparison, generalization, systematization of information received and its interpretation, observation and questionnaire. The main problems of the current state of the family institute in Ukraine and components of psychological compatibility of partners are presented. In the empirical study, the study sample consisted of 2 groups of first and third year students studying at the Kiev National University of Trade and Economics, Faculty of Economics, Management and Psychology. The total number of subjects was 40, including 13 boys and 27 girls. The study was conducted in 3 stages. In the first stage, it was necessary to select 10 characteristics for the ideal boy / girl. In the second stage, a week later, the same students were interviewed again, but it was necessary to select 10 characteristics for the ideal future husband/wife. These characteristics should be ranked in order of importance (1 is the most important characteristic; 10 is the least important characteristic). In the third stage, we analyzed the data obtained, calculated the percentage of common characteristics for girls and boys singly. Including, a general list of characteristics of a popular partner in youth and in family life. This list was formed taking into account the importance and frequency of one or another feature. For girls, the ideal husband is described by the following characteristics: a sense of humor, purposeful, pleasant appearance, intelligent, loyal, courageous, kind, caring, sociable, bossy. At the same time, the guys describe the ideal wife with the following characteristics: economic, motivating, humorous, loyal, wise, interesting, attentive, loving, kind, beautiful.

Keywords: family, marriage, partner, student youth, adolescence, selection criteria, psychological alignment, family theories.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 7.

Вступ

Аналітичний огляд фахової літератури, мінливість сучасного життя, кризовий стан країни у якому опинились сучасні сім'ї визначає необхідність дослідження особливостей розуміння та трактування уявлень сучасної молоді щодо сімейних стосунків, розподілу побутових, виховних та моральних обов'язків. Врахування усіх компонентів сімейного життя має безпосередній вплив на вибір партнера, на формування цілісної картини створення майбутньої сім'ї.

Найсуттєвішими характеристиками сучасного інституту сім'ї в Україні є: нестабільність шлюбів, плюралізація форм шлюбних відносин, високий рівень одностатевості та добровільної бездітності, знижена виховна та соціалізуюча функція сім'ї. Дослідники сучасної сім'ї зазвичай вказують на її структурну нестійкість, ціннісно-нормативну девіантність, малодітність/одностатевість, зростанні числа розлучень, поширення такого явища, як «соціальне сирітство» при наявності живих і дієздатних батьків, легітимізацію позашлюбних сексу-

альних стосунків і безсімейного батьківства (що характеризується тезою – «народити дитину для себе»). Разом з тим, значна частина науковців стверджують, що лише традиційна сім'я може надійним чином забезпечити відтворення демографічної структури суспільства. У разі, якщо демографічна криза триватиме й надалі, це може викликати труднощі у функціонуванні суспільства на всіх його рівнях [7].

Не вирішені раніше частини проблеми

Сучасний світ зробив величезний переворот у стереотипному розумінні ролей чоловіків та жінок, розподілу сімейних функцій, критеріїв зовнішньої привабливості, віку вступу у шлюб, особливостей виховання дітей тощо.

Отже, на наш погляд, необхідне цілеспрямоване теоретичне й емпіричне вивчення психологічних детермінант цього вибору.

Аналіз останніх джерел і публікацій

Юнацький вік характеризується активним розвитком особистості, формуванням новоутворень в когнітивній та емоційній сфері, становленням сталих поглядів щодо свого Я та оточуючого світу, проявом соціальної активності щодо планування свого майбутнього [3].

Дослідженням проблем становлення та розвитку сім'ї займалися А.І. Антонов, В. Н. Дружинін, О.І. Бондарчук, Є.М. Потапчук, І.Б. Вовк, М.С. Корольчук, Н.Я. Жилки, П.П. Криворучко та інші. У контексті написання даної статті важливою є думка багатьох вчених, що у сучасній психологічній літературі недостатньо вивчені психологічні чинники вибору шлюбного партнера студентською молоддю.

Мета статті: здійснити теоретичний аналіз та провести емпіричне дослідження

щодо проблеми вибору партнера сучасною молоддю.

Інтерес до походження людства сприяв розвитку історичного погляду на психологію сім'ї. Психологія сімейних взаємин склалася як наука, що досліджує об'єктивні закономірності, прояви та механізми функціонування сім'ї. Існують різні теорії вибору шлюбного партнера: теорія гомогамії, «потреб, що доповнюють», інструментальна, теорія «ролі» та кругова теорія любові [6].

Звичайно, кожна з цих теорій має певну історію, емпіричні та статистичні підтвердження, історичні періоди переваги того чи іншого підходу при виборі партнера. Але життя швидкоплинне, і актуальність даних теорій є досить сумнівною, оскільки вимоги до життя у суспільстві постійно збільшуються, ускладнюються, і таким чином трансформують погляди на психологію сім'ї у цілому.

Розглядаючи психологію сім'ї у контексті вибору партнера студентською молоддю, необхідно розкрити поняття, які виступають складовими даного процесу.

Поняття психологічної сумісності отримало право на своє існування завдяки міжособистісним відносинам. Психологічна сумісність – це характеристика тривалої взаємодії між двома і більше індивідами, при якому прояв властивих цим індивідам стійких рис характеру не призводять до тривалих і нерозв'язних суперечностей [2].

Ще одним видом психологічної сумісності є психофізіологічна сумісність. Це сумісність за рівнем фізичного та психомоторного (розвиток інтелектуальних і рухових навичок) розвитку. Тут мова йде про однакове виявлення основних психічних процесів і єдиної міри тренуваності людей у тих чи інших професійних навичках і уміннях. Психологічна сумісність темпераментів

має дивну особливість, яка полягає в наступному: чим більше у людей подібності в темпераменті, тим більше шансів як на сумісність, так і несумісність цих індивідуумів [4].

Дослідження Семчука констатують стан кризи, у якій опинилась сучасна сім'я. Нездатність подружжя долати кризову ситуацію при переході сім'ї від однієї стадії до іншої може бути пов'язана із психологічною несумісністю подружжя [4].

Зрозуміло, психологічна сумісність членів сім'ї набагато важливіше сумісності з малознайомими і менш близькими нам людьми. Сім'я – це найдорожче, що є в житті у кожної людини. У подружніх стосунках важливо розуміти всю багатшаровість психологічної сумісності. Емоційна, моральна, духовна, сексуальна сумісність – це ті рівні психологічної сумісності, від яких залежить доля шлюбу. Чим повніше ця сумісність, тим краще подружжю один з одним [5].

Як ми бачимо, на сьогоднішній день існує достатня кількість досліджень, направлених на визначення основних детермінант вибору шлюбного партнера, мотивів створення сім'ї, кризових періодів розвитку сімейної пари, але усі ці здобутки несистематизовані, окреслюють певні суперечності, які потребують уточнення.

Мета дослідження

Відповідно до вище сказаного, нами було прийнято рішення провести емпіричне дослідження щодо визначення психологічних особливостей вибору шлюбного партнера студентською молоддю.

Вибірку склали 2 групи студентів першого та третього курсів навчання Київського національного торговельно-економічного університету, факультету економіки, менеджменту та психології.

Загальна кількість досліджуваних складала 40 осіб, з них 13 хлопців та 27 дівчат.

Дослідження проходило у 3 етапи. На першому етапі було поставлене наступне питання: «Візьміть, будь-ласка, чистий аркуш паперу і напишіть 10 характеристик, якими має володіти популярний/а (ідеальний/а) серед молоді хлопець/дівчина. Дані характеристики необхідно рангувати за порядком важливості (1 – найголовніша характеристика; 10 – мінімально важлива характеристика)».

На другому етапі, через тиждень, знову було проведено опитування серед тих самих студентів, але інструкція мала іншу інтерпретацію: «Візьміть, будь-ласка, чистий аркуш паперу і напишіть 10 характеристик, якими має володіти ідеальний/а для вас майбутній/я чоловік/дружина. Дані характеристики необхідно рангувати за порядком важливості (1 – найголовніша характеристика; 10 – мінімально важлива характеристика)».

На третьому етапі, нами був здійснений аналіз отриманих даних, підрахований відсоток спільних характеристик для дівчат та хлопців окремо. В тому числі, сформований загальний перелік характеристик популярного партнера у молоді, та у сімейному житті. Даний перелік формувался з урахуванням важливості та повторюваності тієї чи іншої ознаки.

Результати дослідження

У результаті опитування та анкетування вибірки чоловічої статі, яка складала 13 осіб, було зазначено по 130 характеристик, якими може бути описана ідеальна (популярна) дівчина серед молоді та ідеальна дружина.

Серед такого великого переліку ознак, нами були виокремлені основні 15 характеристик, які зустрічались

хоча б у двох досліджуваних, при описі ідеальної (популярної) дівчини. Отже, відсоток повторюваності ознак складав від 92 до 15,4%. До цих ознак відноситься: добра (12 хлопців зазначили дану ознаку), гарна (10), цікава (8), ерудована (9), розумна (6), терпелива (5), жіноча (11), перспективна (8), чутлива (7), справедлива (2), спортивна (3), вірна (2), інтригуюча (4), щедра (2), з почуттям гумору (2). Ознаки, які не повторювались у досліджуваних, в основному склалися з двох або більше слів, наприклад: без поганих звичок, щоб мала багато вільного часу, була хорошим психологом, підтримувала твої інтереси тощо.

Під час проведення анкетування, досліджувані вказували якості дівчини з урахуванням їх важливості. Таким чином, аналізуючи частоту повторюваності та важливості певних характеристик для опису популярної (ідеальної) дівчини, нами було сформовано перелік основних 10 ознак: 1. Добра; 2. Жіноча; 3. Гарна; 4. Ерудована; 5. Цікава; 6. Перспективна; 7. Чутлива; 8. Розумна; 9. Терпелива; 10. Інтригуюча.

Наступним етапом був підрахунок ознак, виокремлених чоловічою вибіркою, для опису ідеальної дружини. Було виокремлено 18 характеристик, які зустрічались хоча б у двох досліджуваних, при описі ідеальної дружини. Отже, відсоток повторюваності ознак складав від 100 до 15,4%. До цих ознак відноситься: любляча (8 хлопців зазначили дану ознаку), добра (8), вірна (9), жіночна (3), мудра (9), господарська (13), цілеспрямована (3), цікава (9), мотивуюча (12), красива (6), уважна (6), з почуттям гумору (10), відповідальна (3), спокійна (3), справедлива (2), гідна (2), прогресивна (2), охайна (3).

Аналогічно до виокремлення 10 основних ознак ідеальної дівчини, нами було виокремлено 10 ознак ідеальної

дружини. До цих характеристик увійшли: 1. Господарська; 2. Мотивуюча; 3. З почуттям гумору; 4. Вірна; 5. Мудра; 6. Цікава; 7. Уважна; 8. Любляча; 9. Добра; 10. Красива.

У результаті опитування та анкетування вибірки жіночої статі, яка складала 27 осіб, було зазначено по 270 характеристик, якими може бути описаний ідеальний (популярний) хлопець серед молоді та ідеальний чоловік.

Серед такого великого переліку ознак, нами були виокремлені основні 33 характеристики, які зустрічались хоча б у двох досліджуваних, при описі ідеального (популярного) хлопця. Отже, відсоток повторюваності ознак складав від 70,4 до 7,4%. До цих ознак відноситься: вірний (9 дівчат зазначили дану ознаку), цілеспрямований (13), розумний (17), мужній (14), добрий (12), турботливий (11), гарний (18), серйозний (2), щедрий (6), з почуттям гумору (19), чесний (5), люблячий (4), цікавий (2), надійний (6), товариський (3), спільні погляди (10), впевнений (7), харизматичний (5), розуміючий (3), терплячий (3), емоційний (4), багатий (виска заробітна плата) (6), має нерухомість (2), відповідальний (4), інтелігентний (3), інтелектуальний (3), ввічливий (2), трудолюбивий (4), романтичний (2), мудрий (2), рішучий (4), щирий (4), чуйний (5), спокійний (2), самостійний (2).

Під час проведення анкетування, досліджувані вказували якості хлопця з урахуванням їх важливості. Таким чином, аналізуючи частоту повторюваності та важливості певних характеристик для опису популярного (ідеального) хлопця, нами було сформовано перелік основних 10 ознак: 1. З почуття гумору; 2. Гарний; 3. Розумний; 4. Мужній; 5. Цілеспрямований; 6. Добрий; 7. Турботливий; 8. Спільні погляди; 9. Вірний; 10. Впевнений.

Надалі ми зробили підрахунок ознак,

виокремлених жіночою вибіркою, для опису ідеального чоловіка. Було виокремлено 26 характеристик, які зустрічались хоча б у двох досліджуваних, при описі ідеального чоловіка. Отже, відсоток повторюваності ознак складав від 89 до 7,4%. До цих ознак відносяться: приємна зовнішність (18 дівчат зазначили дану ознаку), цілеспрямований (20), з почуттям гумору (24), вірний (16), щедрий (4), люблячий (6), охайний (6), розумний (17), турботливий (13), мужній (15), добрий (14), перспективний (5), романтичний (4), багатий (висока заробітна плата) (6), відповідальний (7), хазяйновитий (9), вихований (6), надійний (9), сміливий (5), терплячий (5), комунікабельний (10), активний (5), щирий (4), впевнений (8), мудрий (4), харизматичний (2).

Аналогічно до критеріїв формування списку найважливіших ознак ідеального (популярного) хлопця, нами був сформований список характеристик ідеального чоловіка. До них увійшли: 1. З почуттям гумору; 2. Цілеспрямова-

ний; 3. Приємна зовнішність; 4. Розумний; 5. Вірний; 6. Мужній; 7. Добрий; 8. Турботливий; 9. Комунікабельний; 10. Хазяйновитий.

Висновки

У даній статті здійснено теоретичні узагальнення й емпіричне дослідження щодо вирішення науково-практичного завдання, яке полягає у комплексному аналізі психологічних особливостей вибору партнера сучасною молоддю. В результаті проведеного дослідження сформовано перелік якостей для ідеального хлопця\чоловіка та дівчини\дружини, що є вагомим теоретико-практичним підґрунтям для подальших наукових досліджень у сфері психології сім'ї, психології особистості, міжособистісних відносин тощо. Перспективу подальшого дослідження передбачаємо у створенні більш повного та конкретного портрету ідеального чоловіка\дружини серед молоді, оскільки сучасне покоління суттєво відрізняється від вимог, стереотипів, потреб, які висувались раніше до партнера тієї чи іншої статі.

Література

1. Андреева Т. В. Психология семьи / Т. В. Андреева. СПб. : Речь, 2007. 384 с.
2. Бондарчук О.І. Психологія сім'ї: Курс лекцій. / О.І. Бондарчук. Київ, 2010. 96 с.
3. Волков. Б. С. Психология юности и молодости: учебное пособие / Б. С. Волков. Москва: Трикса, 2006. 256 с.
4. Планування сім'ї: навч. посіб. / за ред. Н. Я. Жилки, І. Б. Вовк. Вид. 3-тє, допов. Київ, 2010. 300 с.
5. Потапчук Є.М. Кризи сімейного життя та як їх подолати: довідник сімейного психолога / Є.М. Потапчук. Хмельницький: ХНУ, 2014. 35 с.
6. Психологія сімейних взаємин: навч. пос. / М. С. Корольчук, П.П. Криворучко та інш.; загал. ред. М. С. Корольчука. Київ: Ніка-Центр, 2010. 296 с.
7. Дослідження організації «громадський простір», 2016. URL: http://dsmsu.gov.ua/media/2016/11/03/24/Infografika_Doslidjennya.pdf (дата звернення 19.01.2019)

References

1. Andreeva, T. V. (2007), *Family psychology* [Psykhohohyia semji], Rech, Sunkt Peterburg, Russia.
2. Bondarchuk, O.I. (2010), *Family psychology* [Psykhohohiia semji], Kurs lektsii, Kyiv, Ukraine.
3. Volkov, B. S. (2006), *Psychology of youth* [Psykhohohyia yunosty i molodosty], Tryksa, Moscow, Russia.
4. Zhyłka, N. Ya. and Vovk, I. B. (2010), *Planning of family* [Planuvannia simi], 3rd ed, Kyiv, Ukraine.

5. Potapchuk, Ye.M. (2014), *Crises of Family Life and How to Overcome It: A Family Psychologist's Handbook* [Kryzy simeinoho zhyttia ta yak yikh podolaty: dovidnyk simeinoho psykholoha], KhNU, Khmelnytskyi, Ukraine.

6. Korolchuk, M. S. Kryvoruchko, P. P. and others (2010), *Psychology of Family relationships* [Psykhologhiia simeinykh vzaiemyn], Nika-Tsentr, Kyiv, Ukraine.

7. "Research of Organization "Public Space" (2016). Retrieved from: http://dsmsu.gov.ua/media/2016/11/03/24/Infografika_Doslidjennya.pdf (Accessed 19 January 2019)

Стаття надійшла до редакції 12.02.2019 року

УДК 375:233

DOI: <https://doi.org/10.31732/2707-9155-2019-34-178-185>

Ризики, які виникають в ході використання соціальних мереж в інтернеті: психологічний аспект

Артемов В.Ю.

*Магістрант кафедри психології Університету «КРОК»,
доктор педагогічних наук, доцент,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»,
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, 03113, Україна
тел.: (098) -01-250-92, e-mail: ArtemovVY@krok.edu.ua
ORCID: 0000-0002-5290-4496*

Руснак О.В.

*Кандидат юридичних наук
тел.: (098) -80-678-15, e-mail: O_Rusnak@ukr.net
ORCID: 0000-0002-0532-1909*

Жалубак В.М.

*Здобувач Національної академії Служби безпеки України
м. Київ, вул. Михайла Максимовича, 22б, 03022, Україна
тел.: (067) 65-616-60, e-mail: vzhalubak@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0532-1909*

Risks following by using social networks on the internet: a psychological aspect

Artemov V.Y.

*Master student of the Department of Psychology at the “KROK” University,
Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor;
“KROK” University, st. Tabirna, 30-32, 03113, Kyiv, Ukraine
tel.: (098) -01-250-92, e-mail: ArtemovVY@krok.edu.ua
ORCID: 0000-0002-5290-4496*

Rusnak A.V.

*PhD in Law,
tel.: (098) -80-678-15, e-mail: O_Rusnak@ukr.net
ORCID: 0000-0002-0532-1909*

Zhalubak V.M.

Applicant at the National Academy of Service of the Security Service of Ukraine

Mihaila Maksimovicha str., 2b, Kyiv, 03022, Ukraine

tel.: (067) 65-616-60, e-mail: vzhlubak@gmail.com

ORCID: 0000-0002-0532-1909

Анотація. Стаття присвячена проблемі виявлення потенційних психологічних ризиків, які пов'язані із захопленням у суспільстві соціальними мережами і визначенню кола осіб, які найбільш уразливі до їх негативного впливу. У результаті аналізу останніх публікацій з проблеми безпечного використання мережі Інтернет розглядалися зроблено висновок, що ця проблема все ще недостатньо досліджена. Комунікація у соціальних мережах дозволяє вирішувати безліч проблем професійної та соціальної взаємодії, але в той же час, несе в собі й чисельні загрози психологічній безпеці особистості. Тому поряд з позитивними результатами використання соціальних мереж – зручність комунікації, швидкість, оперативний доступ до інформації, мобільність, – існують ризики, які в окремих випадках несуть загрози психологічному, психічному, соціальному і матеріальному благополуччю сучасної молоді. Звернуто увагу на той факт, що негативні ефекти від захоплення підлітками та молоддю соціальними мережами, варіюються від досить легких станів психологічного дискомфорту до важких психічних розладів. Зроблено спробу основні характеристики соцмереж і пов'язані з цим потенційні ризики розділити на низку категорій. Показано, що основні характеристики соціальних мереж і пов'язані з цим потенційні ризики можна розділити на низку категорій, зокрема спільноти розважального характеру, кібер-булінгу, Інтернет-мобінгу, тролінгу, хакерінгу, хікікоморі, псевдо релігійні та навіть кібертерористичні спільноти. Зроблено висновки, що проблему безпеки у соціальних мережах не можна сприймати лише як проблему захисту персональних даних. Доведено, що забезпечення психологічної безпеки особистості в Інтернеті загалом, а у соціальних мережах зокрема – це комплексна проблема і на даному етапі її вирішення з'являється необхідність інтеграції зусиль всіх владних органів, освітніх, медичних та соціальних установ і, в першу чергу, психологів.

Ключові слова: психологічні ризики, соціальні мережі, комунікація в соцмережах, Гаджетоманія, хікікоморі.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 11.

Annotation. The article is devoted to the problem of identifying potential psychological risks that are associated with social networking and identifying the circle of people who are most vulnerable to their negative impact. As a result of analysis of recent publications on the problem of safe use of the Internet, it was concluded that this problem is still not well researched. Communication in social networks allows to solve many problems of professional and social interaction, but at the same time, it also carries numerous threats to the psychological security of the individual. Therefore, along with the positive results of using social networks, there are risks that in some cases pose a threat to the psychological, mental, social and material well-being of modern youth. Attention is drawn to the fact that the negative effects of adolescents' and young people's admiration on social networks range from fairly mild states of psychological discomfort to severe mental disorders. It has been shown that the main characteristics of social networks and the associated potential risks can be divided into a number of categories, including entertainment, cyberbullying, internet-mobbing, trolling, hacking, hickory, pseudo-religious and even cyber-terrorist

communities. It is concluded that the problem of security on social networks cannot be regarded as a problem of personal data protection only. It has been proved that ensuring the psychological safety of a person on the Internet in general, and in social networks in particular – is a complex problem and at this stage of its solution there is a need to integrate the efforts of all authorities, educational, medical and social institutions and, first of all, psychologists.

Keywords: *psychological risks, social networks, communication in social networks, gadzhetmaniya, hikikomori.*

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 11.

Постановка проблеми

Соціальні мережі, зокрема такі як Twitter, Facebook й Instagram, або ж Однокласники та Вконтакті, які недалекоглядно (з огляду на гібридну агресію Росії) використовує сучасна українська молодь, поступово поглинають усі сфери нашого життєвого простору. Це і спілкування, і навчання, і розваги, і, з рештою, торгівля. Соціальні мережі об'єднують всіх нас і надають величезне поле можливостей: це і миттєвий доступ до інформації, і отримання освітніх послуг, і здійснення продовольчих покупок, і швидка комунікація. Однак, поряд з позитивними тенденціями, існують ризики, пов'язані із обігом особистої інформації та певних персональних даних користувачів соцмереж, оскільки в окремих випадках несе загрозу їхньому психологічному, психічному, соціальному і економічному благополуччю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблеми безпечного використання мережі Інтернет розглядалися в роботах Бабаєва Ю.Д., Войскунский А.Е., Смыслова О.В. [1], Бондаренко С. В. [2], Белинская Е.П., Жичкина А.Е. [3], Войскунский А.Е. [4], Доронина О.В. [5], Мандель Б.Р. [7], Мустафьева Г.Н. [8], Филиппова С.А. [9] та багатьох інших. Однак, питання виявлення потенціальних психологічних ризиків, пов'язаних із використанням соціальних мереж все ще досліджена недостатньо.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

На сучасному етапі розвитку суспільства актуальним стає дослідження феномену популярності соціальних мереж і ризику негативного впливу на їхніх прихильників серед молоді та підлітків. Тому автори статті звернули особливу увагу на психологічні ризики, пов'язані із захопленням молоддю та підлітками соціальними мережами.

Формулювання цілей статті

Мета статті виявити потенційні психологічні ризики, пов'язані із захопленням у суспільстві соціальними мережами і визначити коло осіб, які перебувають у групі ризику, найбільш уразливих до того чи іншого виду їх негативного впливу

Виклад основного матеріалу дослідження

Сьогодні на тлі загальносвітового захоплення різнобарвними соціальними мережами (Twitter, Facebook, Instagram тощо) можна сміливо стверджувати, що до групи ризику потрапляють практично всі категорії громадян, а насамперед підлітки.

Негативні ефекти від захоплення соцмережами, варіюються від досить легких станів психологічного дискомфорту (таких як психологічний дискомфорт школяра, який «недоотримав омріяних «лайків»), до важких психічних розладів (адикцій). Відомо, що у окремих випадках негатив отриманий у соцмережі може спровокувати ситуацію, що

безпосередньо загрожуватиме життю і здоров'ю людини.

Основні характеристики соцмереж і пов'язані з цим потенційні ризики можна розділити на низку категорій:

Спільноти розважального характеру. На світовому рівні кількість користувачів соцмереж збільшується щогодини і розваги їхня головна сфера інтересів. Проблема аддикцій у соцмережах виникла вже давно: ігроманія, порушення здатності контролювати час перебування в соцмережах, відмова від вчинення будь-яких дій на користь смартфона, плашета чи комп'ютера, згортання взаємодій з соціальним оточенням на користь перебування в соцмережах, найбільш поширені проблеми [7].

Залежність у цій сфері загрожує віртуалізацією життя, коли відбувається зниження інтересів до реальних життєвих дій, а реальні дії змінюються уявними аналогами. Відбувається поступове притуплення почуття реальності: дії в реальному житті здійснюються для того, щоб опублікувати звіти про них в (Twitter, Facebook, Instagram тощо). З'являється потреба постійно знаходитися в мережі – «мереже або фейсбукоманія». Безумовно, Інтернет-залежність, зокрема, питання її профілактики та подолання, вплив ІТ на формування особистісних і психологічних особливостей досить добре вивчені і широко представлені в спеціальній літературі [1,4].

Зростання популярності комунікації в соцмережах. Комунікація в соцмережах – це швидкість, зручність та порівняна «дешевизна», відсутність усіляких перешкод, і, можливо, певна конспіративність. За допомогою месенджерів в соцмережах можна швидко і безпечно спілкуватися з будь-яким зареєстрованим в них користувачем.

Комунікація у соцмережах дозволяє

вирішувати безліч проблем професійної та соціальної взаємодії, але в той же час, несе в собі й чисельні загрози психологічній безпеці особистості. Можливість залишатися анонімним в соцмережах спровокувало широке поширення таких явищ, як кібер-булінг, Інтернет-мобінг, тролінг. Серед дітей та підлітків зростає число жертв сексуальних домагань, а все більше число користувачів соціальних мереж і подібних ресурсів ризикують стати жертвами різного роду шахраїв.

Дуже багато соціальних проблем знайшли нову можливість розвитку у віртуальному середовищі: знущання над однокласниками у підлітковому середовищі із використанням мережевих ресурсів багаторазово підсилює масштаби трагедії для дитини, яка зазнає вже не віртуальне, а реальне цькування *справжніх* однокласників. Спілкування різного роду педофілів з дітьми у соцмережах не відразу викликає у батьків занепокоєння, оскільки неможливо точно визначити хто заховався під «аватаркою» однолітка. Однак можливість стати жертвою – не єдиний ризик користувача, адже не виключена ймовірність у неформованої особистості самій стати агресором, піддавшись думці про безкарність дій, що анонімно здійснюються у Мережі.

Цю проблему також ілюструє кібербулінг та мобінг, коли образливі або хуліганські дії здійснюються і діти, і дорослі, які, до речі, нічого подібного не дозволяють собі у реальному житті. Питання формування культури поведінки в соцмережах знаходить відображення в сучасних дослідженнях [3,5]. Тож, під цілу низку психологічних ризиків піддаються активні користувачі соціальних мереж. Адже, окрім щорічного зростання числа кіберзлочинів, спрямованих на отримання матеріальної вигоди, прихильники соцмереж можуть потрапи-

ти під дії хакерів, які здійснюють злом персональних сторінок просто заради задоволення.

Відомо, що вторгнення у особистий простір й поширення в Інтернеті конфіденційної інформації – надзвичайно травмуючі фактори. У підлітковому середовищі соціальні мережі часто служать засобом, що формує статусне положення в групі однолітків: кількість віртуальних друзів, членство в закритих групах, кількість «лайків» на фотографіях – є показниками популярності або непопулярності підлітка. Випадки, коли оцінки до фото, можливість внести користувача в «чорний список», видалити зі списку друзів все частіше використовуються для шантажу та маніпуляцій.

Особливість Інтернет-комунікації в даному випадку полягає у формуванні спотвореного, надмірно романтизованого образу партнера по спілкуванню, який ґрунтується на привабливих історіях, розказаних про себе і не менш привабливих фотографіях, а за своєю сутністю – фальшивих. Результатом же такого спілкування є формування психологічної залежності від партнера по листуванню, неможливість адекватно оцінювати свої дії, готовність піти на необдумані й ризиковані вчинки (надання фінансової допомоги, поїздки до іншої країни, згода на шлюб).

У ряду негативних ефектів подібних ситуацій: психологічний стрес як наслідок невиправдання очікувань, формування недовіри до осіб протилежної статі, психологічні проблеми поспішних міжетнічних шлюбів. Незважаючи на спроби розробників мережевих ресурсів вводити віковий ценз для користувачів, розробляти системи захисту від проникнення на персональні сторінки, модерувати інформацію у відкритих чатах, незважаючи на зусилля педагогів і психологів, спрямовані на профілактику шкільної цькування в соцмережах,

незважаючи на виступи в ЗМІ жертв кіберзлочинів, проблема негативних ефектів Інтернет-комунікації залишається масштабною.

Безперечні переваги соцмереж: зручність комунікації, швидкість, оперативний доступ до інформації, мобільність – є причиною зростання їх стрімкої популярності у всьому світі. У той же час, окрім необхідної інформації на екран смартфона або комп'ютера потрапляє велика кількість різних текстів і відео, реклами та спаму. Відомо, що щоденна робота з великою кількістю різноманітної інформації, безперервним потоком кореспонденції, пов'язана із постійним психічним напруженням.

Стресогенним факторами є нестабільно працюючий Wi-Fi, різні віруси, а також загроза доступу до конфіденційної інформації. Величезною проблемою є і відсутність цензури інформації, що розміщується у соцмережах. Не дивлячись на загальні спроби законодавчих органів різних країн зробити Всесвітню мережу безпечнішою та підвищити її моральність, соцмережі все ще є інформаційним простором, що погано піддається цензурі. Технологічні можливості обмеження доступу до небезпечної інформації не дають абсолютної гарантії.

У зв'язку з цим існує ймовірність доступу дітей та підлітків до інформації, що містить потенційно небезпечну для психіки дитини інформацію сексуального характеру, яка демонструвала б насильство або схиляють до суїциду [10]. Існує величезна кількість екстремістських співтовариств, що пропагують свої ідеї за допомогою соцмереж і залучають підлітків та молодь до своїх лав. Подібну практику використовують релігійні секти, псевдорелігійні організації, а також всілякі «школи» і «вчення» сенс і зміст діяльності яких складно зрозуміти.

Негативні ефекти від тривалого кон-

такту з такого роду інформацією важко переоцінити, оскільки впливу піддається особистість людини. Відповідальність за вирішення даної проблеми на етапі первинної профілактики лежить на батьках, але ситуацію ускладнює те, що дуже часто дорослі дізнаються про проблему лише тоді, коли негативні наслідки вже наступили.

Існує потенційний ризик погіршення якості життя осіб схильних сприймати всю розміщену у соцмережах інформацію, окремі молоді люди звертаються за «консультаціями» до сумнівних фахівців, замінюють відвідини лікаря неперевіреною інформацією, отриманою від фейковий доктора. Як результат, отримання неякісних послуг псевдоспеціалістів в соцмережах знижує ступінь довіри до представників професії в цілому.

Серйозну проблему представляють психологічні стани людей (найчастіше дітей та підлітків), які не мають доступу до Мережі. Відсутність у сім'ї коштів для придбання модних гаджетів, а відтак можливість спілкуватися у соцмережах, провокує відчуженість та зниження статусного положення в групі однолітків.

Бажання відповідати іміджу сучасного «просунутої» людини породжує гаджетоманію – нав'язливий стан, виражений у потребах постійного придбання новинок для доступу до Twitter, Facebook, Instagram [8]. Технічні новинки (смартфони, планшетні комп'ютери, ігрові консолі) перетворюються у предмет, що формує статусне положення в групі однолітків або колег. Дане явище являє собою психологічну і соціальну проблему, безпосередньо пов'язану із культурою споживання, яка залежить від рівня масової культури і свідомості, корекції і терапії.

За допомогою соцмереж користувач отримує величезну кількість інформа-

ції, практично не витрачаючи зусиль на її пошук. На відміну від інших джерел інформації, наприклад, кіно, театру або навіть друкованих ЗМІ, соцмережі діють за принципом максимального залучення уваги. Хоча, представлена у соцмережах інформація часто скидається на односторонність та заангажованість. Не знаючи імен компетентних авторів і адрес, що заслуговують на довіру, прихильник соцмереж ризикує отримати неякісну, заангажовану інформацію.

З метою формування громадської думки соцмережі вже використовують PR-агентства і компанії, які просувають на ринок свої товари та послуги. Останні, до того ж, пропонують варіант купівлі через соцмережі: досить 2-3 нескладних маніпуляцій на сайті і товар вже фактично у покупця. Зручність та економія часу це лише одна сторона медалі, адже інша – це ризик виникнення нав'язливої залежності від купівлі в соцмережах, що супроводжується зниженням раціональності споживчої поведінки, виникненням проблем із соціальним оточенням.

Окрему групу ризику у соцмережах становлять впізнавані люди. Окрім проблеми вторгнення у приватне життя з метою публікації в ЗМІ новин та чуток, адже подеколи фотографії відомих акторів і співаків використовуються для реклами без їх відома та згоди. Складно оцінити моральну шкоду, що наноситься і відомих персонам, і простим людям, які повірили рекламі.

Підводячи підсумок, варто зазначити, що соціальною групою, найменш захищеною від негативного впливу соцмереж, є діти та підлітки. За забезпечення безпеки дитини, в тому числі і в соцмережах, відповідають дорослі. Однак дуже часто діти є більш впевненими користувачами, ніж їхні батьки, які, до того ж, схильні сприймати Інтернет-простір як безпечне середовище, вва-

жаючи «нехай вже краще грає вдома в комп'ютер, ніж невідомо де на вулиці».

Батьківська компетентність в забезпеченні безпеки дитини в соцмережах складається з декількох складових. Достатній рівень володіння навичками використання Інтернетом і відповідний рівень у соцмережах дозволяє батькам уникати багатьох ризиків. У той час як від дорослих потрібно своєчасне реагування на будь-які зміни психологічного стану дитини. Найбільш ефективним і безпечним варіантом освоєння та взаємодії дитини з Інтернетом (як по суті і освоєння будь-якого іншого виду діяльності) є спільна діяльність з дорослим [9].

Самоусунення батьків загрожує для дитини зануренням у віртуальний світ, що пропонує йому будь-які аналоги соціальної реальності. У технологічно розвинених країнах (Японії, Китаї, Південній Кореї, США, Великобританії) останніми десятиліттями спостерігається зростання числа людей, що прагнуть до максимальної соціальної самоізоляції – хікікоморі. Вони ні з ким не спілкуються, ніде не працюють, роками не виходять з кімнати. Характерно, що

єдиним способом зв'язку із зовнішнім світом для хікікоморі є соцмережі. У нашій країні це явище поки не дуже поширене, проте, серед українських дітей та молоді японська анімекультура користується великою популярністю, а відомо, що хікікоморі подеколи зустрічаються у японських мультфільмів. Синдром хікікоморі – це специфічне для далекосхідних країн соціальне явище, однак, і у нашій країні вже відзначаються випадки добровільного усамітництва серед підлітків та молоді.

Висновки

Проблему безпеки у соцмережах зазвичай прийнято сприймати як проблему захисту персональних даних. Однак, сучасні дослідження значний розширюють це поняття, абсолютно справедливо включаючи в нього психологічний та соціальний аспекти. Забезпечення психологічної безпеки особистості в Інтернеті загалом, асоцмережах зокрема – це комплексна проблема і на даному етапі її вирішення з'являється необхідність інтеграції зусиль всіх владних органів, освітніх, медичних та соціальних установ, а також психологів.

Література

1. Бабаева Ю.Д., Войскунский А.Е., Смыслова О.В. Интернет: воздействие на личность // Гуманитарные исследования в Интернете. Москва, 2000. 234 с.
2. Бондаренко С. В. Социальная структура виртуальных сетевых сообществ. Ростов-на-Дону: Издво Ростовского университета, 2004. 132 с.
3. Белинская Е.П., Жичкина А.Е. Современные исследования виртуальной коммуникации: проблемы, гипотезы, результаты // Образование и информационная культура. Москва, 2000. 276 с.
4. Войскунский А.Е. Информационная безопасность: психологические аспекты. *Национальный психологический журнал*. 2010. С. 23-27.
5. Войскунский А. Е., Дорохова О. А. Становление кибер-этики: исторические основания и современные проблемы. *Вопросы философии*. 2010. С. 120-129.
6. Доронина О.В. Страх пред компьютером: природа, профилактика, преодоление. *Вопросы психологии*. 1993. С. 83-87.
7. Интернет-зависимость: психологическая природа и динамика развития / Под ред. А. Е. Войскунского. Москва, 2009. 378 с.
8. Мандель Б.Р. Гаджеты, Интернет, компьютер, телевизор, мобильный телефон – технологические аддикции переходят в наступление. *Вестник практической психологии образования*. Москва, 2013. С. 38-45.

9. Мустафьева Г.Н. Социальные аспекты Интернет-зависимости. *Национальный психологический журнал*. Москва, 2012. С. 69-72.
10. Смирнова В.Е. Истоки современной педоистерии. *Вестник практической психологии образования*. Москва, 2013. С. 101-107.
11. Филиппова С. А. Психологические риски современного киберпространства. *Научно-методический электронный журнал «Концепт»*. Москва, 2014. Т. 20. С. 376–380. URL: <http://e-koncept.ru/2014/54336.htm> (дата звернення 12.01.2019).

Reference

1. Babaeva, Yu.D. Voyskunskiy, A.E. and Smyislova O.V. (2000), *Internet: vozdeystvie na lichnost* [Internet: impact on personality], Moscow, Russia.
2. Bondarenko, S. V. (2004), *Sotsialnaya struktura virtualnykh setevykh soobshchestv* [The Social Structure of Virtual Network Communities], Rostov-na-Donu, Russia.
3. Belinskaya, E.P. and Zhichkina, A.E. (2000), *Sovremennyye issledovaniya virtualnoy kommunikatsii: problemy, gipotezy, rezul'taty* [Modern studies of virtual communication: problems, hypotheses, results], Moscow, Russia.
4. Voyskunskiy, A.E. (2010), "Information security: psychological aspects", *Natsionalnyy psikhologicheskyy zhurnal*, pp. 120-129.
5. Voyskunskiy, A. E. and Dorohova, O. A. (2010), "The formation of cyber ethics: historical background and current problems". *Voprosy filosofii*. Pp. 23-27.
6. Doronina, O.V. (1993), "Fear of the computer: nature, prevention, overcoming", *Voprosy psikhologii*. pp. 83-87.
7. Voyskunskiy, A. E. (2009), *Internet-zavisimost: psikhologicheskaya priroda i dinamika razvitiya* [Internet addiction: psychological nature and dynamics of development], Moscow, Russia.
8. Mandel, B.R. (2013), "Gadgets, the Internet, a computer, a TV, a mobile phone – technological additions are on the", *Vestnik prakticheskoy psikhologii obrazovaniya*, pp. 38-45.
9. Mustafeva, G.N. (2012), "Social aspects of Internet addiction", *Natsionalnyy psikhologicheskyy zhurnal*, pp. 69-72.
10. Smirnova, V. (2013), "The origins of modern pedo-hysteria", *Vestnik prakticheskoy psikhologii obrazovaniya*, pp. 101-107.
11. Filippova, S. A. (2014), "Psychological risks of modern cyberspace", *Nauchno-metodicheskyy elektronnyy zhurnal «Koncept»* [Online], vol. 20. pp. 376–380. available at: <http://e-koncept.ru/2014/54336.htm>. (Accessed 12 January 2018).

Стаття надійшла до редакції 29.01.2019 року

УДК 37.011.3-051:005.336.5

DOI: <https://doi.org/10.31732/2707-9155-2019-34-186-192>

Рівні особистісного саморозвитку вчителів: результати констатувального експерименту

Шикер Л.В.

Аспірант кафедри психології управління.

Державний заклад вищої освіти

«Університет менеджменту освіти»

м. Київ, вулиця Січових Стрільців, 52 а, 02000, Україна

тел.: (098)-580-93-39, e-mail: positum@gmail.com

ORCID:0000-0002-1484-0647

Levels of personal self-development of teachers: results of a stating experiment

Schicker L.V.

Graduate student of the department of management psychology

State institution of higher education

«University of Management Education»

Kyiv, Sichiviy Streltsov str., 52 a, 02000, Ukraine

tel.: (098)-580-93-39, e-mail: positum@gmail.com

ORCID:0000-0002-1484-0647

Анотація. У статті розглядається проблема особистісного саморозвитку вчителів як процес розкриття внутрішнього потенціалу вчителів щодо вдосконалення особистісних характеристик та ефективного здійснення професійної діяльності. Охарактеризовано наукові підходи до трактування особистісного саморозвитку (психоаналітичний, гуманістичний, біхевіористичний, акмеологічний, гуманістично-ціннісний, генетико-моделючий, транскультуральний). На основі виокремлених підходів визначено сутність та структуру особистісного саморозвитку вчителів, що містить когнітивно-рефлексивну, ціннісно-мотиваційну, операційно-діяльну складову. Описана загальна стратегія дослідження рівня особистісного саморозвитку вчителів у сучасному освітньому середовищі. Представлено діагностичні засоби вивчення рівнів особистісного саморозвитку вчителів та його складових (методика «Самооцінка рівня онтогенетичної рефлексії», методика «Діагностика рівня парціальної готовності до професійно-педагогічного саморозвитку», методика визначення рефлексивності, методика діагностики реалізації потреб у саморозвитку, тест «Визначення рівня самоактуалізації особистості», методика дослідження мотивації професійного і особистісного зростання, Вісбаденський опитувальник до методу позитивної психотерапії та сімейної психотерапії). Здійснено аналіз результатів діагностики, в якій взяло участь 257 педагогів. За результатами експерименту виявлено недостатній рівень, переважно середній, сформованості складових особистісного саморозвитку педа-

гогів. Результати вказують на те, що сформовані психологічні, педагогічні, соціологічні, методичні знання, здатність до саморозуміння не забезпечують готовності й здатності педагогів самостійно, успішно здійснювати самореалізацію, самовдосконалюватися, оскільки у досліджуваних слабо розвинена мотивація до самоактуалізації та особистісний саморозвиток не є пріоритетною цінністю. Встановлено, що рівень особистісного саморозвитку вчителів на сучасному етапі потребує активізації.

Ключові слова: саморозвиток особистості, особистісний саморозвиток вчителя, когнітивно-рефлексивний компонент, ціннісно-мотиваційний компонент, операційно-діяльнісний компонент, показник, рівень.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 1, бібл.: 12.

Annotation. The article considers the problem of personal self-development of teachers as a process of revealing the internal potential of teachers to improve personal characteristics and the effective implementation of professional activities. The scientific approaches to the interpretation of personal self-development (psychoanalytic, humanistic, behavioristic, acmeological, humanistic-value, genetic-modeling, transcultural) are characterized. On the basis of the selected approaches, the essence and structure of teachers' personal self-development are determined, which contains a cognitive-reflective, value-motivational, operational-activity component. The general strategy of researching the level of personal self-development of teachers in the modern educational environment is described. Diagnostic tools for studying the levels of personal self-development of teachers and its components are presented (the methodology «Self-assessment of the level of ontogenetic reflection», the methodology «Diagnostics of the level of partial readiness for professional and pedagogical self-development», the methodology for determining reflectivity, the methodology for diagnosing the implementation of needs for self-development, the test «Determining the level of personality self-actualization», Research methodology for motivation of professional and personal growth, Wiesbaden questionnaire for the positive method psychotherapy and family psychotherapy). An analysis of the diagnostic results was carried out, in which 257 teachers took part. According to the results of the experiment, an insufficient level, mainly average, of the formation of the components of personal self-development of teachers was revealed. The results indicate that the prevailing psychological, pedagogical, sociological, methodological knowledge, the ability to self-understanding do not provide the readiness and ability of teachers to independently, successfully realize their potential, improve themselves, because the students have poorly developed motivation for self-actualization and personal self-development is not a priority value. It has been established that the level of personal self-development of teachers at the present stage requires activation.

Key words: self-development of a personality, personal self-development of a teacher, cognitive-reflective component, value-motivational component, operational-activity component, indicator, level.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 1, bibl.: 12.

Постановка проблеми

Сучасний динамічний розвиток суспільства перетворює освітнє середовище на простір постійних змін, де особистісний саморозвиток вчителя є невід'ємною складовою професійної діяльності педагога. Адже завдяки особистісному саморозвитку педагог досягає

повної гармонії з собою, стає незалежною від умовностей соціуму, вчиться поважати, приймати себе, опанувати внутрішню свободу, легко адаптуватися до змінних умов. Соціальна рівність, згуртованість, соціалізація особистості, партнерство, як умови сучасної освіти, що спрямовують учителя на опануван-

ня ролі наставника, консультанта, тренера, коуча, ментора, наштовхують на пошук нових можливостей побудови індивідуальної траєкторії вдосконалення, активізацію особистісного саморозвитку педагога. Однак, незважаючи на значущість окресленої теми, проблема особистісного саморозвитку педагога в сучасних умовах залишається відкритою. У зв'язку з цим потрібна розробка нових концепцій, технологій дослідження, спрямованих на вирішення зазначеного завдання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблемою особистісного саморозвитку переймалася значна кількість вітчизняних і зарубіжних науковців, що дозволило визначити різні підходи щодо характеристики сутності досліджуваного явища.

У працях учених психоаналітичного підходу (З. Фрейд [9] та ін.) особистісний саморозвиток розглядається як спрямованість несвідомих схильностей на пристосування до умов середовища. Науковці гуманістичного підходу (А. Маслоу [11] та ін.) акцентують увагу на можливості до самоактуалізації. Фахівці біхевіористичного підходу (Д. Уотсон [8] та ін.) впевнені, що особистісний саморозвиток – це цілеспрямоване навчання, управління поведінкою за допомогою зовнішніх стимулів. Науковці акмеологічного підходу (А. Деркач [2] та ін.) особистісний саморозвиток визначають як процес самовдосконалення задля успішної самореалізації, самоздійснення. З позиції дослідників гуманістично-ціннісного підходу (О. Бондарчук [1] та ін.) особистісний саморозвиток розглядається як процес підготовки на засадах партнерства, усвідомлення ціннісного ставлення до дійсності. У працях дослідників генетико-моделюючого підходу

(С. Максименко [4] та ін.) особистісний саморозвиток – це унікальна біосоціальна сила людини – нужда. Фахівці транскультурального підходу (Н. Пезешкіан [6] та ін.) особистісний саморозвиток розуміють як розкриття закладеного внутрішнього потенціалу особистості через самопізнання, самовираження.

На сучасному етапі розвитку психологічної науки знаходимо дослідження (Д. Мідор [12], Е. Остапенко [5], Н. Уйсімбаєва [7] та ін.), спрямовані на вивчення проблеми особистісного саморозвитку педагога. Науковці зазначають, що особистісний саморозвиток вчителя передбачає усвідомлений цілеспрямований розвиток себе як педагога, що містить самостійне вдосконалення знань, умінь, особистісних, професійних якостей, забезпечуючи особистісне зростання, ефективність професійної діяльності [7].

Д. Мідор вважає, що особистісний саморозвиток є важливим компонентом, який обумовлює розкриття потенціалу вчителя. Дослідник пропонує кілька способів, за допомогою яких учитель може підвищити свій особистісний саморозвиток. Серед таких способів, на думку науковця, слід зазначити: здобуття вченого ступеня в галузі освіти, оцінки адміністраторів, досвід, участь у програмі наставництва, журналювання, ознайомлення з потрібною літературою, участь у семінарах чи конференціях із професійного розвитку, користування соціальними мережами, обмін досвідом з іншими вчителям, інтернет ресурси [12].

Крім того, вчені визначають структурні компоненти особистісного саморозвитку вчителя. Так, Е. Остапенко характеризує складові досліджуваного феномена: мотиваційний компонент (система домінуючих мотивів, інтереси, ставлення); пізнавальний (знання принципів, методів, форм, засобів саморозвитку); діяльнісний (уміння, нави-

чки організації процесу саморозвитку); особистісний (самоконтроль, самокорегування емоційно-вольових проявів) [5]. У дослідження О. Адевалє підкреслюється, що у процесі вдосконалення вчителя як особистості-професіонала головну увагу слід приділити конструктивним навичкам спілкування, поведінки та знанням із основного предмету, що викладає педагог. Науковець зазначає, що знання й навички вчитель має оновлювати, застосовуючи безперервне навчання без відриву від роботи [10].

Підтримуючи позицію фахівців транскультурального підходу (І. Кирилов [3], Н. Пезешкіан [6] та ін.), вважаємо, що особистісний саморозвиток учителя – це процес розкриття внутрішнього потенціалу педагога з метою вдосконалення особистісних характеристик задля зростання та ефективного виконання професійної діяльності.

У структурі особистісного саморозвитку вчителя нами виокремлено такі компоненти: когнітивно-рефлексивний, ціннісно-мотиваційний, операційно-діяльнісний.

Когнітивно-рефлексивний компонент характеризується як комплекс знань про сутність, особливості особистісного саморозвитку, розуміння специфіки самооцінки, самоконтролю власних дій. Складається компонент з таких показників: онтогенетична рефлексія, рівень загальних, спеціальних знань, саморозуміння.

Ціннісно-мотиваційний компонент представляє собою систему цінностей, усвідомлень, мотивів, які впливають на спрямованість саморозвитку особистості. До показників цього компонента належать: цінність саморозвитку, прагнення до самоактуалізації, мотивація професійної діяльності, первинні актуальні здібності.

Операційно-діяльнісний компонент виступає як сукупність умінь, здатнос-

тей, здібностей, які дозволяють успішно здійснювати самореалізацію, саморозвиток. Компонент включає такі показники: здатність до самореалізації, загальноорганізаційні вміння, рівень комунікативності, вторинні актуальні здібності.

Вітчизняні та зарубіжні дослідники проблему особистісного саморозвитку вчителя глибоко вивчали з позиції теоретичних аспектів. Відкритим залишається питання діагностики рівня особистісного саморозвитку вчителя на сучасному етапі задля подальшого застосування результатів у процес активізації зазначеного феномена.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження рівня особистісного саморозвитку вчителя та його складових.

Виклад основного матеріалу дослідження

Для реалізації поставленої мети нами було проведено емпіричне дослідження, в якому взяло участь 257 вчителів, які працюють у школах міста Києва. Експеримент здійснювався впродовж 2018 року.

Дослідження передбачало застосування відповідних методик діагностики. Так, для вивчення рівнів особистісного саморозвитку вчителя були використані такі психодіагностичні методики:

- когнітивно-рефлексивна складова – методика «Самооцінка рівня онтогенетичної рефлексії», методика «Діагностика рівня парціальної готовності до професійно-педагогічного саморозвитку», методика визначення рефлексивності;

- ціннісно-мотиваційна складова – методика діагностики реалізації потреб у саморозвитку, тест «Визначення рівня самоактуалізації особистості», методика дослідження мотивації професійного і особистісного зростання, Вісбаден-

ський опитувальник до методу позитивної психотерапії та сімейної психотерапії (WIPPF);

- операційно-діяльнісна складова – методика «Діагностика рівня парціальної готовності до професійно-педагогічного саморозвитку», Вісбаденський опитувальник до методу позитивної психотерапії та сімейної психотерапії (WIPPF).

Результати діагностики піддавалися статистичному аналізу з доступною якісною інтерпретацією та змістовним узагальненням за допомогою методів математико-статистичної обробки даних з використанням комп'ютерного пакету статистичних програм SPSS.

Аналіз результатів дослідження складових особистісного саморозвитку вчителів дозволив визначити високий, середній та низький рівні.

Результати діагностики подано у таблиці 1.

Із таблиці видно, що рівень когнітивно-рефлексивної складової недостатній. Більшість педагогів мають середній (71,6%), третя частина (28,4%) низький рівень, жодного вчителя немає з високим рівнем.

Рівень ціннісно-мотиваційної складової особистісного саморозвитку вчителів аналізувався на основі вивчення рівня таких показників: цінність саморозвитку, прагнення до самоактуалізації, мотивація професійної діяльності, первинні актуальні здібності.

Цінність саморозвитку вчителів визначилась таким чином: більшість респондентів належать до групи з середнім (62,6 %) та високим (33,9 %) рівнями. Лише 3,5 % респондентів належать до низького рівня цінності саморозвитку.

Недостатній рівень прагнення до самоактуалізації вчителів, оскільки 10,3% опитаних мають високий рівень; 68,4% респондентів належать до середнього рівня; 21,3 % досліджуваного належать до низького рівня прагнення до самоактуалізації.

Рівень мотивації професійної діяльності визначився таким чином: більшість респондентів віднесено до групи з середнім рівнем (84 %), до низького рівня належать 10,2 % досліджуваних, 5,8 % респондентів мають високий рівень мотивації.

Також було визначено рівень первинних актуальних здібностей. Більшість учителів мають середній рівень первинних актуальних здібностей (75,9 %); низький рівень мають 17,9 % опитаних; і 6,2 % учителів мають високий рівень розвитку первинних актуальних здібностей.

Результати дослідження показників ціннісно-мотиваційної складової особистісного саморозвитку вчителя засвідчили їх недостатній рівень, адже саморозвиток потребує ціннісного ставлення, самоактуалізація не розвивається без прагнення, будь-яка професійна діяльність є успішною за наявності

Таблиця 1

Рівні особистісного саморозвитку вчителів та його складових (у %)

Складові особистісного саморозвитку вчителя	Рівень особистісного саморозвитку вчителя (кількість досліджуваних, у %)		
	Високий	Середній	Низький
Когнітивно-рефлексивна складова	0	71,6	28,4
Ціннісно-мотиваційна складова	14,1	72,7	13,2
Операційно-діяльнісна складова	10,1	53,7	36,2
Особистісний саморозвиток вчителя	8,1	66,0	25,9

мотивації, первинні актуальні здібності вимагають удосконалення.

Загалом, рівень ціннісно-мотиваційної складової недостатній, адже найбільша кількість учителів належать до середнього рівня (72,7 %), 14,1 % педагогів мають високий рівень ціннісно-мотиваційної складової, низьким рівнем володіють 13,2 % опитаних.

Результати дослідження рівня операційно-діяльнісної складової показали, що половина респондентів мають середній рівень (53,7 %), десята частина (10,1%) належать до групи з високим рівнем складової, третя частина (36,2%) мають низький рівень.

У таблиці також зазначено результати діагностики загального рівня особистісного саморозвитку вчителів, який виявився недостатнім, оскільки більше половини педагогів мають середній рівень (66 %), четверта частина респондентів належать до групи з низьким рівнем особистісного саморозвитку (25,9%), незначна частина вчителів (8,1%) мають високий рівень досліджуваного явища.

У цілому результати дослідження рівня особистісного саморозвитку вчителів на сучасному етапі вказують на те, що сформовані психологічні, педагогічні, соціологічні, методичні знання,

здатність до саморозуміння не забезпечують готовності й здатності педагогів самостійно, успішно здійснювати самореалізацію, самовдосконалюватися, оскільки у досліджуваних слабо розвинена мотивація до самоактуалізації та особистісний саморозвиток не є пріоритетною цінністю.

Висновки

Таким чином, була визначена сутність та структура особистісного саморозвитку вчителів, що складається з когнітивно-рефлексивної, ціннісно-мотиваційної, операційно-діяльнісної складової. Підібрано діагностичний інструментарій для вивчення рівня особистісного саморозвитку вчителів та його складових. За результатами експерименту виявлено недостатній рівень, переважно середній, складових особистісного саморозвитку педагогів. Також встановлено, що рівень особистісного саморозвитку вчителів на сучасному етапі потребує активізації, що має супроводжуватися суттєвою оптимізацією, осучасненням форм і методів відповідної роботи. Саме тому перспективи дослідження полягають у розробці технології активізації особистісного саморозвитку вчителя в умовах неформальної освіти.

Література

1. Бондарчук О. І. Соціально-психологічні основи особистісного розвитку керівників загальноосвітніх навчальних закладів у професійній діяльності : монографія. Київ : Науковий світ, 2008. 318 с.
2. Деркач А. А., Селезнева Е. В. Акмеологическая культура личности: содержание, закономерности, механизмы развития. Воронеж, 2006. 496 с.
3. Кириллов И. Позитивная психотерапия : базовый курс. Москва, 2019. 328 с.
4. Максименко С. Д. Генезис существования личности : монографія. Киев : Изд-во ООО «КММ», 2006. 240 с.
5. Остапенко Е. О. Виокремлення компонентів готовності до професійного саморозвитку : інтеграція існуючих підходів. *Наука і освіта*. 2011. № 6. С. 177–181.
6. Пезешкиан Н. Психотерапия повседневной жизни : тренинг разрешения конфликтов. СПб. : Речь, 2002. 288 с.
7. Уйсімбаева Н. Особистісне самовдосконалення як форма усвідомленого саморозвитку майбутнього вчителя. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка*. 2014. Вип. 132. С. 222-226.

8. Уотсон Д. Б. Психология как наука о поведении. М. : ООО «Издательство АСТ-ЛТД», 1998. 704 с.
9. Фрейд З. Введение в психоанализ / пер. с нем. Г.В. Барышниковой. Харьков : Книжный Клуб «Клуб Семейного Досуга» ; Белгород : ООО «Книжный клуб «Клуб семейного досуга», 2012. 480 с.
10. Adewale, O. S. (2013) Teaching Personality as a Necessary Construct for the Effectiveness of Teaching and Learning in Schools: An Implication for Teacher Development in the Era of Globalisation. *Journal of Education and Human Development*. Vol. 2, pp. 15-23.
11. Maslow, A. H. (1965) Self-actualization and beyond. *Proceedings of the Conference on the Training of Counselors of Adults*. pp. 108-131.
12. Meador D. Ways to Enhance Personal Growth and Development for Teachers. 2018. URL: <https://www.thoughtco.com/ways-to-enhance-personal-growth-and-development-for-teachers-3194353> (Accessed: 18.02.2019).

Reference

1. Bondarchuk, O. I. (2008), *Social'no-psy'xologichni osnovy` osoby`stisnogo rozvy`tku ke-rivny`kiv zagal`noosvitnix navchal`ny`x zakladiv u profesijnij diyal`nosti: monografiya* [Socio-psychological bases of personal development of heads of general educational institutions in professional activity: monograph], Naukovy`j svit, Kyiv, Ukraine.
2. Derkach, A. A. and Selezneva, E. V. (2006), *Akmeologicheskaja kul`tura lichnosti: sodержanie, zakonovernosti, mehanizmy razvitija* [Acmeological personality culture: content, patterns, development mechanisms], Voronezh, Russia.
3. Kirillov, I. (2019), *Pozitivnaja psihoterapija: bazovyj kurs* [Positive psychotherapy: basic course], Moscow, Russia.
4. Maksimenko, S. D. (2006), *Genezis sushhestvovanija lichnosti: monografija* [Genesis of the existence of personality: monograph], Kyiv, Ukraine.
5. Ostapenko, E. O. (2011), "Highlighting the components of professional self-development readiness: integrating existing approaches", *Nauka i osvita*. Vol. 6, pp. 177–181.
6. Pezeshkian, N. (2002), *Psihoterapija povsednevoj zhizni: trening razreshenija konfliktov* [Everyday Life Psychotherapy: Conflict Resolution Training], Rech', SPb., Russia.
7. Ujsimbayeva, N. (2014), "Personal self-improvement as a form of future teacher's conscious self-development", *Naukovi zapu`sky` Kirovograds`kogo derzhavnogo pedagogichnogo univer-sy`tetu imeni Volody`my`ra Vy`nny`chenk*, Vol. 132, pp. 222-226.
8. Uotson, D. B. (1998), *Psihologija kak nauka o povedenii* [Psychology as a science of behavior], Izdatel'stvo AST-LTD, Moscow, Russia.
9. Frejd, Z. (2012), *Vvedenie v psihoanaliz* [Introduction to Psychoanalysis], Har'kov, Ukraine.
10. Adewale, O. S. (2013) Teaching Personality as a Necessary Construct for the Effectiveness of Teaching and Learning in Schools: An Implication for Teacher Development in the Era of Globalisation. *Journal of Education and Human Development*. Vol. 2, pp. 15-23.
11. Maslow, A. H. (1965) Self-actualization and beyond. *Proceedings of the Conference on the Training of Counselors of Adults*. pp. 108-131.
12. Meador D. Ways to Enhance Personal Growth and Development for Teachers. 2018. URL: <https://www.thoughtco.com/ways-to-enhance-personal-growth-and-development-for-teachers-3194353> (Accessed 18 February 2019).

Стаття надійшла до редакції 12.03.2019 року

Збірник наукових праць

ПРАВНИЧИЙ ВІСНИК УНІВЕРСИТЕТУ «КРОК»
випуск тридцять четвертий

ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК» не несе відповідальності за зміст матеріалів публікацій та достовірність наведених авторами фактологічних, статистичних тощо даних

Підписано до друку 15.05.2019 р. Формат 70x100/16. Папір офсетний.
Друк офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 14,4. Наклад 300 прим. Зам. 260.

ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру ДК № 613 від 25.09.2001 р.

Надруковано департаментом поліграфії
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»
місто Київ, вулиця Табірна, 30-32
тел.: (044) 455-69-80
e-mail: polygrafia.krok@gmail.com